

Puix en alt lloc sou posada

Ermites i santuaris. Indrets de devoció popular al Priorat

Salvador Palomar
Montserrat Solà

Puix en alt lloc sou posada

Ermites i santuaris. Indrets de devoció popular al Priorat

Centre de Promoció de la Cultura Popular
i Tradicional Catalana

Puix en alt lloc sou posada

*Ermites i santuaris. Indrets de devoció popular
al Priorat*

Salvador Palomar
Montserrat Solà

amb la col·laboració de
Montserrat Fonts
Ezequiel Gort

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Palomar i Abadía, Salvador

Puix en alt lloc sou posada : ermites i santuaris, indrets de devoció popular al Priorat.
(Temes d'etnologia de Catalunya ; 4)

A la part superior de la portada:

Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana. — Bibliografia

ISBN 84-393-5543-2

I. Solà, Montserrat

II. Catalunya. Departament de Cultura

III. Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana

IV. Títol

V. Col·lecció: Temes d'etnologia de Catalunya ; 4.

1. Santuaris cristians — Priorat

2. Ermites — Priorat

3. Devocions populars — Priorat

394:248.159(467.1 Pr)

© 2001 i 2009 : Salvador Palomar i Montserrat Solà

© de les fotografies : Arxiu Modest Monlleó,

Josep Salvat i Blanch/Biblioteca de Catalunya i Salvador Palomar

© d'aquesta edició: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació

Primera edició : abril de 2001

Primera reimpressió : desembre de 2009

Direcció de la col·lecció : Joan Prat i Carós

Disseny de la col·lecció : Azúa / Ancochea

Fotografia de la coberta : Takushi Katafuchi

Tiratges : 800 i 500 exemplars

Impressió : Treballs Gràfics

Santíssime Salvador de Margalef,

Ora pro nobis

Sancta Maria de Montsant...

Sancta Maria de la Foia...

Sancte Joseph...

Sancte Joannes de Codolar...

Sancte Jacobe...

Sancta Barbara...

Sancte Antoni de Padua...

Sancta Maria Magdalena...

Sancte Bartolomeo de Fraguerau...

Sancte Michael...

Sancte Antoni de Montalt...

Sancte Bruno de Scala Dei...

Sancte Roche de Cabassers...

Sancte Blasi de Bonrepos...

Lletanies als sants de Montsant que s'interpreten, a Ulldemolins, en el transcurs del romiatge anyal a l'ermita de Sant Antoni i Santa Bàrbara per la festivitat de Sant Antoni de Pàdua.

SUMARI

Presentació / 11

Introducció / 13

Religiositat popular i indrets de devoció / 19

Situació de les ermites al territori / 19

Ubicació de les ermites / 21

Ermites i eremitisme. La muntanya santa / 23

Història i llegenda / 28

La devoció popular a l'entorn de les ermites / 32

Els goigs / 37

La Mare de Déu de Montsant / 41

Una marededéu trobada / 44

L'ermita i la imatge / 46

Devocions personals i col·lectives / 48

Sant Jordi a Montsant / 53

L'aplec del mes d'agost / 56

Els goigs / 57

Sant Joan del Codolar / 63

L'edifici i la imatge / 66

Devocions personals i col·lectives / 67

Festes a Sant Joan del Codolar / 69

Corrandes / 71

Els goigs / 72

El mas de Sant Blai / 77

La festa de Sant Blai / 78

Sant Antoni de Montalt / 81

La casa «La Pietat» / 82

Sant Roc / 85

Els goigs / 87

La Mare de Déu de la Foia / 91

L'aplec de Sant Marc / 94

L'aplec d'estiu / 97

Els goigs / 97

Sant Joan Baptista / 101

Mas Roger. Les ermites de Sant Miquel / 103

La cova de Santa Llúcia / 107

Els goigs / 109

Sant Salvador / 111

Romiatges i aplecs / 112

Els goigs / 113

Sant Bartomeu / 117

Fra Guerau, entre la llegenda i la història / 118

Un edifici romànic / 122

Pregàries i processons / 124

Aplecs i festes a Sant Bartomeu / 125

Els goigs / 127

Sant Antoni i Santa Bàrbara / 131

De santa Bàrbara a sant Antoni / 132

El romiatge de Sant Antoni / 134

Els goigs / 136

Santa Magdalena / 139

- Fra Llorenç Julià / 140
- Una ermita renaixentista / 144
- Pregàries i processons / 149
- Aplecs i festes / 154
- Els goigs / 155

La Mare de Déu del Loreto / 159

- L'edifici i la imatge / 161
- El centre de la devoció d'Ulldemolins / 164
- L'administració de l'ermita / 173
- Els goigs / 174

Santa Maria de Siurana / 181

- Notes d'història / 182
- La devoció a Siurana / 185
- El jubileu / 190
- La confraria de Santa Maria de Siurana / 195
- Ermites i territori. El cas de la *Mare de Déu de l'aigua* / 196
- Els goigs / 198

Maria Assumpta de Poboleda / 209

- Els goigs / 210

Sant Antoni de Porrera / 213

- Els goigs / 215

Sant Pau. La Mare de Déu de la Mola / 217

- Devocions de l'ermita / 219
- Festes i aplecs / 220
- Els goigs / 222

La Mare de Déu de la Consolació / 225

L'edifici / 228

El santuari marià del priorat d'Escaladei / 230

Llegendes al voltant de l'ermita / 234

Els goigs / 237

La Mare de Déu de les Pinyeres / 243

L'aplec de les Pinyeres / 245

Els goigs / 248

Sant Cristòfol / 251

Els goigs / 252

Sant Gregori / 255

Sant Antoni Abat / 257

Els goigs / 259

La Mare de Déu de les Malalties / 261

Els santuaris de les Garrigues i el Baix Camp / 263

Patrimoni, oci i festa / 271

La creació de patrimoni: el Loreto d'Ulldemolins / 271

El cicle festiu de les ermites del Priorat / 273

Un recurs per interpretar el territori / 276

Bibliografia / 279

Fonts documentals / 283

Presentació

Les manifestacions col·lectives de religiositat popular permenten una aproximació a una manera de veure el món, d'interpretar l'entorn –l'esdevenir cíclic de l'existència, l'obtenció dels recursos que permenten la subsistència, els problemes o les situacions excepcionals de catàstrofe– en relació a la voluntat divina. S'assegura així el suport celestial sobre les activitats humanes i es demana l'ajut de Déu –o el seu perdó, si s'interpreta com a càstig– quan les adversitats sotreguen la població. Les pregàries s'adrecen a uns llocs on s'invoca Crist, els sants o la Mare de Déu –la gran mitjancera entre la humanitat i Déu– en demanda de pluja, de salut, de bones collites.

Les ermites són centres de devoció col·lectiva i llocs de trobada: de reunió entre els membres d'una mateixa comunitat local o d'aplec entre poblacions veïnes. Entre la pregària i la festa, les ermites són indrets, estratègicament escampats al territori, que han concentrat les persones i en els quals s'han manifestat les creences.

Una proposta de recerca integral sobre un territori –la comarca del Priorat– havia de contemplar, per tant, una aproximació a la religiositat popular per mitjà de l'estudi d'aquests indrets de devoció. El Priorat és, encara a l'actualitat, una comarca complexa en què els límits administratius engloben i integren, no sense dificultats, realitats geogràfiques i històriques diferents. I és aquí on l'estudi de la religiositat popular, en l'exercici d'etnologia històrica que proposa aquest llibre, ens ajuda a comprendre el territori. Les afinitats entre pobles, els límits de jurisdiccions, la dependència i la relació entre poblacions, apareixen reflectides en el conjunt de pràctiques religioses que es basteixen a l'entorn de cada ermita o santuari.

El treball constitueix un dels primers resultats elaborats a partir de la recerca efectuada dins el programa «Inventari del Patrimoni

Etnològic del Priorat» (IPEP) que van realitzar, entre el 1994 i el 1999, membres de l'associació Carrutxa per al Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana de la Generalitat de Catalunya. El projecte s'estructurava en quatre grans àmbits de recerca: les activitats econòmiques, la religiositat popular, el folklore oral i la festa. Aquests àmbits han generat diverses monografies i una gran quantitat de materials –fitxes de buidat documental, transcripcions de testimonis orals, fotografies...– que, sens dubte, poden servir de base per a futures publicacions.

Es tracta d'un treball col·lectiu que agrupa un seguit de fitxes dedicades a cada un dels indrets estudiats –que constitueixen, pròpiament, el resultat de l'IPEP– i que aporta una visió de síntesi elaborada pels responsables d'aquest àmbit de la recerca.

SALVADOR PALOMAR

Coordinador de l'Inventari
del Patrimoni Etnològic del Priorat

Introducció

L'«Inventari del Patrimoni Etnològic del Priorat» (IPEP) ha estat un programa de recerca, impulsat pel Centre de Promoció de la Cultura Popular i Tradicional Catalana de la Generalitat de Catalunya, que s'ha desenvolupat entre els anys 1994 i 1998 en el marc d'un projecte d'abast nacional: l'«Inventari del Patrimoni Etnològic de Catalunya».

Dins aquesta recerca, ens hem apropiat al coneixement de les activitats agrícoles de la comarca, evidentment la vinya, però també l'oli i altres produccions; a la mineria –activitat present a la comarca des de temps protohistòrics– i a la ramaderia, a oficis o activitats domèstiques... Hem treballat també sobre la religiositat popular: l'estudi sobre els indrets de devoció –que dóna peu a aquesta publicació–, els goigs o les confraries, per esmentar alguns exemples. Hem aplegat testimonis de folklore oral –cançons, rondalles, llegendes, dites...– i hem descrit les festes i els seus continguts. El treball ha servit per aplegar els costums del passat i per descriure la seva evolució i transformació fins avui. I per il·lustrar-ho, hem aplegat un miler i mig d'imatges referents a tots els àmbits de la recerca.

Certament, un treball d'estricta inventari podria quedar-se només en un recull descriptiu i, molts cops, en un catàleg de documents orals, bibliogràfics o fotogràfics. L'IPEP ha comportat, però, la realització de tot un seguit de monografies que sintetitzen els resultats obtinguts i possibiliten la seva divulgació, amb la voluntat explícita de restituir aquest patrimoni al territori.

Com a resultat d'aquest programa, Montsant Fonts, Ezequiel Gort, Salvador Palomar i Montserrat Solà –tots membres de l'associació Carrutxa– elaborem un conjunt d'estudis monogràfics referents a les ermites i santuaris existents a la comarca del Priorat. La

descripció dels indrets i les respectives advocacions es complementa amb la de les manifestacions de religiositat col·lectiva –processons anuals o pregàries excepcionals– o personal; les llegendes i la narrativa popular a l’entorn de cada indret, les formes de literatura popular –goigs, oracions–, la presència d’ermitans o de confraries, els aplecs i festes que s’hi celebren...

Aquest estudi de les ermites i santuaris de la comarca ens permet, d’una banda, apropar-nos a la mentalitat i a les creences dels habitants del Priorat en el passat: la seva visió del món i la seva relació amb la divinitat, especialment en els moments de desgràcia o de necessitat col·lectiva. De l’altra, ens aporta dades significatives per interpretar el territori i la seva evolució en el temps. En són exemples el paper de santuaris com Santa Maria de Montsant o la Mare de Déu de la Consolació respecte a Escaladei, o la pèrdua d’importància de Montsant –en benefici, fonamentalment, de Siurana– com a santuari dels pobles vinculats al comtat de Prades.

Tanmateix, el seguiment dels aplecs que se celebren en l’actualitat ha permès també copsar l’evolució del paper simbòlic d’aquests indrets, des de la devoció del passat fins a la festa clarament identitària del present.

El treball es basa en l’estudi de més d’una vintena d’indrets, que presentem seguint un itinerari propi que comença amb les actuals ermites de Montsant: la Mare de Déu de Montsant, Sant Joan del Codolar, Sant Roc, la Foia, Sant Salvador, Sant Bartomeu, Sant Antoni i Santa Bàrbara, i Santa Magdalena. Aquí, hi hem afegit les altres ermites de les respectives poblacions, com Sant Joan Baptista, la cova de Santa Llúcia o la Mare de Déu del Loreto, o indrets de devoció desapareguts com a tals, com Sant Antoni de Montalt o Sant Blai. Continua cap a la resta de la comarca, començant per Santa Maria de Siurana, una parròquia que per la situació privilegiada de la població esdevé santuari per als pobles de la rodalia; Sant Antoni Abat, Maria Assumpta –aquesta, bastida fa pocs anys–, Sant Pau –o la Mare de Déu de la Mola– i els santuaris de la Consolació i les

Pinyeres. Acabem amb l'ermita de Sant Gregori, i donem notícia de la desapareguda de Sant Cristòfol. A més, hem anotat algunes notícies d'altres indrets –la casa de la Pietat, a la Morera; Sant Miquel, a Cabassers...– que no hem considerat, finalment, objecte d'aquest treball. També hem considerat breument la devoció local de Marçà a la Mare de Déu de les Malalties.

Aquesta publicació no s'ocuparà, però, d'Escaladei, tot i que les referències al monestir seran inevitables. La història de la Cartoixa ha estat objecte del treball d'Ezequiel Gort (1991). Tanmateix, el monestir no va ser indret de romiatges o processons de pregàries i les referències a Santa Maria d'Escaladei rarament apareixen en els testimonis de devoció personal aplegats a la comarca.¹

Per a la realització de tot aquest àmbit de l'IPEC hem treballat amb documentació escrita –arxius parroquials i municipals, principalment–, bibliografia i testimonis orals. Hem visitat totes les ermites i documentat fotogràficament edificacions i objectes, i hem assistit a la majoria d'aplecs i romiatges que se celebren en l'actualitat. A més, la vinculació dels membres de l'equip de recerca a la comarca ens ha permès, en alguns casos, constatar fenòmens –evolució d'algunes festes, per exemple– que van més enllà del període abastat per la recerca estricta de l'Inventari.

Principalment, la recerca s'ha efectuat sobre els pobles del Priorat, però no hem renunciat a anotar les poblacions de les comarques veïnes sota l'àrea d'influència dels santuaris prioratins, com són els casos de Vilanova de Prades o de la Pobla de Cérvoles per Santa Magdalena d'Ulldemolins; o Alforja, Arbolí o Prades per Santa Maria de Siurana. O constatar com els pobles del Baix Priorat es troben clarament dins l'àrea d'influència de santuaris del Baix Camp. Aquest és el cas de Capçanes i els Guiamets, que acudien principal-

1. En constituiria una certa excepció la imatge de la porta del convent, que, a més, amb la seva recuperació en l'actualitat ha generat noves manifestacions de religiositat popular a l'enrunada cartoixa.

ment a Santa Marina de Pratedip, o de Porrera, Pradell i la Torre de Fontaubella, que anaven a Santa Maria de Puigcerver.

Hem d'agrair la col·laboració en la recerca d'altres membres de l'associació, com Joan Menchon, Laura Poblet –que, a més, ens va facilitar alguns documents familiars relacionats amb l'ermita de la Foia– i Misericòrdia Ribó. A partir del material aplegat, Montserrat Flores va redactar les fitxes de síntesi de l'IPEC.

Per a aquesta publicació, hem refet el contingut de les fitxes amb altres informacions, més enllà dels objectius inicials de l'Inventari, en un intent d'aportar perspectives d'anàlisi i visions de conjunt sobre els diversos aspectes relacionats amb les ermites prioratines.

Hem d'agrair també les col·laboracions de Ferran Sugranyes en el redactat final i de Joan Roig i Montserrat, mossèn de les parròquies prioratines d'Ulldemolins i Albarca, pel seu assessorament.

Volem expressar també el nostre reconeixement a Jaume Sabaté –del Lloar, bon coneixedor de la documentació referent a Gratallops i Torroja– per la seva sempre entusiasta col·laboració en la nostra recerca i, molt concretament, per haver-nos facilitat la consulta del seu treball, encara inèdit, sobre l'ermita de la Consolació; i a Joan Prat, l'accés als treballs sobre ermites existents al Departament d'Antropologia de la Universitat Rovira i Virgili.

Volem recordar també a Modest Montlleó, excursionista i incansable divulgador de tot allò que fa referència a Montsant i el Priorat, amb qui vam coincidir no poques vegades en activitats culturals a Ulldemolins. A la seva mort, part del seu arxiu va passar a Mn. Joan Roig, qui ens ha facilitat l'accés a la documentació referent a les ermites de Montsant, especialment valuosa pel que fa a la documentació gràfica.

Tot i que el nom i l'edat de les persones apareix explícitament esmentat a les notes quan el text recull una cita del seu testimoni, hem d'agrair la col·laboració de nombroses persones d'arreu de la comarca, entre les quals hem d'esmentar:

Franca Abelló (el Molar, viu a la Figuera); Maria Abelló (la Vile-

lla Baixa); Teresa Aran Toldrà, de *cal Mingo* (Ulldemolins); Montsant, Ramon i Teresa Argany i Bessó, de *cal Bonet* (Albarca); Joaquina Barceló, de *cal Calassà* (Capçanes); Amadeu Bru (Cabassers); Ramona Cabré Sentís (Torroja del Priorat); Estefania Castellví (Cabassers); Joan Cornadó (Poboleda); Beatriu Cubells (Gratallops); Carme Cubells, de *cal Pastoret* (Cabassers); Maria Dolors Cubells (Poboleda) i Dolors Cubells, filla seva (la Figuera); Joan Cubells, de *cal Tomàs* (la Figuera); Cinta Domènech (Gratallops); Pilar Domingo (Margalef de Montsant); Joan Baptista Espasa (Cornudella de Montsant); Maria del Carme Ferrer i Salvo, de *cal Saco* (de la Vilella Alta, però viu a Ulldemolins); Zoila Franc (Margalef de Montsant); Modesta Llorenç (Gratallops); Felicitat, de *cal Lloro* (Cabassers); Feliciana Marc (de la Morera de Montsant, viu a Ulldemolins); Francesc Massip (la Bisbal de Falset); Rosa Massip (Cabassers); Lourdes Porqueres (Cabassers); Pilar Mestre (la Vilella Baixa); Josep Miró (la Morera de Montsant); Sixte Miró i Porqueres, de *cal Ramon Florentina* (la Morera de Montsant); Virgínia Munté Pena (del Masroig, però viu a Falset); Carme Pallach (Bellmunt del Priorat); Concepció i Rosalia Perpinyà (els Guiamets); Minerva Pi (Falset); Sebastià Porqueres, de *ca l'Oncllet* (la Figuera); Francesc Prat Massip (Cabassers); Esteve Ripoll (Gratallops); Ramon Roig (Siurana); Maria Mercè Rosario (Gratallops); Maria Sabaté (la Vilella Baixa); Maria del Mar Sentís, (Bellmunt del Priorat); Teresina Sentís (Falset); Carme Simó (Porrera, viu a Bellmunt); Maria i Dolors Toldrà Llurba, *espardenyeres* (Ulldemolins); Maria Teresa Torné (Bellmunt del Priorat); Maria Vall Cabré (Torroja del Priorat) i Antoni Vinyes, *Ton Teresito* (Ulldemolins).

Comarca del Priorat

S'assenyalen amb cursiva i ▲, les ermites ubicades fora dels nuclis de població.
Mapa de Salvador Palomar

▲ *St. Marina*

Religiositat popular i indrets de devoció

Situació de les ermites al territori

Allò que podem observar, al primer cop d'ull, del conjunt d'ermites i santuaris existents a la comarca del Priorat és la seva diferent distribució en la geografia comarcal.

Trobem, d'una banda, en els pobles més propers a la serra de Montsant, l'existència d'una, dues o més ermites en cada població. Tots els pobles tenen la seva ermita –la de la Mare de Déu de Montsant, dins el terme de la Morera, pertany a la parròquia d'Al-

Vista panoràmica de la serra de Montsant.
Fotografia de Salvador Palomar

barca– i Ulldemolins n’arriba a tenir fins a quatre en el seu terme municipal.

A la resta de la comarca, al contrari, hi ha menys ermites, i algunes són objecte de devoció per part de diverses poblacions. A més, s’identifiquen els grans santuaris d’influència supralocal.

Aquesta distribució es pot explicar a partir de diversos factors que tot just intentarem apuntar aquí. El primer és que la comarca administrativa que avui coneixem com a Priorat –àmbit sobre el qual es realitza el nostre treball– es configura històricament a partir de realitats territorials diferenciades: el priorat de la Cartoixa d’Escaladei, el comtat de Prades i la baronia de Cabassers. La situació de conflicte jurisdiccional sobre l’aprofitament del territori que, en el transcurs de la història, es produeix en determinades poblacions explica prou bé la construcció d’algunes ermites o l’orientació de les preferències devocionals dels fidels entre dues ermites relativament properes, però que pertanyen a jurisdiccions diferents.

El cas de Montsant, dins el territori d’Escaladei, és ben clar. Des de mitjan segle xv els cartoixans afavoreixen la implantació d’ermitans vinculats a Escaladei i la construcció de noves ermites –cas de Sant Joan del Codolar o Santa Magdalena– al peu de Montsant en el lloc que podríem definir com a *frontera* entre el seu territori i el del comtat de Prades, sovint en indrets que són objecte de plet per l’aprofitament dels boscos. Com veurem més endavant, en els conflictes sobre el territori es pot trobar també la raó de la pèrdua d’influència de Santa Maria de Montsant. Altres ermites, com la de la Mare de Déu de la Consolació, són bastides i potenciades pels cartoixans per aplegar els pobles del seu priorat.

El segon factor és la pròpia geografia de la comarca, que afavoreix o no l’existència d’ermites fàcilment accessibles –o, senzillament, a la vista– des de diferents poblacions.

El tercer, la importància de la serra de Montsant com a lloc d’eremitisme i de religiositat. L’eremitisme a Montsant és documentat des d’antic i els seus orígens es perden en la llegenda.

Trobem així, a la comarca, ermites de devoció local i també grans santuaris que atreuen la devoció de més pobles. En serien exemples Santa Maria de Siurana, la Mare de Déu de la Consolació o la Mare de Déu de les Pinyeres, als quals caldria afegir històricament Santa Maria de Montsant i Santa Magdalena d'Ulldemolins. Això no exclou que algunes ermites d'àmbit bàsicament local no captin la devoció dels pobles propers.

Ubicació de les ermites

Molts cops les ermites i santuaris es troben en indrets geogràficament singulars, en què les característiques de l'entorn propicien el contacte amb la divinitat. Trobem ermites al cim de turons i muntanyes, al costat d'una font o d'un corrent d'aigua, en una cova o balma, en una cruïlla de camins o de termes, al cap de la vila, una ubicació que en cap cas sembla escollida a l'atzar i que queda, moltes vegades, assenyalada per un fet excepcional que indica la voluntat divina que aquell sigui el lloc escollit: la troballa d'una imatge, una aparició o un senyal meravellós.

Al Priorat trobem ermites situades en llocs elevats, com la de la Mare de Déu de la Consolació, la Mare de Déu de les Pinyeres, Sant Pau de la Figuera, o la Mare de Déu de Montsant, construïda a la vora del cingle, a la vista d'Albarca i d'Ulldemolins. En el mateix sentit, cal referir-se a Santa Maria de Siurana, església parroquial d'una població que, tota ella, es troba voltada de cingles i que, com veurem, esdevé el santuari de referència per a tot un seguit de poblacions de l'entorn. També l'ermita de Sant Antoni de Porrera es troba enlairada respecte de la població.

Algunes d'aquestes ermites es troben, a més, situades al límits dels termes municipals. El cas més clar d'això que acabem d'esmentar és el de l'ermita de Santa Maria de Montsant, en què l'edifici és a pocs metres del límit del terme de la Morera, que segueix l'antic territori d'Escaladei, amb els d'Ulldemolins i d'Albarca—actualment, Cornudella. També la Mare de Déu de les Pinyeres és

sobre la divisió entre els termes del Masroig i el Molar, propera al de Bellmunt. I la Consolació és entre Gratallops i Torroja, molt propera al punt on aquests termes es troben amb el de la Vilella Alta.

Altres ermites es construeixen aprofitant balmes i coves. Aquest és el cas de Sant Gregori de Falset, construïda en una gran balma de cingle vermell, o la cova de Santa Llúcia a la Bisbal, paratge natural que, sense comptar amb un edifici, esdevé lloc de devoció. O Sant Roc de Cabassers i Sant Salvador de Margalef, ermites adossades a les parets de Montsant.

Són també diverses les ermites que tenen associada una font propera: la font de la Mare de Déu, dalt de Montsant; la de Santa Llúcia, dins la balma del mateix nom, o les ermites de Santa Magdalena o Sant Antoni i Santa Bàrbara, situades al peu de Montsant en indrets d'aigua abundant. Tanmateix, l'ermita que més clarament es vincula a un curs d'aigua és la Mare de Déu de la Foia de Cabassers, també al peu de la muntanya, situada en un terreny on l'aigua emergeix de forma copiosa.

A la població, hi ha una creença que vincula estretament l'aigua amb la devoció:

La meua àvia m'explicava que l'aigua de les fonts de l'ermita de la Foia no s'estroncava mai. Una vegada, però, van treure la imatge de la Mare de Déu per portar-la al poble, potser per fer unes pregàries, i les fonts van deixar de rajar. Quan van tornar la imatge al seu lloc, va tornar a haver-hi aigua. (Laura Poblet, 24 anys, Reus, 5.11.99)

Cal afegir que Cabassers compta amb una ermita dedicada a sant Joan Baptista, situada al cap de la població on arriba l'aigua procedent de Montsant.

També la Mare de Déu de Loreto, a Ulldemolins, és un exemple d'edifici situat al cap de la vila. Es vincula, en aquest cas, a una imatge deixada per un pelegrí a la font de la vila.

Vista panoràmica de
Colldemònecs.
Fotografia de Salvador
Palomar

Ermites i eremitisme. La muntanya santa

La història de les ermites del Priorat, especialment les de la banda de Montsant, es troba clarament lligada a la presència, des d'antic, d'ermites a la muntanya. Els topònims de la zona –com Colldemònecs o el congost de Fraguerau– ens ho recorden.

Sens dubte, el caire d'espiritualitat que envolta la muntanya es pot associar a la presència cartoixana a Escaladei. Més enllà de la llegenda que vol justificar el perquè de l'arribada dels cartoixans al peu de Montsant el 1194 –el pastor que va veure l'*escala de Déu*–, hi havia motius evidents perquè els monjos s'animessin a establir-s'hi: la zona de Montsant era un territori de la Catalunya Nova que encara restava pràcticament despoblat, malgrat que, sembla, disposava de prou aigua en indrets determinats i que quedava protegit –ocult

al món— per la imponent serralada. Resultava ser, per tant —tot hi portava—, un paratge molt adient per bastir-hi un *desert* cartoixà.

Però encara hi havia un altre element atractiu, i que molt probablement va tenir un pes decisiu a l'hora de l'elecció: Montsant, entès com a *muntanya santa*.

A les acaballes del segle XII, quan es fundà Escaladei, ja feia molts anys que la zona era un refugi d'ermitans: gairebé en feia una cinquantena, si només parem esment a la documentació coneguda; o potser ja en feia centenars, si volem creure la llegenda, o bé si escoltem les hipòtesis bastides des de l'anàlisi de la toponímia, no sabem fins a quin punt agosarades.

Si hem de fer cas a Coromines, el nom d'Albarca correspon al nom de la muntanya. El nom vindria de l'àrab *gābal al-barka*, és a dir, «muntanya de benedicció» o «muntanya beneïda», que després els cristians van traduir com a «Montsant». Aquesta hipòtesi referma el sentit de muntanya santa de la contrada, fins i tot abans de l'arribada dels musulmans. Coromines anota encara altres topònims, com el coll de Mònics o Colldemòncs, provinent del llatí *monacus*, que seria una resta arcaica de la toponímia, anterior a la conquesta cristiana, que vindria a designar el pas per on transitaven els monjos.

La llegenda es recrea explicant com, en arribar els musulmans a Montsant, es trobaren l'abat d'un suposat monestir que es deia *Senus Deo*, que els va anar a rebre en processó portant una imatge no pas menys mítica: la de Santa Maria de Biclàr o Bíclarum. Mercès al diàleg amb aquest abat, els musulmans respectaren Montsant com a lloc sagrat i ocuparen les terres del voltant sense molestar els qui tenien allí el seu recés espiritual.

Pel context, sembla que es tracta d'una llegenda bastida molt a posteriori, que busca sentar un precedent remot del domini d'Escaladei a Montsant. Nogensmenys, però, i tot i els elements fantàsics que inclou, aquest text ve a reflectir, i potser involuntàriament, una realitat anterior.

A més, però, la llegenda afegeix encara un element destacable: la imatge de Santa Maria de Bíclarum. Ens podem preguntar si a la zona hi havia el record de Bíclarum o només és un cultisme de l'autor de la llegenda. Atès que probablement la llegenda devia sortir d'Escaladei, el cultisme és molt possible, ja que els monjos podien saber perfectament que cap a finals del segle vi es creà un monestir –no sabem a on– anomenat de Bíclarum.

De fet, Lladonosa ja insistí en l'aplicació del nom de Vallclara a la primera fundació monàstica en l'entorn de Montserrat, a Cabassers, el 1148. També pot ser, és clar, que la referència a Bíclarum sorgís del record d'aquell monestir de Vallclara, de curtíssima vida, a mitjan segle xii. Altres hipòtesis situen aquest monestir en contrades ben allunyades.

Si seguim la llegenda –si més no, en opinió de Lladonosa–, hauríem de suposar que la vida eremítica va existir a Montserrat des dels segles vii o viii. Fins i tot s'ha volgut veure una continuïtat dels ascetes al llarg dels segles de domini musulmà, així com també una certa convivència. Tot plegat, dóna un aire mític –i de santificació– a l'origen i a la, sens dubte, difícil estada dels primers eremites a aquestes muntanyes. Però tret de la suposada comunitat visigòtica, tot això, des d'un punt de vista documental, no passa de ser una creació fantasiosa, tot i que, si més no en part, la llegenda sabem que ja existia als segles xiii o xiv.

De fet, en els darrers temps de presència musulmana, bona part del territori no devia ser cap altra cosa que una zona deshabitada. En definitiva, tot plegat feia d'aquesta regió inhòspita un racó idoni per florir-hi en plenitud un estil de vida religiosa i penitencial basat en el silenci i la solitud en el més absolut contacte amb la natura.

Els testimonis arqueològics són ben minsos. L'indret de Collde-mònecs, un imponent conjunt de balnes habilitades amb murs per fer-hi estada, ha estat reutilitzat fins a èpoques molt recents i no permet establir gaires suposicions. El mateix succeeix amb les coves o balnes que sovintegen a la muntanya, refugi potser antany d'ana-

coretes, però també de pastors o altra gent en períodes més recents. En tot cas, prop d'Albarca es conserva, al mig del bosc, un conjunt de tombes antropomòrfiques excavades a la roca –medievals, però de difícil datació– que donen testimoni d'un antic poblament.

El fet inqüestionable, però, és que a l'arribada dels cartoixans Montsant ja era la *muntanya santa* de la Catalunya Nova, poblada d'eremites i coronada per una ermita dedicada a santa Maria. La muntanya també va conèixer diversos intents, fins aleshores no reeixits, de bastir-hi cenobis cistercencs. I enmig de tot això, hi tenim un personatge que amb el temps va esdevenir mític, Pere de Montsant, de qui fins i tot es va arribar a dir –sense cap fonament, és clar– que fou ell qui donà nom a la muntanya. El 1194, després d'aquests precedents –coneguts, suposats o imaginats– que bastiren l'aurèola espiritual de Montsant, arribem a la fundació cabdal, la que portaren a terme uns cartoixans vinguts des de Provença per voluntat del rei Alfons I.

En qualsevol cas, a partir de la conquesta cristiana són nombroses les ermites que tenen una clara vinculació a l'eremitisme i als moviments cenobítics de l'època. Santa Maria de Montsant té els seus orígens al segle XII –anterior a la fundació d'Escaladei– en un intent de creació d'una comunitat cistercenca femenina dalt de la muntanya, que després va passar a Bonrepòs, monestir al qual va pertànyer Santa Maria de Montsant fins al segle XV, en què passà a la cartoixa.

L'ermita de Sant Blai té els seus orígens en l'antic monestir de Bonrepòs. En aquest indret, hi ha una primera fundació eremítica a la segona meitat del segle XII, que desapareix en integrar-se, cap al 1203, els seus components a Escaladei. Des del segle XIII fou un monestir amb una petita comunitat cistercenca femenina.

A partir de mitjan segle XIV el monestir va patir una davallada important, de la qual ja no se'n va sortir. El 1450 es va resoldre la seva dissolució i les monges van anar a Vallbona. En aquell moment, Escaladei reclamà els drets sobre el territori de Bonrepòs, la qual

cosa aconseguí després d'un seguit de plets entre els cartoixans i els cistercencs. El Cister va emportar-se de Bonrepòs tot allò que tenia relació amb l'orde: objectes de culte, ornaments litúrgics..., fins els ossos de les monges enterrades a l'indret. S'afirma que van emportar-se, fins i tot, el claustre, suposadament gòtic, i que en l'actualitat és a Santes Creus.

A Bonrepòs, hi va quedar poc més que l'edifici. Els cartoixans van convertir-lo en granja. L'església deuria perdre el seu antic ús i no en queden rastres. Més tard es va bastir una capella dedicada a sant Blai.

Sant Joan del Codolar, de Cornudella, és a l'indret conegut com «el desert de Sant Onofre», lloc d'ermitans, i va ser erigida per iniciativa de la cartoixa d'Escaladei. Tot i que la llegenda ens parla d'una troballa de la imatge al segle XII, l'ermita és documentada el 1496, i és tradició que fou aixecada pels cartoixans prop del camí de la Llisera que els frares seguien, tot vorejant Montsant, per anar a trobar el camí ral de Reus a Lleida, al coll d'Albarca. Tal vegada, en aquest lloc ja existia una antiga capella dedicada a sant Onofre. De fet, però, la capella és documentada molt tardanament, el 1759. Pot ser, tanmateix, que la primera capella fos ja dedicada a sant Joan i que la de sant Onofre sigui posterior.

També són fetes per ermitans Sant Antoni i Santa Bàrbara, i Santa Magdalena d'Ulldemolins. La fundació de l'ermita de Santa Magdalena va lligada a la personalitat de l'ermita fra Llorenç Julià. Sobre la base històrica del personatge es dibuixen alguns trets llegendaris de la seva vida i personalitat. El 1929 Ventura Gassol va estrenar el drama *La Dolorosa*, peça teatral ambientada a Ulldemolins i de la qual fra Llorenç n'és un dels personatges principals.

Sant Salvador de Margalef i Sant Roc de Cabassers serien altres dos exemples d'eremitoris arrapats a la roca. Sens dubte, però, el cas més conegut és el de Sant Bartomeu, a Ulldemolins, situada al congost que porta el nom d'un mític ermità: Fraguerau. Històricament, fra Guerau és un personatge que no coneixem prou bé. Lladonosa

el situa cap al 1160 com un eremita de Montsant. Documentalment, però, apareix més tard. A finals del segle XII el trobem en una notícia documental, dubtosa, aportada per Estella, secretari de l'Ajuntament d'Ulldemolins. En tot cas, se li atribueix la fundació de dues ermites: una dedicada a santa Maria, que no va reeixir, i una altra dedicada a sant Bartomeu.

Aquesta darrera es va bastir entre el 1215 i el 1225, i és, per tant, prou més tardana que les dates on se situa, habitualment, fra Gue-rau. L'ermita es va construir, potser, sobre un eremitori anterior. En tot cas, el moment de la seva construcció és posterior al frare. Al menys, la propietat del territori ja havia passat a Bonrepòs.

Història i llegenda

En els orígens de les ermites del Priorat es barreja, sovint, història i llegenda. Ja hem anotat la percepció mítica de Montsant com a muntanya sagrada des de temps remots. Un exemple de contalla sobre els ermitans durant els temps dels musulmans és la que afirma que quan el valiat de Siurana era en els moments més bons i plens del seu domini, vivien a la serra de Montsant quatre ermitans que per llur vida penitent i piadosa van merèixer l'admiració i el respecte dels capitosts sarraïns, amb l'única condició de vigilar els camins i fer senyals que hom pogués veure des del castell de Siurana.

El llegendari va, però, més lluny i alguna llegenda parla d'un ermità que vivia en una cova de la muntanya ja abans de Crist. «La seva vida de privacions, proveïnt-se només del que la natura li donava, i de predicació i curacions pels voltants feia que fos força estimat i respectat. Un bon dia, anuncià a la gent de la rodalia la vinguda del Mesies segons les profecies de l'Antic Testament» (Clua: 1918). La llegenda ens parla també d'una llum misteriosa que anuncià el naixement de Jesús, de la reaparició de l'ermità, trenta anys després, de la conversió dels habitants d'Albarca al cristianisme i de les visions que aquests van tenir: una figura de llum estesa –que

simbolitzava la passió de Crist– i els raigs de llum que, sortint de les seves cinc ferides, van fer sorgir cinc fonts.

Altres indrets recorden episodis que mostren prou bé la reinterpretació que la llegenda pot fer de la història. Aquest és el cas de Sant Antoni de Montalt, petita població desapareguda de la qual en restaria durant molts anys només l'església, a l'entorn de la qual es va bastir un mas. La tradició popular atribueix el despoblament d'aquesta vileta al fet de la seva proximitat al monestir d'Escaladei. Sembla que a la cartoixa li feia nosa un poble tan a prop perquè destorbava l'aïllament necessari dels monjos. Hom explica que els frares van tenir cura de situar tots els seus habitants en altres indrets més allunyats i que a les noies se'ls va pagar el casament a condició que marxessin de l'indret. Segons aquesta tradició, Montalt va desaparèixer a mitjan segle XIII. Històricament, però, l'església de Montalt apareix documentada a mitjan segle XIV i a la segona meitat del segle tenia pila baptismal. Les notícies sobre Montalt arriben fins a principis de segle XV, cap al 1410, i a partir d'aquest moment desapareixen totalment. Més endavant l'indret és documentat com a ermita per a ús dels cartoixans.

La llegenda, tot i no ser constatable, té una base raonable. A banda dels problemes que podria representar, per a la tranquil·litat espiritual de la cartoixa, la proximitat d'una població, existeixen altres raons. El monestir es troba ubicat a la banda de solana de Montsant, una zona de secà, en una de les poques valls que disposa d'aigua relativament abundant. Al capdamunt d'aquesta vall, hi trobem les fonts de la Pregona i de Sant Antoni, prop del mas del mateix nom. Podem suposar –si més no, per la proximitat i el topònim– que aquesta segona deuria abastir l'antiga població. La desaparició de Montalt suposaria, per a Escaladei, assegurar-se l'aigua, un recurs estrictament necessari i del qual el monestir en fa un aprofitament acurat.

També el santuari de les Pinyeres correspon a un antic nucli de població. La llegenda ens parla del seu despoblament i de la fugida

dels seus habitants cap al Masroig: d'una guerra i d'uns soldats i d'un capità que enverinaren les aigües de la font de la vila, d'uns combats aferrissats en les properes cingleres dels catalans contra uns enemics no prou identificats. Sembla ser que després de la destrucció el lloc restà abandonat. La primitiva església –dedicada a la Mare de Déu de les Pinyeres, advocada dels pinyonaires dels boscos del Montsant– va ser destruïda i només restà en peu part de la façana.

Al segle XVIII la gent del Masroig reconstruí l'església –l'actual ermita– i una imatge nova de talla, barroca, de la Mare de Déu presidia l'altar. Segons una altra llegenda, la primitiva imatge va ser salvada i amagada, però quan es va retrobar ja no gaudí de la veneració que tenia la nova i restà a l'església parroquial, d'on, finalment, també va desaparèixer.

També, en aquest apartat, hem de considerar les narracions d'origen de diverses ermites. Segons la llegenda, la imatge de la Mare de Déu de Montsant fou trobada per un bou. També són imatges trobades la de la Mare de Déu de la Mola, venerada a Sant Pau de la Figuera, o la de la Mare de Déu de la Consolació de Gratallops.

Aquestes narracions sobre la troballa d'imatges de la Mare de Déu tenen un seguit de trets comuns que apareixen també en les tradicions aplegades al Priorat:

Trobada en lloc apartat en plena natura sota un arbre –una alzina, en el cas de Montsant–, sobre una roca, al costat d'un torrent... Són indrets que fan que es pugui considerar que l'home ha travessat «els llindars de la naturalesa coneguda i, per tant, domesticada i culturitzada, per a penetrar en aquells indrets boscosos, allunyats i selvàtics, en una paraula, incontaminats i liminars on el sagrat realitza sovint les seves manifestacions hierofàniques» (Prat: 1982, 102).

Intervenció d'un animal –el bou, a Montsant– o d'una persona que viu en contacte amb la natura. Aquest és un pastor, en el cas de la Mare de Déu de la Mola i de la Consolació, o un pagès, a Montsant, que tre-

balla dalt de la muntanya. El bou és l'animal encarregat, per excel·lència, de trobar imatges. Dins la categoria dels animals domèstics és el més salvatge de tots. No és estrany, doncs, que «aquest sigui l'intermediari preferit per les forces naturals per manifestar-se amb tot el seu poder i establir llocs sants» (Prat: 1982, 102).

L'ermita de la Consolació s'albira des de diverses poblacions.
Fotografia de Salvador Palomar

Es comunica la notícia a unes autoritats, religioses i civils, evidenciant, a vegades, problemes de jurisdicció. La imatge es trasllada a un poble, desapareix i retorna al lloc on ha estat trobada. Finalment es construeix una nova capella, ubicada en el lloc designat per la voluntat divina.

Entre els santuaris d'influència al Priorat amb una marededéu trobada, cal incloure també el de Puigcerver, ja dins el Baix Camp, indret en què la troballa s'envolta de senyals meravellosos i en el qual la imatge manifesta, un cop més, la seva voluntat de restar dalt de la muntanya.

També hem trobat narracions sobre la troballa d'imatges amagades o oblidades. La imatge de la Mare de Déu de Loreto va ser deixada, segons la tradició popular, per un pelegrí que venia del santuari de Loreto, a Itàlia. En passar per Ulldemolins es va quedar a dormir a la font de la vila. Quan se'n va anar, es va deixar oblidada una imatge de la Mare de Déu. Més tard va tornar a la població a reclamar la imatge, però els vilatans van voler que aquesta restés al poble, on és venerada des d'aquell moment.

Igualment, la imatge de Sant Joan del Codolar va ser trobada entorn del segle XIII entre dues roques. La gent de Cornudella va voler alçar a la imatge una ermita. Com que el lloc on fou trobada els hi semblà massa amunt, van decidir fer-li una capelleta a baix, al pla, just on avui es troba la capella o ermiteta de Sant Joan *petit*. La tradició conta, però, que per tres vegades la imatge del sant fugí de la capella i se'n tornà al lloc originari on va aparèixer, manifestant així la seva voluntat de restar en el lloc on fou trobada. Fou allà on finalment es va edificar l'ermita.

La devoció popular a l'entorn de les ermites

Les ermites i santuaris constitueixen llocs preferents per a la relació de l'home amb la divinitat. A les ermites s'acudeix, individualment o col·lectivament, a demanar l'ajut i la protecció dels sants i de la Mare de Déu davant les desgràcies personals o els problemes de la comunitat.

En la societat tradicional, la resolució de les situacions de crisi col·lectiva s'interpreta com a conseqüència de voluntat divina, ja sigui perquè aquestes apareixen com a càstig pel comportament de la població –especialment pel que fa a malalties com la pesta–, ja sigui perquè, tractant-se de fenòmens naturals coneguts, es confia en l'ajut diví per aturar la catàstrofe.

Tot i que amb el pas del temps es pot constatar una evolució en la mentalitat respecte del paper d'aquestes pregàries col·lectives, les processons arriben fins ben entrat el segle XX.

Hem documentat nombrosos exemples de processons de pregàries a les ermites i santuaris del Priorat. Entre aquestes destaquen, només per esmentar tres exemples ben representatius, Santa Maria de Siurana, la Mare de Déu de la Consolació o Santa Magdalena d'Ulldemolins, indrets que des d'antic canalitzen la religiositat d'un ampli conjunt de poblacions.

En una societat agrària, la petició de pluja a temps que assegurí una bona collita constitueix una demanda constant i necessària. Anualment o, extraordinàriament, en períodes de sequera, els pobles organitzen processons de rogatives que s'adrecen a ermites i santuaris en petició de l'ajut diví. També ho fan en moments de perill i calamitat: les epidèmies com la pesta o el còlera, les situacions de guerra o els flagells com la llagosta, són motiu per acudir a aquests llocs de devoció en demanda de l'auxili diví.

La processó, com a acte col·lectiu, aporta seguretat als individus –especialment en moments de crisi– i reforça l'autoritat de qui la comanda. Les pregàries són organitzades pel poder civil, que s'adreça a la comunitat eclesiàstica per obtenir el seu necessari concurs, però que es reserva l'última paraula. Per exemple, el 3 de maig de 1650, el consell d'Ulldemolins anota que «se ha parlat amb lo senyor rector per a que se feren pregàries y ha contestat que no las volia fer si no se li pagan, ses determinat deixaro per ara» (Estella: 1881).

En les processons, hi participen, de forma organitzada, les confraries existents a cada població.

El recorregut de les processons estava ben definit, així com els punts on calia aturar-se o resar. La processó té com a objectiu fer arribar a Déu el penediment i la sol·licitud d'ajut de les persones, però també contribuir a refermar l'ordre sotregat per una situació excepcional. Era prou comú sortir en processó solemne de la població –encapçalada per la creu, amb les banderes alçades i les atxes– fins a un punt determinat, on es desfeia i se seguia caminant fins a arribar prop de l'ermita o santuari, on es tornava a estructurar la

processó. En les pàgines següents, en veurem diversos exemples en parlar de les processons a les ermites prioratines.

Aquests indrets, més o menys allunyats de la vila, esdevenien també el lloc de trobada amb els pelegrins que venien d'altres poblacions cap a les ermites de la pròpia vila. Era costum sortir-los a rebre i acompanyar-los en el seu recorregut pel terme. D'altra banda, aquestes processons conjuntes es justifiquen prou bé si entenem que les situacions de crisi –sequera, malaltia o guerra– afectaven alhora diversos pobles veïns.

Igualment, aquests indrets, sacralitzats pel ritual, eren punts de destinació per ells mateixos de les processons de pregàries –això sí, secundàries respecte de les que es fan a les ermites.

Un exemple de tot això el constitueix el Peiró, a la sortida d'Ulldemolins, indret on se surt a esperar les processons que vénen de la Pobra de Cérvoles i que esdevé lloc on s'encaminen les processons: «la una, al Pyró; la segona, a la creu del coll de la Balagera; la tercera, a la ermita de Santa Magdalena» (AMU: Actes del Consell, 1628).

El 1652, durant la pesta que afectà el país, es produí un incident que tingué a veure amb aquest indret i que reculliren les actes del Consell:

En vista de que el dia que se va anar a la profesó de la Pobra, lo senyor rector quant foren al Peiró, pujà a cavall y deixà sola la profesó y sens sacerdot ni vera creu, lo cual fou cosa indecenta, lo cridaren y contestà que ell no anava per la profesó, y al tornar de la Pobra també feu lo mateix. Considerant que això és insultar lo poble se ha determinat dar rahó al vicari general de tot lo succeit. (Estella: 1881)

Quant a la devoció personal, s'acudeix a les ermites en situacions de perill –viatges, anada dels joves al servei militar...–, de ritus de pas –casament, bateig d'un fill–, de malaltia o en agraïment pels favors rebuts. Els exvots i altres objectes –vestits de primera comunió, toies de núvia...– són, juntament amb les ofrenes de peces de

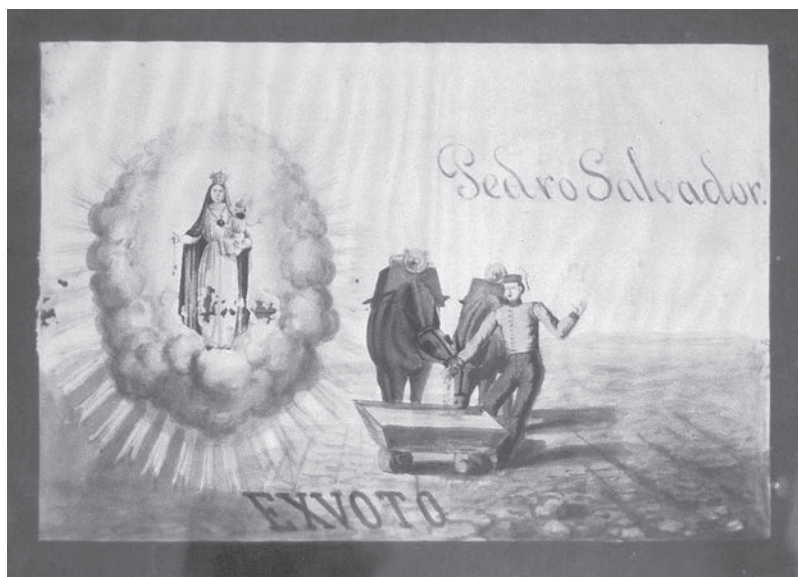
Exvot a la Mare de Déu.
Siurana.
Fotografia de Salvador
Palomar

cera que representen parts del cos i les pintures que antany sovintejaven, testimonis d'aquesta devoció personal. Les prometes –anar en romiatge descalç, portar una quantitat determinada de ciris per al culte...– també ho són.

Les advocacions locals de la Mare de Déu ocupen un lloc preferent en l'àmbit devocional dels habitants de cada població i esdevenen, molts cops, signes d'identitat local. Hem aplegat diversos testimonis que refermen aquesta relació en el cas de persones de Gratallops respecte de la Mare de Déu de la Consolació, del Masroig respecte de la Mare de Déu de les Pinyeres o d'Ulldemolins respecte de la Mare de Déu del Loreto.

A Ulldemolins, com en moltes altres poblacions, era i és proverbial l'enfrontament o la rivalitat amb poblacions veïnes, en aquest cas, amb Cornudella de Montsant. Una cobla popular, emprada com a cançó d'anar a l'oliva, ironitzava sobre el tema:

Exvot a la Mare de Déu.
Sant Pau de la Figuera.
Fotografia de Salvador
Palomar

Mare de Déu de Loreto,
vós que sou la portalera,
no deixeu entrar als cornuts,
als cornuts de Cornudella.

(UNA SENYORA, 79 anys, Ulldemolins, 13.7.1994)

Aquesta rivalitat es fa especialment present en els santuaris marians que afecten més d'una població. En aquest sentit es pot interpretar la voluntat llegendària de la imatge de la Consolació de mirar cap a Torroja o les modificacions que experimenten els textos dels goigs segons qui els canta. Per exemple, els versos de la tornada dels goigs de la Mare de Déu de les Pinyeres diuen:

Puix que sempre socorreu
al que vos busca de veres.
Valeu-nos, Mare de Déu,
del Masroig a les Pinyeres,

Text que la gent de Bellmunt canvia per «de Bellmunt a les Pinyeres».

Els goigs

Són composicions poètiques en honor a la Mare de Déu, a Crist, a una santa o a un sant. Sorgeixen a finals de l'edat mitjana i tenen el seu origen en la necessitat de participació del poble en una litúrgia que, feta en llatí, havia esdevingut intel·ligible per a la gent. Els primers testimonis de goigs que ens han pervingut són dels segles *xvi* i *xvii*. Entre les edicions més antigues de goigs prioratins cal esmentar els de la Mare de Déu de Montsant (1764), els de Santa Maria de Siurana (1765), els de la Mare de Déu del Patrocini i Sant Joan del Codolar de Cornudella (s. *xviii*, sense data), els de la Mare de Déu de Loreto (s. *xviii*, sense data) o els de la Consolació (s. *xviii*, sense data).

Els goigs es caracteritzen per trobar-se a cavall de la literatura culte i la popular. Obres d'autors coneguts o textos anònims, amb tonades transmeses oralment, poden haver estat editats en repetides ocasions i, alhora, haver-se conservat per tradició oral. En els seus textos, els continguts puen tant de la teologia i la història com de la llegenda.

Els goigs són una forma literària molt estesa als Països Catalans i, durant segles, han estat un dels vehicles de conservació de la llengua escrita. Tot i que des de finals del segle *xviii* i, sobretot, al segle *xix* es componen goigs en castellà, la gran majoria són fets en català. La pràctica totalitat dels goigs que hem aplegat i que són vigents al Priorat són escrits en català, amb comptades excepcions –algunes edicions antigues, fora d'ús, o els goigs al Salvador de Margalef de Montsant. L'estructura literària dels goigs té el seu origen en l'estrofa provençal anomenada dansa, que és una composició que consta d'entrada, la qual conté la rescobla o retronxa que es va repetint després de cada cobla, i les mateixes cobles de sis versos més els dos de rescobla, i la tornada de quatre versos que tot sovint és la mateixa entrada. La música ben poques vegades apareix impresa junt amb el text, tot i que les edicions actuals tenen tendència a incorporar-la. Una part important també de l'edició dels goigs són els gravats i ornamentacions tipogràfiques que embelleixen el text.

Gotj de Sant Miquel Arcanjel

en sa capella del pont de Cabacés.

Alabem Deu nit y dia
per puguer lo Cel gosar.
Tinguem Sant Miquel per guia
y evitem lo renegar.

Deu criá al Cel tots los Anjels,
hermosos, sabís, potents,
que ab los Serafins y Arcanjels
gosin la Gloria contens
mes l'orgull y fantasia,
a Llucifer van tentar. T

Llucifer a sa comparsa
de Belcebú, Satanás
y 'ls anjels de aquella farsa,
ha cridat alsant lo bras,
que a Deu servir no volia
y sols ells deuhén manar. T.

Veyent Sant Miquel Arcanjel
aquella revolució,
per defensar Deu exclama:
—¿Qui com Deu? Ni tu, ni yo,
ni ningú. Res. Fellonia;
yo a Deu vatj a defensar. T.

Los Anjels bons y 'ls rebeldes,
combaten en aquell llog,
usant los Anjels adictes
com una espasa de fog,
que sense matar, feria
fent patir sense parar. T.

Jermants: Alabem a Deu.
Amigs: No renegueu.
Compañs: Viva Deu.

Cabacés, Febré de 1928.

Havent guañat la batalla
estau al Cel com fiscal
servint a Deu com muralla
manifestant lo be y mal.
Esperem amb alegria
bona pesada ens farà. T.

Prop del trono del Altíssim
rebeu nostres oracions,
socorrentnos contentíssim
ab vostres aparacions.
Gargano, proves daria,
de que 'l van patrocinar. T.

En mil noucents vintivuit,
cal Navas vos ha fundat
prop del pont, la carretera,
y 'l camí del Priorat,
una capella en que hos puguin
los viatjants visitar. T.

¡Ay! anets renegaires
quina trasió que 'm feu!
No queixos aires
y recordeu ab Deu.
Si seguim la vostra via,
Sant Miquel vos ferirá. T.

Alabem Deu nit y dia
per puguer lo Cel gosar.
Tinguem Sant Miquel per guia
y evitem lo renegar

Pare nostre...
Ave Maria...
Gloria Patri...

LO MIQUELET DE CABACÉS.

Les aportacions de l'estudi dels goigs a l'anàlisi de la religiositat popular són importants. D'una banda, els podem situar en el seu context, moment i lloc de la seva interpretació, i constatar la seva evolució en el temps. Els textos ens aporten informacions substancials sobre una advocació: els seus orígens històrics o llegendaris –imatge trobada, aparició, donació o benefici–, les atribucions que rep un sant o una advocació concreta de la Mare de Déu, les peticions més habituals que hom li fa, l'àmbit territorial de la devoció o notícia dels miracles o fets singulars relacionats amb una ermita o santuari.

D'altra banda, són composicions que expressen prou bé el component identitari de les manifestacions de religiositat popular. En els seus textos hi trobem, no poques vegades, la justificació del per què un sant o una marededéu ha esdevingut un símbol d'identitat local. Les circumstàncies de la troballa de la imatge, la participació dels habitants de la vila, la protecció que ha rebut la població davant els perills catastròfics, mostren i expliquen el per què una advocació, i no pas cap altra, és la pròpia de la població.

La Mare de Déu de Montsant

L'ermita de la Mare de Déu de Montsant, que sovint trobem documentada com a Santa Maria de Montsant, pertany al terme parroquial d'Albarca, petita vila agregada al municipi de Cornudella de Montsant. L'ermita es troba, però, situada, per bé que al límit, dins el terme de la Morera de Montsant.

L'ermita es troba a la Serra, a 1.030 metres d'altitud, a l'extrem d'una plana –el pla de la Mare de Déu– on comença el barranc dels Pèlags, depressió que queda entre la serra Major i la serralada que limita amb la vall d'Ulldemolins. L'ermita és construïda sobre el cingle de l'Espeset i es veu fàcilment des d'Albarca i des d'Ulldemolins.

L'ermita de la Mare de Déu de Montsant té els seus orígens documentals al segle XII. Tot i que s'ha apuntat la possibilitat que la muntanya fos un indret de refugi d'eremites ja durant el període de dominació sarraïna, no s'ha trobat cap notícia documental al respecte.

La primera capella o ermita va ser creada el 1164 per Ramon de Vallbona i un sacerdot anomenat Pere a partir d'una donació d'Albert de Castellvell, senyor de Siurana. La documentació ens parla de la donació d'un lloc a Montsant perquè allí servissin Déu i defineix els límits territorials del futur monestir: una part important de la serralada de Montsant.

Ermita de la Mare de Déu de Montsant.
Fotografia de Salvador Palomar

Pel que fa a la personalitat dels receptors de la donació de Montsant, les notícies són parcials i, a cops, confuses. Ramon de Vallbona –per a alguns autors, Ramon d’Anglesola– seria un anacoreta vinculat ja a la creació d’un eremitori, cap al 1157, a Cérvoles, que, després d’haver perdut el domini d’aquest en benefici de Poblet, es va retirar a Vallbona.

El Pere identificat amb Pere de Montsant podria tractar-se del sacerdot Pere de Pinós, segons Lladonosa, a qui el 1152 havien fet donació de diverses esglésies de la contrada –entre elles, la d’Albarca– amb els seus drets i termes. Segons Gort, aquesta identificació no és vàlida per tractar-se d’un eremita –Pere de Montsant–, d’una banda, i d’un personatge encarregat de la repoblació –Pere de Pinós–, de l’altra.

En un primer moment va acollir un eremitori. Segons Fort, part dels anacoretas que Ramon de Vallbona havia aplegat a Cérvoles van passar a Santa Maria de Montsant, vers el 1164, després que aquest indret hagués passat al monestir de Poblet. No sabem exactament com va evolucionar aquesta comunitat eremítica, però l’any 1190 un nou document, el de la donació del lloc de Montsant, ens permet suposar que a finals del segle XII hi havia a la muntanya una comunitat eremítica al voltant de Pere de Montsant. L’eremitisme que es dona al segle XII a Montsant –almenys el que coneixem documentalment– té una clara vocació cenobítica. Són grups d’ermitans que s’estableixen en indrets de frontera, o tot just conquerits, amb la voluntat de crear comunitats monàstiques.

A la primera meitat del segle XIV, Santa Maria de Montsant era un santuari prou important en l’àmbit comarcal. Ens ho indica el fet que sovintegin els llegats testamentaris a favor seu.

El 1452, el monestir de Bonrepòs desapareix i les seves terres passen a integrar-se a Escaladei, com ja hem vist, no sense conflictes amb l’orde cistercenc. Com explica Gort, el maig de 1473, després d’un laude de l’arquebisbe Urrea entre Escaladei i Santes Creus sobre la possessió de Bonrepòs, totes les terres pertanyents al monestir van

anar a parar a les seves mans. Així, Escaladei també havia de rebre l'ermita de Montsant, que formava part de les propietats de l'antic monestir. Aquest fet va motivar un plet amb el rector de Cornudella, qui afirmava que aquella ermita era part de la seva parròquia. La sentència fou favorable als interessos d'Escaladei.

Segons Lladonosa, en aquells anys l'ermita de la Mare de Déu estava sota la custòdia de Joan Ros; a ell s'atribueix la fundació a la comarca de la confraria de Santa Maria i l'edificació de l'ermita –que caldria situar a la segona meitat del segle xv– que ha arribat als nostres dies.

Del darrer quart del segle xv a la desamortització dels béns de la cartoixa al segle xix, l'ermita de Santa Maria de Montsant restà dins el territori d'Escaladei. El 1741 sembla que es reféu, en part, l'edifici. En aquella època es va posar l'escut d'Escaladei a les ermites i masos del territori del monestir.

L'ermita de la Mare de Déu de Montsant, com totes les pertanyents a la cartoixa, fou abandonada en desaparèixer el convent d'Escaladei. Durant les guerres carlines, cap aquest mateix any, l'ermita fou malmesa i oberta a tots els ramats que pasturaven per la rodalia. La imatge titular es traslladà a Albarca per tal d'evitar majors profanacions i va restar durant força temps a la parròquia.

A començaments del segle xx, el rector d'Albarca, mossèn Figueres, gestionà la cessió del santuari, amb tots els drets inherents, a la parròquia d'Albarca per tal de restituir-lo al culte. Així, l'ermita va deixar de ser corral de bestiar. La capella fou feta restaurar el 1901 per Ramona Ballester, de Cornudella, i es va cedir al terme parroquial d'Albarca. L'any següent es va traslladar la imatge de nou a l'ermita.

El 1936 l'ermita fou emprada com a allotjament i com a fortí. La imatge de la Mare de Déu i altres símbols religiosos foren destruïts. El culte es va reprendre el 1939. A la postguerra, però, s'accentuà el despoblament d'Albarca fins a desaparèixer com a nucli de població estable. En els darrers anys s'han mantingut els romiatges a l'ermita, dos cops l'any, i algunes celebracions de caire excursionista.

El santuari sembla haver comptat, en diversos moments, amb ermitans que s'ocupaven de conrear les terres del voltant. Al segle XVI hi havia ermità dalt a Montsant; a mitjan segle XVII, però, moment en què Valls escriu la seva història d'Escaladei, sembla que el santuari potser no tenia ermitans. Segons diu: «*en este sitio se conserva todavia una casa o quinta, que sirve para la labranza*». Al segle XVIII trobem diverses notícies de l'existència d'ermitans. Segons notícies orals, van haver-hi famílies que tenien cura de l'ermita i les terres de la rodalia fins al 1835. Les terres de dalt del pla de Montsant van ser conreades fins al tombant del segle XX.

Per altra banda, la confraria de Santa Maria, fundada a mitjan segle XV, és l'única que coneixem vinculada directament al santuari que estudiem. La construcció de la nova ermita, a la segona meitat del segle, s'atribueix a fra Joan Ros. Per aconseguir els recursos necessaris va crear la confraria, la qual, alhora, serviria per fomentar el culte a la Mare de Déu. La confraria de la Mare de Déu d'Ull-demolins va acabar absorbida per la del Roser. Segons Lladonosa, tenia cura de la festa de la Mare de Déu i dels aplecs a l'ermita de la Mare de Déu de Montsant.

Després de la seva rehabilitació, la capella ja no comptarà amb més ermitans. Els terrenys de la plana de dalt de Montsant seguiran, però, conreats per gent d'Albarca. Segons esmenta Blasi, el 1933 la casa de l'ermità es trobava mig caiguda, essent refugi de llenyataires. A començaments de segle XX es va crear una Junta Administrativa de l'ermita, la qual existí fins al 1936.

Una marededéu trobada

La narració de la troballa de la imatge de la Mare de Déu, que sembla tenir els seus orígens al segle XV, seria posterior en tres segles, com a mínim, a l'establiment de la devoció.

Segons la llegenda, un pagès, en anar a dinar, desenganxà la parella de bous amb què llaurava en els indrets planers de la muntanya i quan va anar a reprendre la feina, només trobà un bou a la pastura.

Després de cercar l'altre bou una bona estona, el veïè en actitud d'èxtasi davant una imatge de la Mare de Déu, situada sota una alzina. El llaurador i la seva muller comunicaren la nova al prior d'Escaladei, el qual cercà els jurats dels pobles veïns, i tots plegats anaren a buscar la Verge per tal de venerar-la al convent. La imatge, però, se'n tornà a l'indret de l'aparició. Aquesta és, en resum, la narració de la troballa.

Narcís Camós ens dóna una detallada versió de la narració, aplegada a mitjan segle XVII:

Araba un Labrador por aquellas partes, y a la que llegó la hora de refección, o merienda, desunió los bueyes, para que en el entretanto que él tomaría refección, la tomasen también ellos, apacentando un poco por allí. Sucedió pues que en haver comido quiso el labrador volver a su trabajo, por lo qual quiso juntar otra vez los bueyes. Pero no halló más que el, uno dellos, hasta que, después de haverse harto cansado, halló también el otro, que estaba muy contento, arrodillado delante de una enzina, de que se maravilló mucho por ser cosa tan extraordinaria. Y como a la maravilla suele suceder advertencia, descubrió con ella muy presto una imagen de la Virgen, cerca de dicho árbol, que le dexó más lleno de admiración nueva. Llegó en fin, estando desta manera, su muger, y advirtiéndolo mismo consultaron los dos de irlo a comunicar al Padre Prior de Escaladei, y a los Jurados de los lugares vezinos, como presto lo hizieron, los quales muy presto fueron a buscarla con processión y traxeronla al convento. Pero para que no quedasse aquel lugar áspero, sin ser muy deleitable, quiso el cielo que se volviese a él la imagen, como presto se vió, y por ello le edificaron Capilla, algunos cincuenta passos lexos de dicha enzina, de donde tambien se volvió al lugar donde hoy está, que es un Oratorio harto capaz para poderse celebrar missa en él, cuyo portento atestigua la otra capilla hecha con otra imagen que pusieron en ella, la qual tambien se llama de Monsant. (Camós: 1949, 48)

Aplegada per folkloristes com Joan Amades² amb algunes variants, la narració es conserva viva en la tradició oral, com ens ho mostra aquesta versió aplegada a Albarca:

2. «Un bover que llaurava va abandonar l'arada per anar a menjar un bocí, i els bous van desviar-se per ells mateixos i van fer un solc molt apartat del pla de la llaurada. Quan va acudir-hi el bover [...] trobà que d'aquell solc en sortia una gran resplendor i que els bous restaven agenollats allí al costat. Revisada la terra, va trobar la imatge» (Amades: 1989, 273-274).

Aquest fondo [el pla on hi ha l'ermita] de Montsant, tot es cultivava. I, quan era dels frares, hi havia un ermità. I aquest ermità hi era amb la família. I, d'aquesta família, lo pare es dedicava bastant a les arnes, a fer mel, i amb els fills cultivaven la terra. Un dia, a l'acabar de llaurar, va desfer els dos bous i els va anar a abeurar a una font que era una mica més avall –la font de la Mare de Déu, que diem. I abans d'arribar a la font, es veu que hi havia una alzina molt grossa. I quan va ser allí, en aquella alzina, es veu que un bou va començar a furgar i esgarrapar allí a uns boixos. L'amo dels bous els volia fer caminar. Un, sí, anava marxant. Però l'altre, no. I aquell home va cap el que esgarrapava i veu una imatge. Era la imatge de la Mare de Déu de Montsant.

El pagès va anar a avisar a Escaladei, perquè aquests pagesos eren empleats d'Escaladei. Van baixar la imatge al monestir, on hi va ser ben prop d'un any i llavors la van posar a l'ermita, que era una parròquia d'Albarca. (Ramon Argany i Bessó, de *cal Bonet*, 89 anys, Albarca, 4.8.1992)

L'ermita i la imatge

La notícia aportada per Camós, encara que poc precisa, deixa prou clara l'existència de dos edificis. A poca distància de la part posterior de l'ermita actual s'observen les runes d'una construcció adossada a la paret de roca, que hem volgut identificar com la primitiva capella de la Mare de Déu de Montsant. L'edifici es troba al costat interior d'un grup de roques sense topònim conegut damunt el barranc de la Mare de Déu. A la part més alta d'aquesta formació rocosa, hi ha la base d'una creu de fusta que s'hi col·locà cap a mitjan segle xx.

L'observació de les restes ens mostra que es tractava d'un edifici situat a uns cinquanta metres en direcció oest de l'actual ermita, al costat del petit sender que porta a la font de la Mare de Déu. L'edifici aprofitava un retall natural de la roca en els tancaments nord i oest. A l'angle sud-oest, hi ha una petita balma, utilitzada com a refugi, la qual tanca, en part, un dels murs de la capella. En l'actualitat només hi podem observar algunes restes, com un pilar a l'angle nord-oest i diversos encaixos a la roca per situar-hi les bigues del sostre. Sobre el temps que va ser utilitzat aquest edifici, poca

cosa podem dir. Si hem de creure Camós, a mitjan segle xvii l'antiga capella continuava en ús.

L'ermita actual és un edifici rectangular amb uns arcs esvelts de pedra, els quals, segurament, havien sostingut antigament els cabirons i un enteulat sobre fusta, propis de l'època, suplerts més endavant per voltes de guix amb maons.

A la portalada, hi ha l'escut d'Escaladei i la data de 1741. Al costat de la porta s'obren dues finestres i, al damunt, hi ha una espaldanya. La campana actual data del 1981. Blasi descriu així l'interior de l'ermita:

L'altar major i únic no poseeix retaule i només un nínxol buidat a la paret, en el qual hi ha la imatge de la Verge; això es tota l'ornamentació, juntament amb un parell de graons pels candelers i una mesa d'altar. Un salamó de cristall penja de la volta i algunes presentalles escadusseres ornamenten les parets emblanquinades. (Blasi: 1933, 12)

En l'actualitat, tot l'interior, llevat dels arcs que foren repicats, ha estat pintat de blanc i no hi ha cap mena d'exvots ni d'altres objectes. La imatge és dins el mateix nínxol que esmenta Blasi. Com que en els darrers anys l'edifici havia estat sovint obert, no s'hi conservaven ni tan sols els vestits i els objectes de culte, que eren a l'església d'Albarca. Hi són actualment, des de la festa de Sant Jordi del 1992, per raó d'haver-se reforçat la porta i haver-se tancat l'ermita.

A la paret dreta, hi ha un retaule que representa sant Jordi vençent el drac. Aquest retaule és dels nostres temps.

L'antiga imatge de la Mare de Déu de Montsant era un exemplar del període gòtic, de 85 centímetres d'alçada. Les fotografies conservades ho confirmen. Blasi, però, en la seva visita a l'ermita, cap al 1933, no la considera gòtica i la descriu així:

És de pedra i possiblement no és la trobada segons la llegenda. Té totes les traces d'ésser d'origen posterior a la construcció de l'ermita perquè el seu estil decanta cap a darrers del segle xv o a primers del segle xvi, en

aquell període d'indecisió en els estils escultòrics. Els costums moderns de fer lluir les imatges amb vestimentes postisses foren la causa de la mutilació d'aquesta imatge [...]. Mans poc escrupuloses, o massa devotes, han fet malbé aquesta imatge en tallar tot el que feia nosa als abillaments llampants, per la qual cosa han fet desaparèixer tota la còrpora de l'Infant, que reposava al braç esquerre de la Verge. Les mans d'ambdues figures són enganxades amb guix per tal de facilitar l'entrada dels vestits postissos que són un evident destorb. (Blasi: 1933, 12)

La imatge va quedar força malmesa l'any 1936. Avui es conserven els seus fragments a la parròquia de Sant Vicent d'Albarca, mentre que a l'ermita es venera una imatge moderna, feta d'alabastre, que va ser comprada pels veïns d'Albarca en acabar la guerra. Hi ha també una altra imatge, feta de terrissa, a la mateixa parròquia.

Devocions personals i col·lectives

Sabem poca cosa dels beneficis o donacions personals que, en altres temps, hauria rebut l'ermita de Santa Maria de Montsant, ja que la pèrdua de documentació ha estat considerable.

Al segle XIV, els testaments atorgats en diverses poblacions de l'entorn de l'ermita ens aporten una visió de les devocions existents. Els llegats es feien, en primer lloc, a l'altar principal de la parròquia de cada vila i, en segon terme, als altars secundaris de la mateixa parròquia o a les ermites de la vila. Uns pocs santuaris de fora del terme gaudien de consideració suficient per ser objecte de donacions. En aquell moment, Santa Maria de Montsant compta amb una devoció bastant generalitzada.

Gort ens dóna notícia de llegats testamentaris en favor de la Mare de Déu de Montsant, donats a Cornudella en aquesta primera meitat del segle XIV. El mateix autor, en l'estudi sobre la pestilència del 1348 a Ulldemolins, fa un buidat dels testaments d'aquells anys, els quals ens donen notícia de les devocions existents a la vila: Santa Maria de Montsant, la Mare de Déu de Montserrat, Sant Bartomeu de Fraguerau i, en menor mesura, d'altres. Durant el segle XV, l'espectre devocional s'amplià: primerament, foren les

devocions locals i, en segon lloc, totes les ermites de la comarca. Aleshores, Santa Maria de Montsant era un santuari d'àmbit comarcal que rebia, junt amb les altres ermites, donacions testamentàries en favor seu. Aquesta importància anà disminuint amb el pas del temps fins al moment de la desamortització dels béns del monestir d'Escaladei, al primer terç del segle XIX.

Pel que fa a la primera meitat del segle XX, amb la recuperació de l'ermita per al culte, hem aplegat diversos testimonis orals de promences i exvots a la Mare de Déu de Montsant. Quant a aquests darrers, l'esmentada nota de Blasi –«i algunes presentalles escadusseres ornamenten les parets emblanquinades»– ens indica que, efectivament, hi havia alguns exvots i ofrenes a les parets de l'ermita; pocs, a jutjar per algunes fotografies que s'han conservat. Tots els objectes foren destruïts l'any 1936.

Entre els exvots i les ofrenes que hi havia a l'ermita, podem fer-ne dos grans grups:

Exvots portats al santuari en recordança d'algun benefici obtingut de la Mare de Déu:

Hi havia dos quadres de sant Jordi... El sant era invocat a Albarca contra les picades dels animals verinosos. L'un, l'havia portat Francisca, ferrera, dona de Josep Anglès, ferrero, els quals tenien una casa als Hostalets, on hi paraven els traginers i ferraven els animals. Sembla que fou en agraïment per una curació. L'altre, l'havia portat la jaia Magina. Hi havia també les típiques cames i braços, pits i peus, tots ells relacionats amb malalties, comuns a moltes ermites. (Montsant i Teresa Argany, de *cal Bonet*, 79 i 76 anys, Albarca, 14.7.1992)

Ofrenes que la gent va deixar quan va marxar del poble com a testimoni:

Hi havia dues figuretes de cera en memòria de les dues filles d'una casa –cal Pere Abellò– que van anar a viure a Vilanova. Una filla era morta i l'altra vivia a Vilanova, i el dia que la mestressa de la casa va marxar a

viure a Vilanova amb la seva filla, va voler deixar aquest record. [...] Una senyora –la Maria patroneta– hi va pujar un quadre de sant Josep. Ells s’havien venut la casa, que va passar a ser cal Caramelo, i va deixar a l’ermita un record. El seu home es deia Josep. (Montsant i Teresa Argany, de *cal Bonet*, 79 i 76 anys, Albarca, 14.7.1992)

L’ofrena a la Mare de Déu de Montsant d’algun record d’una casa que es perdia –de la qual els seus habitants marxaven del poble– hauria estat una pràctica prou habitual: representava deixar un testimoni de l’existència d’aquella casa.

Joan Amades anota que, a més dels de la zona, els pastors de les Garrigues i de la Conca de Barberà –potser en portar a pasturar els ramats a la serra– tenien força devoció a la Mare de Déu de Montsant.

Pel que fa a Montsant, o Maria de Montsant, com a nom femení, cal apuntar que no en coneixem pràcticament exemples. Tots ells corresponen al segle xx. En els darrers quinze anys d’aquest segle el nom comença a trobar-se entre les xiquetes del Priorat i les comarques properes.

Quant a les manifestacions de devoció col·lectiva, l’ermita de la Mare de Déu de Montsant ha estat un indret de romiatge de les poblacions de la rodalia, que s’hi aprovaven en cas de necessitat. També era lloc d’aplecs i processons anyals.

Quan es va construir la nova ermita, al segle xv, la diada en què els pobles de la rodalia s’aplegaven dalt a Montsant era el dilluns de Pasqua. I podem suposar que aquesta data venia de temps anteriors.

Una primera notícia del que diem ens ve donada pels problemes sobre la jurisdicció del lloc que hi havia entre la cartoixa i el comtat de Prades. Aquests es reflecteixen en una processó que té lloc el 12 d’abril de 1479. Recordem que, en aquest moment, feia pocs anys que Escaladei havia guanyat un plet al rector de Cornudella per la propietat de l’ermita.

En la data suara esmentada –i com sembla que era costum per ser dilluns de Pasqua– arribaren a Montsant en processó els veïns dels pobles de la rodalia. En conèixer la notícia d’aquestes processons, el

prior d'Escaladei acudí a l'ermita i allí els va esperar «a hont arribaren quatre professons, ço és la de Cornudella, la de Ulldemolins, Morera y Albarca, y ans de entrar en dita hermita, [el prior] los manà en virtut de la predita sentència [del 1474] no entrassen les professons en dita hermita sens demanar-li llicència y així ho feren, y manà que de allí al devant no·y vinguessen sens sa llicència y donà la orde de precehir». El 1485 aquesta processó es tornà a fer, comptant amb totes les llicències. Aquest incident ens mostra el costum d'anar en processó a l'ermita per part dels veïns de les quatre poblacions que, dos segles després, anotarà el pare Camós:

A esta imagen tienen mucha devoción los de aquella comarca, y la visitan con processión de Albarca, y Cornudella el Lunes de Pasqua de flores, la otra fiesta, de Ulldemolins; dia de San Marcos, de Vitretera, y otras, por necesidades. (Camós: 1949, 49)

Resta saber quina era la població de Vitretera de què parla Camós. Diversos autors han transcrit literalment el nom sense esbrinar de quin indret es tracta. Per a nosaltres, a la llum de les altres referències documentals, es refereix a la Morera de Montsant. La processó de la Morera apareix documentada posteriorment en un manual de comptes de rector de la Morera:

Al 1737 la vila paga de caritat per anar de professó i fer missa a les ermites: 1 lliura 8 sous per anar a nostra Senyora de Montsant, el dia de Sant Marc. (AHCR: Manual de comptes)

A Albarca recorden haver sentit explicar que:

Nosaltres pujàvem lo dia de Sant Jordi; los de la Morera, lo dia de Sant Marc, que és lo 25 d'abril, i el dia de Santa Creu pujaven los de Cornudella, que és el 3 de maig: però nosaltres d'això no hem conegut res. Això tot va ser abans de la crema dels convents. (Ramon Argany, de *cal Bonet*, 89 anys, Albarca, 14.5.1992)

Si antigament l'ermita havia comptat amb un seguit de diades en les quals els pobles de l'entorn pujaven en processó, amb la desaparició del monestir aquest costum es va abandonar. Malgrat tot, una nota manuscrita aplegada per Franquet ens informa que la gent de Cornudella de Montsant pujava encara a la Mare de Déu a començaments de segle XIX pocs anys abans de l'extinció del monestir:

Dia 8 de abril de 1822, segona festa de Pasqua: per la tarda después de haver anat a la ermita de Nostre Senyora de Montsant com los demás anys, se baixà a la ermita de Sant Joan, nostre patró qual se prengué ab solemne professó y se baixà a la parròquia per la grandisima misèria del agua. (Franquet: 1978)

Quant a les processons extraordinàries amb motiu de pregàries, en tenim anotades des d'antic. Segons consta a la documentació d'Ulldemolins, el maig de 1557 es feren pregàries per la pesta que assolà la comarca. Cada dissabte els veïns d'Ulldemolins, Albarca i Cornudella pujaven en pregàries a la Mare de Déu de Montsant. Els d'Ulldemolins anaren també en processó a Sant Bartomeu i a Santa Bàrbara. L'any següent, pel mateix motiu, els veïns d'aquesta mateixa població feren quatre misses a Sant Bartomeu i pujaren en processó a Santa Maria de Montsant. El 1584, coincidint amb el començament del nou temple parroquial d'Ulldemolins, es va fer una processó: «En est dia se posà la primera pedra de la Iglésia nova y se féu una profesó a Montsant». Aquell mateix any es van fer pregàries per la manca d'aigua.

El 1685, a Ulldemolins, van fer pregàries per la manca de pluja. Aquell mateix any, els pobles de Prades, Siurana, Cornudella, Albarca i Ulldemolins pujaren en processó a Santa Maria de Montsant pel perill de la llagosta, que començava a infestar aquelles terres. Tenim notícies també de les pregàries per la sequera dels anys 1689, 1691 i 1717.

Pel que fa a Albarca, tenim notícies de diverses processons de pregàries al primer terç del segle XX. Així sabem que se'n feren per

demanar la pluja el 1905, el 1910, el 1917 i el 1921. La descripció ens sembla prou extrapolable al conjunt de celebracions d'aquest tipus:

Quan es feien pregàries, se sortia de l'església parroquial amb el Sant Crist arbolat, dret, i amb les banderes de les confraries. S'anava en processó fins al començament de la muntanya. Allí treien el Crist dels corre-atges i l'agafaven entre tres joves, l'un als peus i els altres dos als braços. Aquests s'anaven rellevant en el camí de pujada. Quan s'arribava dalt el pla de la Mare de Déu, es tornava a formar la processó: els homes, amb atxes, i les dones, amb els rosaris i la mantellina posada. Encapçalaven la marxa el santcrist i les banderes dretes. S'anava cap a l'ermita cantant. (Ramon Argany, de *cal Bonet*, 89 anys, Albarca, 14.5.1992)

En aquest segle, no es recorden processons a l'ermita des d'Ull-demolins.

Sant Jordi a Montsant

Coneixem un únic vot de poble relacionat amb l'ermita de Montsant: la festa de Sant Jordi, votada per la població d'Albarca. Tot i que el patronatge de sant Jordi sobre Catalunya –o, més concretament sobre els estaments militars– ve de temps medievals, la popularització de la festa és prou més tardana i és difícil trobar festes locals dedicades a aquest sant. En tot el bisbat de Tarragona només en coneixem dues: la d'Ardenya –on sant Jordi és titular de la parròquia– i la que ens ocupa. Cal, però, emmarcar aquest vot de poble en un seguit d'antigues devocions relacionades amb aquest sant de les quals la documentació ens dóna notícia, encara que sigui puntual.

De la Morera de Montsant, en tenim una referència del 1737 en el manual de comptes esmentat anteriorment, any en què la vila paga de caritat per anar de processó i fer missa a les ermites:

14 sous per anar a St Antoni de Montalt.

14 sous per anar a Bonrepòs, el dia de Sant Jordi.

1 lliura 8 sous per anar a nostra Senyora de Montsant, el dia de Sant Marc.
1 lliura 8 sous per anar a nostra Senyora de Siurana. (AHCR: Comunitat. Vària, 1737-1741)

Pel context, com en les anotacions referents a Montsant i a Siurana, podem pensar que es tracta d'una processó anyal. No hi ha dubte, en tot cas, en el cas d'Ulldemolins. El 19 d'abril de 1654, mentre debatien el fet de la supressió d'algunes festes des de Roma, els prohoms d'Ulldemolins explicitaren que «ja veuen com cada any és costum de anar lo dia a St. Jordi a St. Bertomeu» (AMU: Actes del Consell, 1647-1655).

Sembla que tant en el cas de la Morera com d'Ulldemolins es tracta d'un romiatge a una ermita el dia de Sant Jordi. Podem suposar, doncs, l'existència d'alguna forma de devoció a sant Jordi, des d'antic, en aquests pobles.

A Albarca, l'advocació de sant Jordi és acordada per la població per tal de posar-se sota la protecció del sant i que aquest deslliuri persones i ramats de les picades d'escurçons i escorpins. Aquesta advocació no és gens estranya si es considera que el sant és sempre representat com a matador de la serp o el drac i connecta amb la tradició popular existent en altres països. Aquest dia, doncs, la gent d'Albarca feia un aplec dalt a l'ermita de la Mare de Déu.

A la documentació parroquial d'Albarca apareixen referències a aquest fet. Segons una nota del 1866:

S. Jordi lo poble fa festa sencilla. Aquest dia era lo dia que se anaba á dir lo ofici á Montsan[t]. Y és votat per los animals dañosos, segons he sentit repetir a la gent. (APA: Llibre o consueta (y inventario de los efectos) de esta parroquia de Albarca, 1851-1936)

No sabem en quin moment es votà la festivitats. Es creu que és del segle XVIII, però no n'hem trobat constància documental. En tot cas, sembla significativa aquesta nota del mossèn que, en un moment en què l'ermita era abandonada per al culte, indica que «era lo dia que se anaba a dir lo ofici a Montsan[t]». Això indicaria que el cos-

tum vindria, com a mínim, dels temps dels cartoixans, la qual cosa fa versemblant creure en un vot del segle XVIII. Sembla que, malgrat l'abandó del santuari, la festa votada de Sant Jordi es va mantenir, si més no, a la parròquia d'Albarca, on, antigament, hi havia també una imatge del sant a la parròquia d'Albarca.

En el moment en què es restaurà l'ermita, l'aplec dalt a Montsant es va tornar a fer ràpidament. Els joves del poble pujaven cap a l'ermita, el matí del 23 d'abril, tot disparant trets d'escopeta. La justificació de la tradició local apunta que els trets que es disparaven simbolitzant la resistència dels habitants d'aquestes muntanyes als invasors forans, concretament a les tropes de Felip V.

Pel que fa als continguts de l'aplec en els primers anys del segle XX, sabem que al matí es feia un ofici i després de dinar, si algú havia portat una guitarra, un acordió o un altre instrument, es feia una mica de ball.

Referent a aquest aplec, Blasi escriu:

Actualment, la festa major se celebra el dia de Sant Jordi. Esdevé un veritable aplec molt concorregut. Cal pujar-hi els ornaments litúrgics, perquè l'ermita no té sagristia, i per tant no té lloc on guardar-los. (Blasi: 1933, 13)

Aquest aplec de Sant Jordi ha tingut continuïtat fins als nostres dies.

Sant Jordi ha tingut, en el marc de l'ermita de la Mare de Déu, la seva pròpia veneració. Sabem de l'existència d'exvots amb la imatge del sant. Tanmateix, hem recollit també algunes històries personals:

Hi havia un home que li deien lo Tano. Aquell home cada any, per Sant Jordi, mentre va poder, va pujar dalt. Perquè un dia de Sant Jordi es va trobar en un lloc molt perillós, era a punt de caure, i a l'únic lloc on podia posar la mà hi havia un escurçó. Ell va invocar a sant Jordi i l'escurçó va marxar i ell es va poder arrapar i es va salvar. Per això cada any pujava. (Montsant Argany, de *cal Bonet*, 79 anys, Albarca, 14.5.1992)

L'aplec del mes d'agost

L'aplec de Montsant té lloc el 17 d'agost, tercer dia de la festa major d'Albarca. La festa és relativament recent, ja que fou instaurada a començaments del segle xx. El tercer dia de festa major, anomenat popularment el *dia dels dropos*, era costum sortir al camp a menjar i el 1910 es va pensar a potenciar l'ermita com a lloc de trobada de la gent que sortia fora del poble. El 1910, essent rector Evaristo Bonet, es va iniciar aquest aplec.

En l'actualitat, la diada aplega una seixantena de persones, procedents d'Albarca i d'Ulldemolins. Alguns anys hi puja també gent de Cornudella, fills o descendents d'Albarca. A l'ermita, s'hi arriba majoritàriament a peu, en cotxe tot terreny, moto, o –darrerament– en bicicleta de muntanya. A les dotze del matí té lloc la missa i en acabar es canten els goigs de la Mare de Déu. Després, una part de la gent, més aviat poca, es queda a dinar a la muntanya. Es va a menjar al costat de la font de la Mare de Déu, ben a prop de l'ermita.

A banda dels aplecs esmentats, no tenim notícia d'altres celebracions anyals a l'ermita. Amb tot, durant el primer terç del segle xx havia existit el costum de pujar a l'ermita a fer el refresc després d'un casament. Quan no es quedaven al poble, la pràctica més habitual entre la gent d'Albarca era anar a fer el menjar i la festa de noces a l'ermita de Santa Magdalena d'Ulldemolins.

L'ermita ha estat objecte d'algunes celebracions especials. Mossèn Franquet hi celebrà una missa per commemorar el vint-i-cinquè aniversari d'haver cantat la seva primera missa. També podem esmentar la benedicció de la nova campana el 1981 o la més recent commemoració del cinquantenari de la reposició de la imatge a l'ermita el 1992.

El santuari de la Mare de Déu de Montsant ha estat un indret visitat sovint pels excursionistes. L'ermita resta, normalment, tancada i les claus s'han de demanar a baix, al poble d'Albarca. Tanmateix, a la dècada dels setanta del segle xx l'edifici restà obert durant força temps, essent soplug dels caminants. Amb els darrers arranjaments

es va tancar, havent-se de reforçar la porta més d'una vegada pel procés de degradació que suposa, malauradament, que l'edifici resti obert.

De fet, la llista de les celebracions i costums de l'àmbit excursionista que han tingut com a marc l'ermita i el seu entorn immediat seria prou llarga. L'entorn de l'ermita és sovint objecte d'activitats excursionistes, entre les quals destaquen la col·locació de pessebres d'associacions en els dies anteriors al Nadal. Esmentem com a exemple el que des de fa vint-i-sis anys posa al cim de Montsant l'Agrupació Excursionista de Catalunya, de Reus, pujant des d'Albarca; els d'associacions excursionistes i escoltes de Reus, el Vendrell, etc.

Ocasionalment ha estat l'indret d'alguna celebració especial. La darrera, la pujada dels gegants de Cornudella i Siurana l'any 1992. També, en aquests darrers anys, s'hi troben força excursionistes amb bicicleta de muntanya.

Cal dir que l'ermita fou, fins a mitjan de la dècada dels setanta del segle xx, només accessible a peu o amb animal. En aquest moment s'obrí, malauradament, una pista forestal, la qual ha servit per tallar sense criteri el bosc de Montsant. Aquesta pista segueix en part l'antic camí d'Albarca i s'endinsa en el massís seguint el barranc de la Mare de Déu. El nou camí havia estat utilitzat fonamentalment per motoristes fins que, en els darrers temps, la popularització dels vehicles tot terreny ha provocat que sovintegin els vehicles d'aquest tipus dalt al pla de la Mare de Déu. Aquesta pista ha representat, sens dubte, un factor prou negatiu per a la conservació de l'entorn natural del santuari.

Els goigs

Mn. Joan Roig afirma que es coneix un sol text literari, el qual des de fa més de dos-cents anys s'ha anat reeditant amb petites variacions. Fa notar, però, l'existència d'unes estrofes afegides segons les edicions i els editors:

Ja en la primera edició coneguda, de 1764, s'hi destrien tres estrofes interpolades al text primitiu, que fan referència a la Cartoixa de Scala Dei. Aquestes estrofes que, segons testimoni fidedigne, el poble d'Albarca mai no va cantar, s'han anat incloent en algunes edicions, en altres no [...]. En canvi, en dues edicions, fetes probablement per encàrrec de Scala Dei, hi manquen totes les estrofes que fan referència a Albarca. (Roig: 1998)

De fet, comparant el corpus de goigs conservats, podem veure que existeixen dues variants d'un mateix text. La primera vincula l'ermita al monestir d'Escaladei, la segona indica que pertany a la parròquia d'Albarca. En el text dels goigs trobem interessants referències a la història del santuari. D'una banda, els goigs aporten la notícia de la llegenda de la troballa de forma sintètzada; de l'altra, afirmen la propietat del territori per part de la cartoixa d'Escaladei. Els goigs també ens confirmen la notícia de la construcció d'una nova capella en un lloc diferent a la primera, i que el culte a la Mare de Déu de Montsant era anterior a aquest fet.

El text antic ens aporta altres notícies sobre les festes que s'acostumen a fer dalt a l'ermita, les processons de pregàries i les devocions.

Pues en alt puesto posada,
mostrau vostre poder gran
Siau de tots Advocada,
Verge Santa de Montsant.

Vostra imatge colocada
està sobre la montanya
que entre las altas de Espanya
és ab rahó anomenada;
de lluny terra és avistada
y del mar pel navegant...

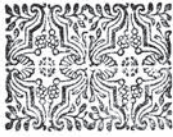
Perquè Verge tan hermosa
may estasseu ocultada,
sou en montanya elevada,

mostrant-vos miraculosa;
ahont mirau piadosa
als de prop terra y distant...

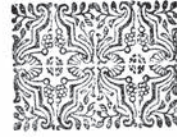
És per certa declarada
la causa que estau aquí,
pues un bou vos descubrí,
ya desjuntit de la arada,
y prop de alsinas trobada
per qui estave llaurant...

Después de haver-vos trobat,
fòreu molt solemnement
portada al Real Convent
Escaladei anomenat;

GOIGS A
DEVOTA IMAT-
 Senyora de *Mont-Sant*,
 Territori, y Vehinàt
 la Cartuixa de Sca-
 chebisbàt

LA MOLT
GE DE NOSTRA
 que se venèra en lo
 del Real Monastir de
 la Dei, en lo Ar-
 de Tarragona.

Pues en alt puesto posada
 Mostràu vostre poder grà;
 Siàu de tots Advocada
 Verge Santa de Mont-Sant.

Vostre Imatge colocada
 Està sobre la Montanya,
 Que entre las altas de Espanya
 Es ab rahò anomenada;
 De lluny terra es avistada,
 Y del Mar pe l' Navegant.

Siàu de tots Advocada, &c.
 Perque Verge tant hermosa
 May estasseu ocultada,
 Sou en Montanya elevada
 Monstrantvos miraculosa;
 Ahont miràu piadosa
 Als de prop Terra, y distànt.

Siàu de tots Advocada, &c.
 Es per certa declarada
 La causa, que estàn aquí;
 Pues un Bou Vos descubí
 Yà desjunit de la Arada,
 Y prop de aínas trobada
 Per Qui estave llaurànt.

Siàu de tots Advocada, &c.
 Despues de havervos trobàt

Foreu molt solemnaement
 Portada al Real Convent
Scala Dei anomenàt;
 Pero la vostra pietat
 Volguè ser aquí habitànt.

Siàu de tots Advocada, &c.
 En Terreno Cartuyxà
 Es fundada la Capella,
 Que essent xica ans, y vella
 Se feu nova, y transmudà;
 Pero en Vos lo amparà
 Es yà cosa antiga, y gran.

Siàu de tots Advocada, &c.
 Així com es un Desert
 De aquesta Hermita lo Lloch,
 Y fertil de herbas no poch
 De molts mals per remey cert;
 Així pe l' Devot per fet
 Es vostra gracia abundant.

Siàu de tots Advocada, &c.
 De tã alt Mont-Sant al peu
 Ab Hermita també està
 Sant Joan del Codolà,
 Madalena, y Barthomeu;
 No obstant sobre ells, se veu
 Que Vos estàn dominànt.

Siàu de tots Advocada, &c.

De tot aquest Vehinàt
 Vos visite molta Gent,
 Y també annualment,
 En son dia acostumàt,
 Fan ab gran solemnitat
 Una Festa, allí cantànt.

Siàu de tots Advocada, &c.
 En temps de esterilitat
 Venen molts ab professions
 De tots aquests contorns;
 Perque en tal necessitat
 Sempre han experimentat
 Ser vostre amparo constant.

Siàu de tots Advocada, &c.
 Si à Vos quāt nos trobàm
 En un mal, ò afflictió
 Acudim ab devoció,
 Lo si desitjàt logrànt;
 Perçò sempre esperàm
 Vostre favor, demanànt.

Siàu de tots Advocada, &c.
 Pues en la Terra elevada
 Y al Cel estàn triuntànt;
 Siàu de tots Advocada
 Verge Santa de Mont-Sant.

Oratio: Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix.

Oratio: Ut digni efficiamur promissionibus Christi.

O R E M U S.

Concede nos famulos tuos, *quasumus, Domine, Deus, perpetua mentis, & corporis sanitate*
gandere, & gloriose Beatae Mariae semper Virginis intercessione, à presenti liberari tri-
stitia, & aeterna perfrui letitia. Per Christum Dominum nostrum. Be. Amen.

Primera Impressió, ab llicencia dels Superiors: En Tarragona: Per Magi Canals Estampèr,
 y Llibretèr, en lo carrèr Major. Any 1764.

F. F. C. C.

però la vostra pietat
volguer ser aquí habitant...

En terreno cartuyxà
es fundada la capella,
que essent xica ans, y vella
se feu nova, y transmudà;
però en vos lo amparà
és ya cosa antiga, y gran...

Així com és un desert
de aquesta hermita, lo lloch,
y fèrtil de herbas no poch
de molts mals per remey cert;
així pel devot perfet,
és vostra gràcia abundant...

De tan alt Montsant, al peu
ab hermita també està
Sant Joan del Codolà,
Madalena y Barthomeu;
no obstant sobre ells, se veu
que Vós estau dominant...

De tot aquest vehinat
vos visite molta gent,
y també annualment,
en lo dia acostumat,
fan ab gran solemnitat
una festa, allí cantant...

En temps de esterelitat
venen molts ab professons
de tots aquestos contorns;
perquè en tal necessitat
sempre han experimentat
ser vostre amparo constant...
Si a Vós, quant nos trobam
en un mal, o aflicció,
acudim ab devoció,
lo fi desitjat logram.
Perçò sempre esperam
vostre favor, demanant...

Pues en la terra elevada
y al cel estau triufant;
siau de tots Advocada
Verge Santa de Montsant.

La segona versió dels goigs és la que considera l'ermita dins el terme parroquial d'Albarca. El text, força més modern, fou imprès a Reus en els primers anys del segle xx. En aquesta versió s'intueix el pas d'una devoció comarcal a una de bàsicament local. Sembla, pel seguit de variants que s'observen en el text, que aquesta fou una versió recollida de la tradició oral –probablement pel mateix rector– a Albarca a començaments d'aquest segle:

Pues en alt puesto posada
mostrau Verge poder gran,
siau de tots advocada,
Verge Santa de Montsant.

Vostre imatge colocada
està sobre la montanya
entre les altres de Espanya
és ab rahó anomenada.

De lluny terra és avistada
y del mar pel navegant...

No vulgué estar escondida
aquesta Verge sagrada,
sent en montanya elevada
ciutat de Déu elegida.
Y axís sens més resistència
volgué ser aquí habitant...

És per certa declarada
la causa que estau aquí
Pues un bou vos descobrí
ja desjunyit de l'arada.
Y, prop de alsinas trobada
per qui estava allí llaurant...

Los de Albarca ab alegria
vingueren ab professó
a donar la adoració
a la Imperatris Maria,
y ab profunda reverència
L'adora lo poble constant...

Com la azucena entre espinas
en aquestos valls estau,
y ab ulls de mare, mirau
ciutats y vilas vehinas,
y ab igual complacència
és vostra gràcia abundant...
De tant alt Montsant al peu

ab ermita també està,
San Joan del Codolà,
Magdalena y Bartomeu,
no obstant sobre ells se veu
que vós estau dominant...

De tot aqueix vehinat
vos visita molta gent,
y també anualment
en son dia acostumat,
fant ab gran solemnitat
una festa allí cantant...

Quant se pateix l'aflicció
de grant esterilitat,
al mar de vostra pietat
acudim ab devoció
y, ab celestial influència,
sou nostre amparo més grant...

Si a vos, quant nos trobam
en un mal o aflicció,
acudim ab devoció,
lo fi desitjat logram.
Per so sempre esperam
vostre favor demanant...

Puig en la terra elevada
del cel estau triunfant,
siau de tots advocada
Verge Santa de Montsant.

La música dels goigs és la que es cantava a Albarca. Mn. Joan Roig la va aplegar dels germans Argany i la va incloure en l'edició dels goigs feta el 1979, on també modernitzà el text.

Pel que fa a l'advocació de sant Jordi que existeix a l'ermita, aquest sant no havia comptat, històricament, amb uns goigs propis. El 1988, Mn. Joan Roig va compondre-ne aquests:

Si vetlleu Santa Maria,
d'ermitans el més galant:
*Feu-nos sempre companyia
des dels cingles de Montsant!*

Vós pel Crist, sublim Muntanya,
vau vessar, valent, la sang.
Els turments no us varen plànyer
i us sentiü ara més franc.
Catalunya descobria
aquest gest tan fulgurant...

Ja us invoca el gran Oliba
al nou temple de Ripoll.
«Pau i Treva» amb ell arriba,
i per Vós brollava el doll
que el nou poble mantindria
afranquint i alliberant...

Catalunya puja ardida
del Carlit fins al Montgó
i congria el bleix de vida
i fulmina de claror.
En el dol sou la metgia,
li salveu l'esma i el cant...

Si ens arrenquen drets i terra
no ens prengueru mai la veu;
resonava cada serra,
s'enfilava al Pirineu.
Tot el poble s'enriquia
del tremp vostre flamejant...

Temps antic, en prometença
tot Albarca us feia llar:
Cap verí no ens fa temença
si tenim el vostre empar.
A l'abril, en romeria,
puja el poble radiant...

Des d'aquesta aspriva altura
defenseu tot el país:
que no enteli la sutzura
l'aire pur i el mar blavís.
Revifeu la rogalia,
conserveu el seu encant...

Si vetlleu Santa Maria,
d'ermitans el més galant:
*feu-nos sempre companyia
des dels cingles de Montsant.*

Sant Joan del Codolar

L'ermita es troba enclavada al peu del Montsant, voltada de vells xiprers. Dedicada a sant Joan Baptista, rep el nom de Codolar pels grans còdols que, despresos de la muntanya rocosa, de l'era tresíaca, envolten l'ermita fins a l'extrem que algunes d'aquestes roques li serveixen de paret o teulada. El santuari es troba a 3 km de Cornudella del Montsant i s'hi pot arribar en cotxe per un camí forestal que comunica amb la vila. Si pot arribar també a peu, des d'Albarca, per un camí que voreja Montsant.

L'origen de l'ermita cal cercar-lo, segons la tradició, en una primera capella construïda en una petita concavitat rocosa, on fou trobada la imatge del sant, en el paratge conegut com el desert de Sant

Ermita de Sant Joan del Codolar.
Fotografia de Salvador Palomar

Onofre, nom que de ben segur indica un antic eremitori i alhora emplaçament que ben aviat fou lloc de peregrinacions. La llegenda, com ja hem vist en parlar de l'eremisme a Montsant, explica que la gent de Cornudella va voler alçar una ermita a la imatge. Com que el lloc on fou trobada els va semblar massa amunt, van decidir de fer-li una capelleta a baix, al pla, just on avui es troba la capella o ermiteta de Sant Joan *petit*; però, per tres vegades que la imatge del sant va fugir d'aquesta capella, tres vegades que se'n va tornar al lloc originari on va aparèixer, manifestant així la seva voluntat de restar en el lloc on fou trobada. I és en aquell lloc on finalment es va edificar l'ermita.

Tal vegada en aquest lloc ja existia una antiga capella dedicada a sant Joan, si bé, però, la capella de sant Onofre és documentada molt tardanament, el 1759. En tot cas, sabem que l'ermita fou bastida pels cartoixans, sembla que a finals del segle xv. És a partir d'aquesta època que comença a prendre empenta i a consolidar-se a Cornudella el culte a sant Joan.

Les primeres notícies documentals de l'existència de l'ermita de Sant Joan són del segle xvi, moment en què es parla de fra Bartomeu Sabaté, el vell, ermità de Cornudella cap al 1500. Nombrosos llegats testamentaris a favor de l'ermita durant aquell segle, majoritàriament misses a celebrar-hi, donen testimoni de la consolidació d'aquesta advocació. De fet, aquesta primera construcció feta pels cartoixans va esdevenir petita davant la gran veneració a sant Joan, i arran d'aquest fet l'ermita es va ampliar el 1571. L'any 1588 es va construir, costejat pel monestir d'Escaladei, un altar lateral dedicat a la Verge del Carme. Posteriorment, durant els segles xviii i xix s'hi fan diverses modificacions.

Un dels aspectes més remarcables sobre Sant Joan del Codolar és que, des de la seva fundació, l'ermita no ha deixat mai d'exercir el seu paper d'eremitori. Al llarg dels segles són diversos els ermitans documentats fins a l'actualitat. Des de començaments del segle xvi i al llarg de tot els segles xvii i xviii, fins al 1825, ha quedat enregis-

trada l'existència d'ermitans: primer, en una primitiva estança, les restes de la qual encara avui es veuen; després, en l'habitatge actual annexat, datat l'any 1781. Tot i que l'ermita devia pertànyer a Escaladei, depenia directament de la Universitat de Cornudella. Els ermitans eren nomenats pel Consell de Cornudella, que preferentment conferia el càrrec a aquells que eren fills de la vila (Gort: 1994) i que decidia també la durada de la seva permanència en el lloc. Aquests tenien l'obligació de portar hàbit i de residir a l'ermita, mentre que, per al seu manteniment, eren autoritzats a demanar almoïna per tot el comtat de Prades i la baronia d'Entença. De fet, de col·lectes per a l'ermita de Sant Joan, se n'han fet fins al segle xx. A Cornudella es recorda prou bé com, encara als anys cinquanta del segle xx, l'ermità passava cada diumenge per totes les cases, amb una maceta de fusta –conservada avui al museu parroquial–, i trucava de porta en porta a les cases per a recollir almoïnes tot dient: «—L'ermità de Sant Joan!».

Era el municipi qui tenia cura dels béns de l'ermita, en prenia inventari i designava un administrador de les rendes. Aquest càrrec era renovat anualment i prenia el nom de *procurador de Sant Joan*, el qual cada any passava comptes davant el rector i els jurats de l'Ajuntament. D'altra banda, a la darrerria del 1710 es va aconseguir del papa Climent XI una butlla per a la creació d'una confraria a Sant Joan.

Ja al segle xx, l'ermita era a càrrec d'una família. Un testimoni excursionista ens ho descriu així:

L'ermità i l'ermitana cuiden de les coses sagrades i no es descuiden de tenir el rebost ple per tal de mercadejar –a bon preu, tanmateix– amb tots els qui sol·liciten llurs serveis. Aquesta duplicitat de quefers fan de l'ermita una barreja híbrida de santedat i cosa profana. (Vaquer: 1929)

Sant Joan va tenir família d'ermitans fins a l'any 1958. A partir d'aquest any, han continuat havent-hi persones que han vetllat per l'ermita, ja sigui per la seva especial devoció al sant o bé per tradi-

ció familiar, però no es poden considerar ermitans. L'any 1980, amb motiu del 200 aniversari de la construcció de l'ermita nova, es va formar la Junta de Sant Joan, constituïda per set membres i el rector. Tanmateix, la tradició eremítica de l'indret no s'ha exhaurit. Entre el 1977 i el 1994, i després el 1997, s'hi ha establert de nou, una ermitana.

L'edifici i la imatge

L'edifici actual data, en bona part, del 1780. Es tracta d'una planta composta per tres naus, separada per columnes i dividida en tres trams; els arcs són de mig punt sobre pilars cruciformes i les pilastres molt senzilles. La nau central és coberta amb volta de canó i les naus laterals també, amb llunetes i aresta. Al fons, hi ha l'altar. La porta d'entrada al santuari s'obre amb arc mixtilini, i enmig de la façana apareix una cartel·la rococó amb la data de 1780. Aquell mateix any es va construir el cambril que ocuparia la imatge del sant i també un magnífic retaule i diferents quadres que representen la vida del sant.

Malgrat que la tradició situa la troballa al segle XII, la imatge va ser feta cap al 1600. Un dels atractius de la imatge ha estat sempre el gran nombre de capes de diferents colors que ha posseït. Els devots de Cornudella expliquen aquesta tradició referent a les capes de la següent manera: per fer una capa a sant Joan es matava una ovella prenyada i es confeccionava la capa amb la pell del be nonat. La tradició aporta igualment els diferents significats dels colors de les capes de sant Joan: la blanca assenyala la puresa de sant Joan; la vermella, la degollació del sant; també en tenia una de morada, utilitzada en temps de penitència, etc.

Durant els primers dies de la guerra del 1936-39, l'ermita de Sant Joan fou saquejada i llençats a la foguera tots els objectes del culte, però la imatge del sant i alguns quadres foren salvats, anant a parar al Museu Municipal de Reus. Localitzada posteriorment, va ser retornada al poble el 1949, on es van celebrar grans festes pel seu

retorn. Des d'aleshores, i per raons de seguretat, la imatge del sant es guarda a la capella del baptisteri de la parròquia i se n'ha col·locat a l'ermita una còpia en terrissa, si bé els tres dies de festa a l'any es treu i es puja dalt a l'ermita. Des de l'any 1981 es pot contemplar la imatge damunt d'un còdol.

A més, cal esmentar que a ambdós costats de la imatge de sant Joan hi ha les imatges de santa Teresa i de sant Antoni Abat, aquest darrer, festejat a l'ermita cada 17 de gener.

El 24 de juny de 1968, després d'unes obres de restauració de l'indret, es va beneir una imatge de la Mare de Déu de Montserrat i les pintures del cambril de l'ermita, obra de Josep M. Morató Aragones.

D'altra banda, camí de l'ermita de Sant Joan del Codolar es troba l'ermita de Sant Joan *petit*, coneguda popularment per la gent de Cornudella com l'ermiteta de Sant Joan. Es tracta d'una construcció de petites dimensions on, dins, damunt d'una mena d'esglaó alt que fa d'altar, hi ha la imatge d'un nen petit amb corona de sant, vestit amb una pell i portant un anyell blanc en el braç esquerre. Emmarcant la imatge hi ha un quadre tot pintat de blau fosc. La narració llegendària diu que aquesta petita ermita va ser construïda amb motiu del pas dels frares cartoixans per la zona, que per a no haver d'anar al santuari de dalt –al de Sant Joan del Codolar– van fer aquesta petita edificació.

Devocions personals i col·lectives

Fins a la guerra de 1936-39, a Sant Joan del Codolar hi havia nombrosos exvots i diversos objectes deixats pels fidels en senyal d'agraïment o com a regal al sant; aquesta havia estat una pràctica de devoció constant a l'ermita. Una de les prometes personals que ha restat en la memòria de la gent del poble fou la que es va fer a sant Joan per haver salvat d'un accident a unes persones que, anant en diligència camí de Reus, van estar a punt d'acabar emportades per l'aigua, riera de Maspujols avall. Segons les diferents ver-

sions, totes, o la major part, van salvar la vida miraculosament. En agraïment pel fet, van encarregar uns quadres al·lusius al fet que es podien veure a l'ermita. Després de la crema del 1936 van ser reproduïts com a litografies. Un altre exemple del que expliquem fou el que van protagonitzar els constructors del pont sobre el riu Siurana, que, en acte de fe i agraïment perquè no havia passat cap accident durant la seva construcció, van fer l'escala per al presbiteri de l'ermita el 1864.

Avui, destaquen com a mostres d'aquesta religiositat personal dos quadres brodats a mà.

Quant a mostres de religiositat col·lectiva, cal anotar que al llarg dels segles han estat moltes les ocasions en què el poble de Cornudella ha pregat a sant Joan, sobretot per obtenir el benefici de la pluja. Així, l'any 1668 el terme de Cornudella va patir una perllongada sequera, fet que motivà múltiples rogatives i processons a l'ermita.

La primavera d'aquell any fou molt seca i hom feia pregàries a la parròquia, sense el resultat que es desitjava i d'aquí que el dia 10 de maig el consell es proposés fer dues o tres processons fins a l'ermita i després baixar la imatge del sant a la vila. Finalment el que es féu va ser una primera processó, fins el Calvari, la segona per la vila, portant el «bras de sant Isidre», i després la tercera fou una processó general fins a l'ermita, on recollí la imatge del sant i la traslladà a la vila, on havia de romandre fins que hagués plogut per a poguer-lo pujar de gràcia. A més, durant els tres dies hi hagué pregàries a la parròquia.

A partir d'aquest moment, i fins que va arribar el benefici de la pluja, el 3 de juny, cada dia hagué missa i pregàries i sovint es feien processons per la vila. Al llarg d'aquestes setmanes no solament es pregà sant Joan, sinó també la Mare de Déu de Siurana, que aleshores era ja venerada com una potent mitjancera pel do de la pluja. De manera que quan va ploure, no sol van tornar la imatge de sant Joan al seu santuari, sinó que també havien de pujar a Siurana. (Gort: 1994, 234-235)

Tenim altres exemples dels segles XVIII i XIX. Sabem, per exemple, que durant les pregàries efectuades el 1788 es va baixar la imatge

del sant fins a l'església parroquial del poble; hi anaren totes les confraries de la vila en processó, portant atxes i el santcrist gros de la parròquia, i l'acompanyaven algunes vestes. Dies més tard es va treure en processó la Mare de Déu de Siurana, gran advocada també per la gent de Cornudella. Les «Memòries» de Mn. Pau Fort expliquen:

De algunas vegadas que es baixà la imatge de Sant Joan del Codolar en la parròquia de Cornudella, en temps de necessitat d'aigua, com també los de esta vila van a Ciurana a treurer aquella santa imatge de Maria ab professó i molta devoció, ab la advertència que sempre que es va a Ciurana, alguns dies antes se baixa Sant Joan. (Roquer: 1983)

De processons a l'ermita, se n'han fet fins a temps recents. Al primer terç del segle xx es recorden processons de pregàries per l'aigua. Coneixem també processons amb motiu de festes solemnes, com la que tingué lloc el 24 de juny de 1968, diada del sant. Aquest dia es féu processó, des de la parròquia fins a la sortida de la vila, com de costum amb la relíquia del sant i la presència de les autoritats i el vicari general de l'arxidiòcesi; a l'ermita es beneïren les noves pintures del cambril.

Festes a Sant Joan del Codolar

L'ermita compta, encara avui, amb tres celebracions anyals. A més de la festivitat principal per Sant Joan Baptista, el 24 de juny, també s'hi commemoren les diades de Sant Antoni Abat, el 17 de gener, i de Sant Joan Degollat, el 29 d'agost.

La festa de Sant Antoni Abat era antigament molt celebrada pels pagesos, que hi portaven a beneir els seus animals de treball, i pels traginers, que hi portaven les seves bèsties de càrrega. Cal tenir en compte que el poble de Cornudella es troba en el camí ral i era lloc de pas de mules i cavalleries, i que aquest, doncs, era un dia molt assenyalat per a la població. El dia de Sant Antoni es beneïren els animals al Pla de l'església parroquial de Cornudella;

després s'acostumava a anar, sovint a cavall, a l'ermita, on s'hi celebrava missa.

Com arreu, avui la benedicció dels animals de treball ha pràcticament ha desaparegut; continua mantenint-se el pujar cap dalt al santuari per sant Antoni, tot i que ara la majoria de la gent ho fa en cotxe. En aquests últims anys, però, l'existència de cavalls, vinculada a l'oferta turística, ha possibilitat la reparició de les cavalleries a la benedicció i que algunes d'aquestes siguin presents a l'ermita.

La festa més patronal de l'ermita apareix documentada des d'antic. En una «Llibreta. de les Consuetuts» de la parròquia de Cornudella, del segle XVIII, apareix una descripció detallada de la cerimònia religiosa d'aquella diada:

Dia 24 juny dia de sant Joan Baptista, va lo reverend rector o vicari ab professó a la hermita de san Joan del Codolà, se venta la campana a punta de dia y al eixir se repican las campanas, hix ab capa y Vera Creu i a eixir de la vila se compon, puja a cavall, si vol, y a la hermita se canta la missa del sant y al tornar cantan lo Te Deum hasta la hermiteta (y allí al pujar y al baixar cantan la antífona, verset y oració del sant) y després se diu lo rosari, y en vista de la vila, se cant la Salve a la Verge de Siurana; després es lletanies de la Verge y ans de entrar a la vila se compon ab la capa y Vera Creu. Y a la hera dels Domingos va a rebre la professó lo reverend y beneficiats. En dita hera se entona lo Te Deu y se continua la professó fins a la Iglésia, y al altar major dit el verset y la oració del sant, se dóna la benedicció ab la Vera Creu y tots se retiran. (Franquet: 1978)

Ja al segle XX, fins als anys setanta, la pujada a l'ermita s'havia fet en processó. Se sortia de l'església de Cornudella de matinada i es marxava en processó encapçalada pel vicari i representants de l'Ajuntament fins a la darrera casa a la sortida del poble; allà la processó es desfeia i es pujava pel camí vell. El rector portava durant tot el camí la relíquia del sant al braç. Una vegada s'arribava dalt a l'ermita es tornava a refer la processó fins a entrar dins el temple, on es feia missa solemne. Després, s'esmorzava a compte de l'Ajuntament i es retornava al poble.

En l'actualitat s'hi fa missa solemne amb el cant dels goigs; després, la gent es queda a dinar a l'ermita.

La tercera festa és la de Sant Joan Degollat, el 29 d'agost. Aquesta commemoració és conseqüència d'un jubileu concedit pel papa Climent XIV el 1711 (Franquet: 1978). De fet, la pràctica d'aquest jubileu es va perdre durant molts anys i va ser reinstaurada el 1941. Amb alts i baixos, la festa ha perviscut, celebrada per la gent de Cornudella potser amb menys intensitat que les altres festes que tenen lloc a l'ermita.

Corrandes

Al voltant de l'advocació titular de l'ermita s'han creat múltiples mostres de literatura popular que invoquen el sant. Un exemple en són les corrandes; cal destacar que, segons els pobles que les canten, existeixen diferents matissos en la lletra. Així, mentre que els cornudellencs deien:

Sant Joan del Codolar,
vós que esteu a la capella,
gardeu-nos de prendre mal
a tots els de Cornudella.

(Agustí Bargalló, 99 anys, la Morera de Montsant, 24.7.1995)

els d'Albarca cantaven aquesta variant:

Sant Joan del Codolar,
vós que esteu a la capella,
gardeu-nos de prendre mal
als d'Albarca i Cornudella.

(Ramon Argany, de *cal Bonet*, 92 anys, Albarca, 3.8.1995)

I, per picar-se amb els mossos de Cornudella, els hi replicaven tot dient:

Joan del Codolar,
vós que aneu a plegar fem,
si em toqueu la senalleta,
us faré petar una dent.

(Ramon Argany, de *cal Bonet*, 92 anys, Albarca 3.8.1995),
a la qual cosa es podria respondre, segons diuen a Cornudella:

Si vós me'n feu petar una,
jo us en faré petar cent.

(Recollit a Bori i Roqué: 1990, 34)

Unes altres corrandes, recollides a Siurana, diuen:

Les noies de Cornudella,
quan se'n van a Sant Joan,
porten l'espardenya blanca
i els nois los hi van davant.

Siurana la gran ciutat,
Cornudella la gran vila,
Sant Joan del Codolar,
us dono la despedida.

(Recollit a Bori i Roqué: 1990, 30)

Els goigs

Pel que fa als goigs, existeixen dues versions de la melodia, malgrat que es desconeix la data de la seva creació. De fet, cal tenir en compte que el text ha patit diverses modificacions al llarg dels anys.

La lletra segueix la vida de sant Joan: diferents escenes bíbliques en les primeres estrofes; després es fa referència a la devoció de Cornudella vers el sant i al seu poder per obrar miracles. En coneixem diverses versions. En transcrivim dues: una datable al segle XIX, i l'altra, corresponent a la forma revisada que s'interpreta actualment.

GOIGS PROPIS A MAJOR DEVOCIÓ Y CULTO DE LA MOLT
 PRODIGIOSA IMATGE DEL GLORIOSÍSSIM PRECURSOR DE
 CHRISTO SAN JOAN BAPTISTA QUE AB VULGAR Y
 ANTICH NOM DEL CODOLÀ SE VENERA EN UNA DEVOTA
 HERMITA, SITUADA ENTRE GRANS ROCAS O CÒDOLS, EN
 UN RACÓ DE LA PART ANTERIOR DE LA MONTANYA,
 NOMENADA MONTSANT, EN LO AMENO TERME DE VILLA
 DE CORNUDELLA DEL ARCHEBISBAT DE TARRAGONA.

Pues molt poder de sa mà,
 per vós mostre lo Senyor;
siau nostre protector
Sant Joan del Codolà

Vostra concepció sagrada
 tingué privilegis grans,
 pues de vós, profeta, sants
 la vida han profetisada.
 En tenir forma humanada,
 ya Déu vos santificà...

Vostra mare Elisabeth,
 en son ventre hos alcansà.
 Mut vostre pare quedà
 per no creure lo secret
 del dó que Déu li tramet
 y lo àngel revelà...

Foreu fill de Elisabeth
 y del sant vell Zacharias,
 conegueru al Mesias,
 estant al ventre retret.
 Vós foreu lo més perfet,
 puix que Déu ho declarà...

Per nom hos posà Joan,
 vostra mare il·luminada;
 quedaren la gent pasmada,

per tal nom vist no han.
 Consent vostre pare y, quant
 per escrit ell lo donà, ...

Vós foreu més que profeta
 y sant abans de ser nat,
 y per so és tan profeta,
 la vostra Nativitat.
 Esta gran festivitad,
 la Iglésia guardar manà...

Al desert hos retirareu
 essent de molt poca edad,
 professant gran santedad,
 del Mesias predicareu;
 ab vostre dit demostrareu
 lo *Agnus* quens salvarà...

En las ayguas del Jordà
 a Jesu-Christ batejareu,
 lo baptisme acceptareu,
 de ell, quan vos ho manà.
 Les ayguas santificareu
 per lo gènere humà...

A Herodes reprengueru
 ab ànimo varonil
 y ab tant divinal estil
 que de tot lo acorregueru.

Pues la vertitat diguereu,
lo cap llevar-vos, manà...

És antiga tradició
y dixà de aquest poblat
que, devant Montsant trovat,
foreu vós en un racó.
Persò, en ell, la devoció
esta hermita os fabricà...

Per costum temps ha posat
Cornudella vos visita,
ab gran professó a la hermita
per vostra Nativitat;
tal dia, ab solemnitat,
cada any festa allí vos fa...

Fou tal festa en anys passats
en Cornudella votada,
perquè estave molestada
de graves enfermedats.
Més los remeys desitjats,
per vós, de Déu alcansà...

No se pot bé referir
la devoció gran, y tanta,
que la vostra imatge santa
ha sabut temps adquirir.

Pues may dexau de assistir
al que a visitar-vos ve...

Remeten la medicina
a Vós, coixos y trencats.
De totas enfermedats
curau, per virtut divina.
Pues sou la aygua cristalina
que nostres mals limpiarà...

Tans miracles persò obrats
per vós, en esta montaña,
obligan fins gent estraña
a venir de sos poblats.
Perquè queden deslliurats
del mal, perquè us van votà...

Ja que amb molt gran maravella
tan poder de Déu teniu
als devots sempre assistiu,
que honran vostra capella
al terme de Cornudella.
Ahont és, molts anys haurà...

Si poder tant superior
en la vostra imatge està,
dau-nos amparo y favor
sant Joan del Codolà.

La segona versió de la lletra dels goigs fa així:

GOIGS A LLAOR DE SANT JOAN BAPTISTA
DES D'ANTIC ANOMENAT «DEL CODOLAR».
PRIMERA EDICIÓ REVISADA I MUSICADA, JUNY 1969.

Puix gran poder de sa mà
mostra per Vós el Senyor;
Sigueu nostre Protector
Sant Joan del Codolar.

Vostra concepció sagrada
tingué privilegis grans,
puix de Vós profetes sants
la vida han profetitzada.
En tenir forma humanada,
ja Déu us santificà...

En son ventre Elizabet
us rebé, com Déu manà;
mut vostre pare quedà
per no creure el secret
del do, que Déu li tramet,
i l'àngel li revelà...

Fóreu fill d'Elizabet
i del sant vell Zacarias.
Coneguéreu el Messias,
estant al ventre retret.
Fóreu Vós el més perfet,
puix que Déu ho declarà...

Per nom us posà Joan
vostre mare il·luminada;
la gent va quedà estranyada,
no capint cosa semblant.
El pare, el nom confirmant,
la paraula recobrà...

Fóreu Vós, més que profeta
i sant abans de ser nat;
per això és tan perfeta
la vostra Nativitat.
I tan gran festivitat
l'Església ens fa celebrar...

Al desert us retiràreu,
essent de molt poca edat.
Professant gran santedat,
el Messias predicàreu.
Amb el vostre dit mostràreu
l'Anyell de Déu que ens salvà...

En les aigües del Jordà
Jesucrist hi batejàreu,
i tal càrrec acceptàreu
en tant que Ell us ho manà.
Les aigües santificàreu
que el món van regenerar...

A Herodes reprenguéreu
amb coratge varonil
i amb vostre zelós estil
sa maldat li retreguéreu.
Puix la veritat diguéreu
el cap llevar-vos manà...

És antiga tradició,
i joia d'aquest poblat,
que enfront d'El Montsant trobat
fóreu Vós en un racó.

Per çò en ell la devoció
una ermita us hi aixecà...

Per vell costum hereditat,
Cornudella us visita
amb gran processó a l'ermita
per vostra Nativitat.
Tal dia amb solemnitat
cada any festa allí us hi fa...

Fou tal festa en anys passats
a Cornudella votada,
perquè es trovava assetjada
de pesta i calamitats.
Mes els remeis desitjats
per Vós Déu els hi envià...

No es podrà mai referir
la devoció gran i tanta
que la vostra imatge santa
ha arribat a aconseguir,
puix mai deixeu d'assistir
al qui a visitar-vos va...

En Vós cerquen medicina
els malalts i apenats,

que per llurs necessitats
troben ajuda divina,
puix sou l'aigua cristal·lina
que els nostres mals guarirà...

Tants miracles heu obrats
Vós en aquesta muntanya,
que atreuen fins gent estranya
a venir de llurs poblats,
ja que resten deslliurats
del mal perquè us van votar...

Puix que amb molt gran mera-
vella
tant poder de Déu teniu,
als devots sempre assistiu
que honoren vostra Capella.
La vila de Cornudella
com joiell la guardarà...

Si poder tan superior
en la vostra imatge hi ha,
*Sigueu nostre Protector,
Sant Joan del Codolar.*

El mas de Sant Blai

Dins el terme de la Morera de Montsant, situat en una vall que baixa dels cingles de Montsant, entre la Morera i Poboleda, hi ha el mas de Sant Blai. Per arribar-hi cal agafar un camí que surt de la carretera que va de Cornudella a la Morera, o per camins veïnals, des del camí que porta de la Morera a Poboleda.

El mas de Sant Blai té els seus orígens en l'antic monestir de Bonrepòs. En aquest indret va existir una primera fundació eremítica a la segona meitat del segle XII, la qual va desaparèixer en integrar-se, cap al 1203, els seus components a Escaladei. En aquell moment, els drets sobre Bonrepòs passen a Pere Balb, un comerciant de Lleida que tenia la intenció de crear un monestir.

Cap al 1210 es va crear un monestir cistercenc femení, emplaçat primer a Santa Maria de Montsant; ben aviat, però, el monestir es va ubicar a Bonrepòs. Es tractava d'una comunitat petita, limitada a un màxim de tretze monges. El monestir mai va ser excessivament pròsper, tot i que va gaudir d'un seguit de concessions i privilegis tant del rei com de la senyoria de les muntanyes de Prades. Els seus dominis sobre la comarca s'este-

El Mas de Sant Blai.
Fotografia de l'Arxiu
Modest Montlleó

nien per tot Montsant i part dels actuals termes de la Morera de Montsant, Cornudella de Montsant i Albarca. A més d'això, tenia diverses propietats a l'Aleixar, Alforja i altres poblacions més allunyades del monestir.

A partir de la meitat del segle XIV el monestir va entrar en un període de decadència prou important. Tot i el nomenament a començaments del segle XV de la reina Margarida de Prades com a abadesa del convent, aquest fet no va suposar una revitalització del monestir. Així, el 1440 ja es parlava de suprimir el monestir i d'incorporar les seves monges a altres establiments cistercencs. Per la seva banda, Escaladei demanà a l'autoritat papal del moment la propietat de les terres del monestir, en el cas que aquest desaparegués, petició que li fou concedida. Finalment, el 1450 passà per Bonrepòs el visitador de l'orde i resolgué la seva dissolució; les monges foren destinades al monestir de Vallbona (la Conca de Barberà).

En aquest moment, Escaladei reclamà, emparant-se en la butlla papal concedida, els drets sobre el territori de Bonrepòs, la qual cosa va assenyalar el començament d'un seguit de plets entre els cartoixans i els cistercencs. Quan l'orde cistercenc va marxar de Bonrepòs, com ja hem assenyalat, es va prendre tot allò que tenia relació amb l'orde, des dels objectes de culte, ornaments litúrgics o d'altres béns mobles fins als ossos de les monges enterrades a l'indret. S'afirma que van emportar-se, fins i tot, el claustre. A Bonrepòs, hi va quedar poc més que l'edifici, que els cartoixans, nous propietaris, acabarien de convertir en granja.

Qualsevol vestigi d'aquest antic monestir va perdre's. Més tard, es va bastir una capella dedicada a sant Blai. L'edifici que actualment es pot veure data del segle XVIII.

La festa de Sant Blai

Malgrat que no hem trobat notícies de processons de pregàries a aquest indret, la festa anyal hi tenia lloc per Sant Blai, el 3 de febrer. Aquest dia hi acudia, sobretot, la gent de la Morera de Montsant i

la de Poboleda. Després de fer la tradicional benedicció dels *blaiets* a l'església parroquial del poble acabada la missa, era costum anar al mas de Sant Blai.

El dia de Sant Blai, anant a missa, se beneïen los blais, les coses... I aquí hi ha una ermita que es diu Sant Blai, i a la tarda anàvem tothom cap baix, cap a l'ermita, i s'hi passava la tarda i feien lo rosari baix. I llavons, en aquells temps, feien mides de recordatori i es compraven. (Josep Miró, 87 anys, la Morera de Montsant, 5.12.1994)

En l'actualitat, el culte a Sant Blai ha desaparegut totalment, si bé aquest paratge ha esdevingut un dels més freqüentats el Dilluns de Pasqua, on principalment la gent de la Morera hi va a menjar-se la *mona*.

Sant Antoni de Montalt

Dins el terme de la Morera de Montsant, al peu dels cingles del Montsant, s'hi troba el mas de Sant Antoni, conegut antigament com Sant Antoni de Montalt. S'hi accedeix des de la Conreria d'Escaladei pel camí que porta a la cartoixa, segueix cap a la Pietat i s'enfila cap a Montalt.

Tal com hem comentat anteriorment, Sant Antoni de Montalt seria la capella que correspondria a una antiga població desapareguda, anomenada Montalt, que apareix documentalment a començaments del segle XIII. El seu terme es trobava entre els actuals de Cabassers i la Morera de Montsant. Es tractava d'un petit nucli de població que va desaparèixer al tombant dels segles XIV i XV, un segle i mig més tard del moment en què situa la seva extinció la llegenda

El Mas de Sant Antoni.
Fotografia de Salvador
Palomar

ja esmentada, segons la qual els cartoixans van procurar que la gent del poble marxés per tal que no destorbessin la solitud del monestir.

L'església de Montalt apareix referenciada a mitjan segle XIV, i a la segona meitat del segle, el 1354, és testimoniada que tenia pila baptismal. Mai, però, sembla que va arribar a constituir-se com a parròquia. Les notícies concretes sobre Montalt arriben fins a començaments del segle XV, cap al 1410, i a partir d'aquest moment no se'n troba cap més referència. Més endavant l'indret és conegut com a explotació agrícola i mas per a ús dels cartoixans.

Actualment només es poden observar runes del que havia estat aquest mas. Una part està totalment enrunada i només es conserven les parets laterals. Pel que fa a la part de construcció posterior, que correspon al segle XVIII, té el sostre esfondrat en bona part i els pisos han caigut. D'altra banda, la runa i la bardissa que creix arreu fan del tot impossible una observació correcta de la planta.

L'indret fou lloc de devoció fins al tombant del segle XX, i expliquen a la Morera que s'hi anava per Sant Antoni del gener. Gras i Elias, en els primers anys del segle XX, la descriu:

L'ermita de Sant Antoni Abat, nomenada per molts Montalvo; fou en 1285, sufragània del poble de la Morera, de 632 [h]abitants, que fou un castell alarb conquistat als moros per Berenguer IV; llogaret que D. Jaume ·l Conqueridor donà a la cartoixa de Scala Dei. Essent arquebisbe de Tarragona D. Sanxo Lope de Ayerbe, va posar a l'ermita, allà pels anys 1354, una pica per batejar, més va durar poc, i, com aquell terrer és molt ric d'aigües, hi van fer una gran granja ·ls monjos del monestir. (Gras i Elias: 1910, 65)

En l'actualitat, no hem pogut trobar mostres de devoció relacionades amb Sant Antoni de Montalt.

La casa «La Pietat»

Aquest és un altre edifici que es troba en el camí del mas de Sant Antoni, sobre la cartoixa d'Escaladei. Tot i que alguna vegada l'hem

vist esmentat com a ermita, no ens consta cap tipus de manifestació de religiositat popular en aquest indret. La casa de la Pietat, com també es coneix, fou edificada al segle xvii per Andreu Capilla, bisbe d'Urgell, que havia estat prior de la cartoixa. Era utilitzada com a lloc de repòs dels prelats catalans. És un lloc on hi emergeix aigua en abundància que era canalitzada cap al monestir. Ben entrat el segle xx comptava encara amb masovers, però avui el seu estat és ruïnós.

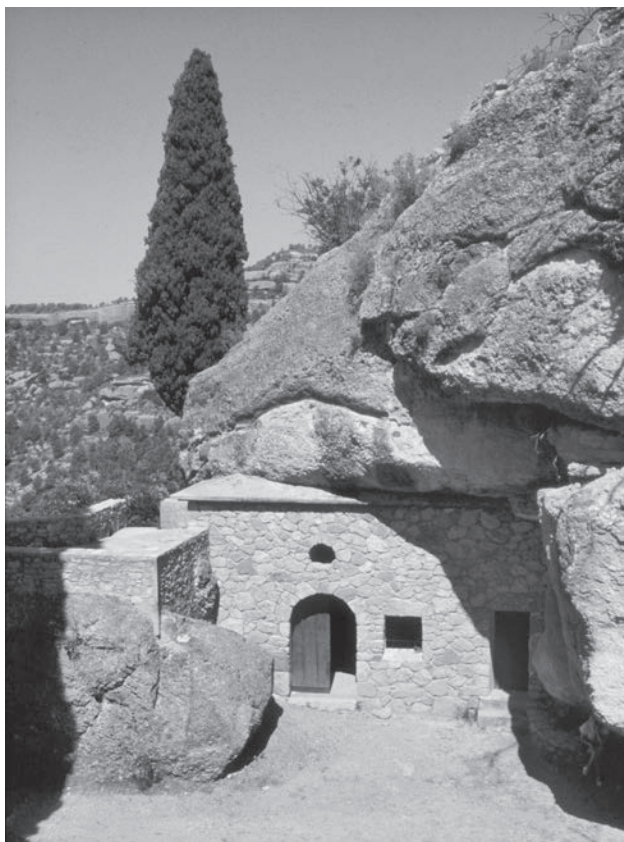
Sant Roc

Repenjada sota una balma es troba, amagada, l'ermita de Sant Roc. Està situada a un quilòmetre, aproximadament, del poble de Cabassers i per arribar-hi cal travessar-lo i, un cop al capdamunt del poble, al costat de l'ermiteta de Sant Joan, agafar el carrer de la dreta. Tant aquest carrer com el camí que passa prop de la piscina i del camp de futbol del poble, convergeixen ambdós en un camí ample que ens adreça cap a l'ermita. L'apropament a l'indret ve assenyalat per un seguit de xiprers que voregen el camí.

La ubicació d'aquesta ermita en un entorn tan recollit apunta al fet que des d'antic l'indret havia estat un eremitori. En tot cas, les informacions que tenim són de finals del segle XIX. Al darrere de l'ermita encara s'hi pot observar la bassa i l'emplaçament de l'antic hortet de l'ermità, que des del 1872 consta que va passar a viure al poble.

La construcció del petit temple sembla ser del segle XVI. Es tracta d'una planta formada per una sola nau,

L'ermita de Sant Roc.
Fotografia de Salvador
Palomar

acompanyada per dues petites capelles laterals. A l'arc de mig punt de la porta hi consta escrit l'any 1594 i algun autor considera l'edifici com d'estil renaixentista.

En el darrer terç del segle xx, s'hi van fer reformes que han permès l'accés en vehicle a l'ermita i la recuperació de l'esplanada que hi ha davant de la porta. A començaments dels anys noranta del segle xx també es va fer un revestiment nou tant de l'interior com de l'exterior del l'edifici, que és el que en l'actualitat es pot contemplar. També hi ha un nou element: una font que s'abasteix de l'aigua procedent de la Foia.

L'ermita fou dedicada des dels seus orígens a sant Roc, invocat popularment per demanar la seva protecció contra les malalties contagioses. Segons la tradició religiosa, durant la llarga peregrinació que el sant va emprendre per terres italianes, es va trobar amb moltes ciutats afectades per la pesta, que foren alliberades de l'epidèmia gràcies a la intervenció del sant. Ja al segle xvi la gent de Cabassers anava a l'ermita per demanar protecció davant els rebrots de pesta que durant aquell període es van anar succeint.

La gent del poble acudia afligida a les ermites de Sant Roc i de la Foia, que foren edificades en aquesta època acompanyada pel seu rector, que ho era l'any 1551 mossèn Bartomeu Voltes, d'Alforja. (Biete: 1991, 144)

L'ermita ha estat també un indret on s'ha anat en processó al llarg dels segles per demanar el benefici de la pluja durant els anys de molta sequera. A més de sant Roc, a l'interior de l'ermita, hi havia un retaule amb la imatge de sant Sebastià, a qui es demanava també ajut en aquests moments d'epidèmia. De fet, antigament, el 20 de gener, uns dies abans de la festa major d'hivern del poble, per Sant Blai, es començaven ja els preparatius de la festa i es pujava a Sant Roc a celebrar una missa en honor del sant.

D'altra banda, però, a més de l'advocació a sant Roc, a l'ermita també havia estat venerada des del 1624 la Mare de Déu del Lore-

to, de qui es conserva una pintura en tela que fou traslladada de l'ermita a l'església parroquial a començaments del segle XIX.

La festa principal de l'ermita se celebra cada 16 d'agost, diada de Sant Roc. Aquest dia la gent puja a l'ermita en romiatge a oir missa i a esmorzar. La missa se celebra a l'exterior de l'ermita, entre una balma de grans dimensions que hi ha al costat de la capella i l'esplanada del davant de la porta. En acabar la celebració es canten els goigs a sant Roc. Després, part dels assistents es queda a esmorzar.

Pujant a l'ermita, es passa per dos indrets molt característics, ben coneguts per la majoria de la població del poble. Un d'ells és conegut amb el nom de la *sabateta*. Es tracta d'una roca de conglomerat, típica de la zona, on hi ha un còdol de petites dimensions partit per la meitat on es proposava una juguesca a la canalla: hom havia de provar d'encaixar-hi el peu. Les petites dimensions de la pedra apunten la poca edat de qui ho havia d'intentar.

L'altre indret, prop d'aquest lloc, és una petita cavitat en una roca, anomenada el *tupinet* o l'*olleta*, on els joves del poble hi feien una altra juguesca: calia encertar-la amb una pedreta i que aquesta es quedés dins el forat. El nombre de pedretes necessàries per aconseguir-ho indicava la quantitat d'anys que el jove o la jove tardaria encara a casar-se. En l'actualitat, aquestes dues pràctiques estan gairebé en desús.

Els goigs

Com en les advocacions d'altres ermites, aquí també existeixen uns goigs dedicats al sant titular. Transcrivim el text en ús a l'actualitat, editat l'any 1886 i reimprès el 1941.

Pues poder vos ha donat
la divina Providencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Noble foreu de llinatge
y de Montpeller, Señor:
mes deixareu tan honor
pera fer al Cel viatge,
haben per so á Deu amat
y fer molta penitencia...

Dins y fora Montpeller
fereu moltes y grans obres
repartin entre los pobres
joyas y tot lo diner:
vulgureu ser menys preat
ocultan vostra potencia...

Ab vestit de pelegrí
y, ab la fé Divina á fort
á Roma del Papa cort
enprengueru lo camí:
curareu tot desganat
fent miracles ab frecuencia...

De la creu ab la señal
dels hospitals, á la gent
deslliurareu prontament
de la pesta. ¡Cruel mal!
Per so de tots reclamat,
sou en tan grave dolencia...

Molts treballs y malalties
tingueru en vostra vida
la cuixa ab fletxa ferida
y febra aguda moltes dies;
mes de pesta atormentad
marcharen de dins Plasencia...

Ab treballs peregrinant
á un desert parareu vos

ahont cada dia un gos
os portaba pa bastant,
perque sol allí encontrat
estaveu sens asistencia...

Despues de tan llarch cami,
á la pátria vau torná:
de espia os van infamá,
no coneixenvos allí;
en presó foreu posat
cinch añys ab gran paciencia...

Murin allí, al rededor
de vos escrit se trobá
que de pesta per curar
bastá invocarvos el cor
teniu tant gran potestad
com nos diu la experiencia...

Sou tingut per protector
en molts pobles com se veu
y entre ells com mereixeu
Cabacés ab molt amor
una hermita os ha donat
y os venera ab reverencia...

Si en tota necessitat
val la vostra providencia
*siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.*

GOITJ EN
DE SAN ROCH
EN SA HERMITA

San Roque

ALABANSA
COM SE CANTAN
DE CABACÉS

¶ Pues poder vos ha donat
la Divina Providencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Noble foreu de linatge
y de Montpeller, Señor:
mes deixareu tan honor
pera fer al Cel viatge,
haben per so á Deu amat
y fer molta penitencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Dins y fora Montpeller
fereu moltes y grans obres
repartin entre los pobres
joyas y tot lo diner:
vulguereu ser menys preat
ocultant vostra potencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Ab vestit de pelegrí
y, ab la fé Divina á fort
á Roma del Papa cort
enprengueren lo cami:
curareu tot desganat
fent miracles ab frecuencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

De la creu ab la señal
del hospital, á la gent
deslliurareu prontament
de la pesta. ¡Cruel mal!
Per so de tots reclamát,
sou en tan grave dolencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Molts treballs y malalties
tingueren en vostra vida
la cuixa ab fletxa ferida
y febra aguda molst dies;

mes de pesta atormentad
marcharen de dins Plasencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Ab treballs peregrinant
á un desert parareu vos
ahont cada dia un gos
os portaba pa bastant,
perque sol allí encontrat
estaveu sens asistencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Despues de tan llarch cami,
á la patia vau torná:
de espia os van infamá,
no coneixenvos allí;
en presó foreu posat
cinch anys ab gran paciencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Murin allí, al rededor
de vos escrit se trobá
que de pesta per curar
basta invocarvos de cor
teniu tant gran potestad
com nos diu la experiencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Sou tingut per protector
en molts pobles com se veu
y entre ells com mereixeu
Cabacés ab molt amor
una hermita os ha donat
y os venera ab reverencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

Si en tota necessitat
val la vostra providencia
siau lo nostre advocat
san Roch contra pestilencia.

V. Ora pronobis Beata Roche

R. Ut mer eamur preservari á peste

OREMUS

Deus que beacho Rocho per Angelum tuum tabulam eidem afferentem promisisti ut qui ipsum invocaverit á multo pestis cruciati læderetur; presta quæsumus, ut qui ejus solemnia celebramus ipsius meritis et precibus, á mortifera peste corporis, et anima liberemur. Fer Chistum Dominum nostrum. AMEN.

La Mare de Déu de la Foia

L'ermita de la Mare de Déu de la Foia està situada al peu de les muntanyes de Montsant. Per arribar-hi cal travessar també el poble de Cabassers i un cop arribats a l'ermiteta de Sant Joan agafar el camí de l'esquerra, i seguir-lo durant uns tres quilòmetres aproximadament. Actualment, aquest camí té encimentats els trams més difícils, per la qual cosa és possible arribar en cotxe a l'ermita. També s'hi pot accedir a peu pel camí de Sant Roc.

El nom de l'advocació de l'ermita sembla clarament vinculat a la ubicació de l'edifici: en una fondalada, al lloc conegut com el racó de les Foies, d'on hi brolla aigua abundant. La llegenda explica que

L'ermita de la Mare de Déu de la Foia.
Fotografia de l'Arxiu Modest Montlleó

l'indret ha tingut devoció religiosa des d'antic. Hom diu que la imatge de la Mare de Déu hi havia estat venerada, fins i tot, abans de la invasió islàmica amb el nom de Santa Maria de Wiclar (o Biclár). D'aquest mític Wiclar, però, no se'n sap històricament res.

D'altra banda, hom atribueix virtuts curatives a l'aigua de la font que neix a pocs metres de l'ermita, a la plaça del davant. D'aquestes propietats miraculoses, en donen testimoni textos com aquest:

A l'any 1317 es recorda que vingué Na Teresa Jimenes de Urrea, priora del monestir de Xixena, que acompanyava a Na Blanca d'Aragó, filla de Jaume II, que es queixava d'una dolença de pulmons, que la consideraven inguarible; permanesqué a Fontes i a Cabassers durant tot l'hivern, anant cada dia a la Font de les Foies, a tastar l'aigua i fer la visita a la imatge. Se'n tornà a Xixena completament guarida de la seva dolença. (Vidal Llecha: 1968, citat per Biete: 1991, 143-144)

A partir del 1873 l'ermita va adoptar també l'advocació de la Mare de Déu de les Neus arran de la visita que hi féu la princesa Maria de les Neus, muller d'Alfons de Borbó, germà del pretendent Carles VII.

La imatge actual de la Mare de Déu de la Foia es troba a l'ermita des del 1942; l'anterior fou cremada durant la guerra del 1936-39. La Mare de Déu aguanta, amb la mà dreta, el nen Jesús, que duu sobre del coll una túnica fins als peus, i amb la mà esquerra, a l'alçada del pit, aguanta una capa blau cel. Va vestida amb una mena de túnica rosa i del cap al pit porta un mantó d'un blanc rosat amb petits dibuixos; als peus porta sandàlies. A la Mare de Déu de la Foia l'acompanya santa Bàrbara, a l'esquerra, la qual duu una petita corona amb roses al cap, amb la mà dreta aguanta una fulla de palma i amb l'esquerra es recolza a la torre d'un castell. A la dreta de la Mare de Déu, hi ha sant Marc, que porta una túnica de color blavós recoberta per una capa roja; amb la mà esquerra aguanta un llibre obert i amb la dreta, una ploma blanca. Als peus de la figura del sant hi ha un lleó, animal del tetramorf que el simbolitza.

La construcció primigènica de l'ermita era una petita capella amb atri, si bé l'aspecte actual de l'edifici és fruit de les reformes que s'hi van fer a mitjan segle XIX. El 1865 es va construir el nou altar major i posteriorment l'exterior de l'emplaçament ha estat arranjat en diverses ocasions. Avui, les moles d'un antic molí serveixen de taules i s'hi ha fet un aixopluc i fogons per fer d'aquest indret un paratge molt agradable per passar-hi el dia.

A més de les propietats extraordinàries que hom atorga a les aigües de la Foia, l'ermita també ha estat motiu de pregàries i promences individuals, de les quals sovint en quedaren testimoni mitjançant els exvots. En l'actualitat no se'n conserva cap; els que eren de cera, arran de les reformes fetes a l'ermita l'any 1985, es van fondre per fer un ciri pasqual aquell mateix any. D'altra banda, la ubicació de l'ermita en un lloc de gran abundància d'aigua vincula la Mare de Déu de la Foia com a gran advocada per demanar la protecció contra la sequera i l'esterilitat dels camps principalment, però també en casos d'amenaça de plagues. Tal com diuen els goigs de la Mare de Déu:

Ditxòs lloc de Cabassers
del gran bé que Déu t'envia:
és l'aigua d'aquella font
que naix als peus de Maria,
la que corre per la vila,
lo contorn fertilisant.

Com ja hem explicat, la vinculació de la devoció a l'aigua és en aquest cas tan evident que es creu que si la imatge marxa de l'ermita, les fonts corren el perill d'estrancar-se. De fet, l'aprofitament de l'aigua procedent de l'indret es troba ben documentat i és objecte de diverses regulacions al llarg del temps.³

3. «*Que ningun pastor, ni que aun no lo sea, no se atreven apacentar los ganados en la acequia del agua llamada de la Foya [...] ni tampoco ensuciarla*». (Ban de l'Ajuntament, 1879)

L'aplec de Sant Marc

La festa més singular que se celebra a l'ermita de la Foia té lloc amb motiu de la diada de Sant Marc, el 25 d'abril, a qui també havia estat dedicada l'ermita. Es tracta d'una festa molt arrelada entre la població de Cabassers i actualment amb plena vigència. L'acte central és una subhasta de rams de flors fets per les noies i dones del poble, que s'encanten a l'interior de l'ermita. Segons les fonts bibliogràfiques, els orígens d'aquest costum cal cercar-los a les darreries del segle XVIII. La següent descripció sobre l'origen de la festa és la que, a més, es recull del testimoni oral de la gent del poble amb més o menys detalls:

Lo dia de Sant Marc del añ 1791, un cabalé de cal Homdedéu (casa núm. 23 del carré Maijó) que's deye Esteve Homdedéu Piñol, al aná a la Foia per assistí a la santa missa, passà per la finca de casa seva anomenada la Foia; y trobant de pas unes hermoses marugles, les adornà amb algunes flos del camp y al sé a la hermita les regalà a Maria Masip, puvilla de cal Casó (casa núm. 92 del carré Maijó) que li tenie lo cor robat.

—Moltes gràcies –digué la puvilla–, yo agraeixo lo teu regalo: però, casi es massa bo pera mi. Te semble bé que les regali a la Mare de Déu de la Foia y després de missa se podrien encantà?

—Molt bona idea –contestà l'Esteve–. Així lo producte de la subasta servirà de limosna a la hermita.

Maria agafà les marugles y adornant-les amb altres flos que trobà, les deposità en l'altà de la Verje: y després de missa, l'hermità posat al perche de la hermita, les oferí per dos rals.

—Yo dono per ell una pesseta, digué un.

—Una peseta columnaria, contestà un altre dels presents. Així anà pui-xant fins a onse rals que oferí Esteve Homdedéu, quedant per ell com a milló postor. Y dirijinse a la puvilla'l Casó, li digué.

—Ting la gran satisfacció de que hay pogut recobrà lo que havia destinat per tu y ara te'l ofereixo de nou. Ara no me'l pots desprecià.

—Que la Verge premie la teva bona voluntat, Esteve.

En vista de aquet bon resultat, allí mateix se acordà que en los anys veniders se fes en aquet dia un encant de rams a benefici de la hermita: més al añ següent, además dels rams de flos hi havia un rollo de pasta. Ere

un oferiment que agraits feyen a la Verje los cònjuges Esteve Homdedéu Piñol y Maria Masip; oferiment que van fer cada añ fins al 1845 en que morí l'últim dels dos: lo renombrat señó Esteve.

Hasta la mort de aquet señó, al rollo se li deye lo rollo de cal Casó y des de les hores lo maijoral de la hermita no deixe de presentà també un rollo de pasta y se li diu lo rollo de Sant Marc. (Navàs: 1918, 28-29)

Sobre la continuïtat de la festa i com aquesta ha anat evolucionant, hi ha diversos textos escrits a partir de testimonis contemporanis al llarg dels temps. De la segona meitat del segle XIX es recull aquesta descripció de la diada feta per Gras i Elias:

Todo el pueblo se cita en la ermita. Las muchachas, que por cierto en este pueblo las hay de muy lindas, ataviadas con sus trajes domingueros adornan con flores el altar.

Tiene lugar el sagrado oficio amenizado por la copla de la villa que deja oír sus alegres sonos, pues ejecuta aires de zarzuela ó de bailes populares. Terminado éste se ponen en venta los ramilletes de flores que adornan el altar y sabrosas tortas, que los galanes regalan á las doncellas, en tanto que á los hombres entrados en años se les obsequia con almendras tostadas y aguardiente. Después tiene lugar el baile al aire libre bajo un cielo puro y diáfano y en medio de las risueñas galas de la hermosa primavera. (Recollida per Biete: 1994, 313).

En l'actualitat, la gent de Cabassers puja a l'ermita: una part important ho fa a peu, d'altres en cotxe. Abans del començament de l'eucaristia les noies i dones del poble dipositen a l'altar, als peus de la imatge de la Mare de Déu de la Foia, els rams que elles mateixes han elaborat –si bé avui també n'hi ha d'adquirits en comerços. En els darrers anys aquests rams han adoptat diverses formes, que van des de les més tradicionals fins a motius florals decoratius com són els centres de taula o torretes amb plantes florides. Antigament, però, les xiquetes del poble sortien el dia abans a recollir flors naturals amb què confeccionaven els típics rams de Sant Marc: un burxot amb lilàs i altres flors entrelaçades formant una vara que completaven amb una fruita o llaç al capdamunt.

Un cop finalitzada la missa, que acaba amb el cant dels goigs a sant Marc, els assistents acostumen a esmorzar pels contorns de l'ermita. Després, es retorna a l'interior del santuari on es comença la subhasta dels rams. Una persona s'encarrega d'encantar cada ram i una altra porta el ram encantat a la persona designada pel comprador. En el passat, el component de festeig que significava un acte com aquest era força evident: els homes, fadrins sobretot, competien entre ells per aconseguir el ram fet per la noia desitjada.

Los rams se sabia, més o menos, qui els havia fet. Doncs, si n'hi havia algú que li volia regalar... encara que els altres prometessin més, ell anava aixecant, anava aixecant... i si el volia, que n'hi havia que sabien que el volia, li feien pagar... perquè com sabien que el volia... (Amadeu Bru, 84 anys, Cabassers, 23.7.1995)

Avui s'ha perdut el component de festeig, però ha estat substituït per un altre factor no menys important a l'hora de motivar la subhasta: el prestigi personal o de casa. Primer es comença amb la subhasta dels rams fets per un grup de noies del poble i després es continua amb aquells que han portat la gent de cada casa. Amb tot, es pot continuar observant com són els homes, fadrins i casats, els qui compren els rams i les dones les qui els agafen. En aquest moment és quan la subhasta arriba a la seva màxima animació; fins i tot, si ningú puja per un ram que ha fet una casa, són els de la mateixa família els qui l'adquireixen. Tot seguit se subhasta les coques i finalment s'encanta l'anomenat *rotllo de Sant Marc*.

Fins a mitjan anys setanta del segle xx, els majorals del poble eren els encarregats de cuidar la l'ermita i de preparar la festa: pujaven els rams que les noies havien fet el dia abans a casa seva, les coques i el rotllo, i els rifaven. Després la festa va passar a ser organitzada per la gent del poble i el capellà, si bé a partir del 1975 es va constituir una Junta Parroquial, que té cura del manteniment de l'ermita. Els beneficis de la subhasta continuen dedicant-se a la conservació i la millora de la pròpia ermita, o a d'altres despeses de la parròquia del poble.

L'aplec d'estiu

L'aplec d'estiu de l'ermita té lloc el 5 d'agost, data en què se celebra el dia de la Mare de Déu de les Neus. Antigament, la pujada a l'ermita es feia a peu –acompanyant-se d'un animal o no–, si bé és cert que no tenia caire de processó. La gent començava a cantar el rosari en apropar-se a l'ermita perquè aquest s'acabés en arribar-hi. Com succeeix per sant Marc, avui en dia hom hi arriba a peu o en vehicle. Cap al migdia té lloc la missa concelebrada, a l'aire lliure, que acaba amb els cants dels goigs a la Mare de Déu de la Foia. Tot seguit es fa un dinar comunitari.

A banda d'aquestes dues celebracions, l'ermita i el seu entorn ha nservit per celebrar-hi d'altres diades, com el primer Aplec de Sardanes de Cabassers, coincidint amb la festivitat de sant Marc del 1976 o el Dia de l'Arbre, el 1985. A més, és un dels llocs més concorreguts el Dilluns de Pasqua, tant pels habitants de Cabassers com de nombrosos forasters, per anar-hi a menjar la tradicional *mona*.

Els goigs

La versió més antiga que coneixem del text dels goigs de la Mare de Déu de la Foia data del 1886. Van ser reimpressos en segona edició el 1941 i, posteriorment, el 1954. Són els que es canten en l'actualitat. Us en transcrivim la versió del segle XIX, que fa així:

Verge pura é Inmaculada
á vos venim reclaman.
*De la Foya intitulada,
fundada al peu de Montsant.*

Los pobles d'aquesta terra
y tots vostres naturals,
vist que per ells se desterra
lo tormen de tots los mals
preguen á Vos, Reina pia,
lo seu remey suplicant...

De la terra en les entranyes
os tingué'l Cel destinada
per ser Verge inmaculada,
concebuda sens pecat,
quebrantareu la serpent
que tentá al primer Adan...

Visitán la vostra ermita
ab molta gran devoció
de cualsevol malaltia
alcansem la curació

chichs y grans si ho demanen
vostres gracies implorant...

Ya's vista la experiència
Mare de Deu singular,
feu cesar la pestilència,
Verge per vos reclamam
de vostra ma sacrosanta
nostra salud alcansan...

Son tantes les maravelles
que useu ab los pecadós
que's mes facil les estrelles
contar, que'ls vostres favors,

y puig sempre esteu Señora
ab gracia patrocinant...

Dichós lloch de Cabacés
del gran be que Deu t'envia.
es l'aigua d'aquella font
que naix als peus de Maria,
la que corre per la vila
lo contorn fertilisant...

Puig miracles cada dia
de Deu esteu alcansant.
Ajudeumos Reina Pia
Fundada al peu de Montsant.

L'altra advocació existent a l'ermita, sant Roc, també gaudeix d'uns goigs. El text més antic que coneixem és del 1886 i van ser novament editats el 1941. Una tercera edició, la primera musicada, va ser feta al març del 1968.

Al devot que en Vós confía
gardeu-lo de tempestat.
Sant Marc benaventurat
socorreu-nos nit i dia.

Anàreu molt abraçat
per lo món amb gran constància
i amb molta perseverància
predicant la veritat,
deixant-se la falsedat
de la cega idolatria...

En Roma fou publicat
l'evangeli que escrigueru,
fou el punt que Vós prengueren
per sant Pere aprovat:

perquè Déu fos alabat
i confusa la heretgia...

El Pretor cruel, malvat,
vos manà severament
deixar a l'Omnipotent
i abraçar la falsedat
dels ídols de la ciutat
de la gran Alexandria...

Fou per Vós apreciat
d'adorar a Jesucrist;
i per ser de Déu ben vist
no quedàreu espantat;
despreciant sa crueltat
predicàreu la fe viva...

Deixà al tirà pasmat
vostra santa vocació:
puix feu la resolució
de morir per Déu amat
al manar arrossegar
vostre cos amb gran porfia...

Amb el cos desconjuntat
moríreu entre pagans,
i alçant al cel les mans
quedareu sacrificat
al que us havia criat
per a dar-vos millor vida...

Fou senyal molt declarat
que ereu poderós amb Déu

puix tan sols fent una creu
quedà Daniel curat
clos el dolorós forat
que en una mà tenia...

Puix sou tant apropiat
contra pedres llamps i trons,
gardeu-nos els encontorns
de pedres i tempestats
teníu sempre pietat
del devot que en Vós confia...

Al devot que en Vós confía
gardeu-lo de tempestat.
Sant Marc benaventurat
socorreu-nos nit i dia.

Sant Joan Baptista

Es tracta d'una ermita situada al final del carrer Major del poble de Cabassers, en el punt on entren al nucli de la població les aigües procedents de l'ermita de la Foia.

Malgrat que no s'ha trobat pràcticament notícies que facin referència als orígens de l'ermita, l'edifici, que conserva trets barrocs, sembla datar, com a mínim, del segle XVIII. D'altra banda, es coneix de l'existència d'una confraria de Sant Joan, datada el 1767, que era dedicada a mantenir el culte de la capella.

L'edifici és de petites dimensions, amb planta d'una sola nau, que es cobreix amb volta de canó, amb revoltos amb forma de mitja lluna oberts a la volta principal per deixar-hi entrar la llum. La capella major és de forma poligonal. Damunt la porta, en forma d'arc de mig punt i oberta al peu de la capella, hi ha un campanar de cadireta amb una campana. A l'interior s'hi contempla la imatge de sant Joan Baptista, anomenat també *el Precursor*. Segons l'evangeli de sant Lluç, Joan, nascut poc temps abans que Jesús, va començar a predicar

L'ermita de Sant Joan.
Fotografia de l'Arxiu
Modest Montlleó

l'any 27 o 28 dC i va practicar múltiples bateigs en les aigües del riu Jordà, que acompanyava d'una confessió dels pecats, signe del perdó i de compromís de vida nova. Els evangelis interpreten la seva tasca predicadora com a una preparació de la de Jesús. Joan va morir per ordre expressa d'Herodes Antipas, qui ordenà la seva decapitació.

Com a decoració hi figuren dos plafons de rajoles, del segle xx. En un, hi ha la representació de Salomé amb el cap de sant Joan; a l'altre, hi figura el profeta Zacaries.

Fins al primer terç del segle xx, a l'ermita s'hi havia celebrat amb gran fervor la diada del sant, el 24 de juny. Se celebrava missa al matí i es cantava el rosari a la tarda. El que és més recordat d'aquella festivitat és que tant el portal de l'ermita com les parets dels voltants havien estat adornades amb vidalba, heura i altres fullams, i fins a les darreries del segle xix, eren les xiques fadrines de la vila les encarregades de confeccionar amb cordes aquestes «guirnaldes», fetes de flors i herbes del bosc, i de coronar de flors la imatge del sant, alhora que li pregaven i demanaven que aviat tinguessin un promès amb qui casar-se i formar una família. Gras i Elias, el 1909, descrivia el fet amb aquestes paraules:

Antiguamente en la poética verbena de San Juan, las muchachas de esta villa coronaban de flores la imagen de este santo pidiéndoles novio [...] Hoy ha caído en desuso, y en la tarde del día de San Juan se reza en ella el rosario, que por resultar tan pequeña los devotos se arrodillan delante de la puerta. (Gras i Elias: 1909, 108).

També, fins a començaments del segle xx, havia existit el costum de celebrar-hi bateigs. En l'actualitat hi ha el costum de fer la benedicció de rams i palmes el Diumenge de Rams davant l'ermita, per anar després en processó cap a l'església parroquial on té lloc la celebració de l'ofici religiós.

Mas Roger. Les ermites de Sant Miquel

Als anys vint del segle xx es va bastir a Cabassers una ermita dedicada a sant Miquel Arcàngel, ubicada prop del pont romànic sobre el riu de Montsant. La seva construcció està vinculada a la família Navàs, una de les cases més importants de Cabassers a la primera meitat del segle xx. Tot i que no ho sabem amb exactitud, cal situar l'acabament de l'ermita a la tardor del 1927.

L'ermita de Sant Miquel la va volguer fer el senyor Delfí Navàs que era el senyor de la casa més rica del poble perquè era molt devot de sant Miquel i ell, quan escrivia, envés de firmar amb el seu nom, firmava el Miquelet de Cabassers. I llavors va fer una ermita que era abans d'arribar al pont nou. I aquesta ermita s'havia fet abans de la guerra, però ell no va poder assistir a la inauguració [es trobava ja malalt] i hi van anar la gent a veure'l a casa seva, abans d'anar a la inauguració. (Lourdes Porqueres, Cabassers, 21.5.00)

Delfí Navàs va néixer el 1855 i va morir el 1929. Persona molt activa a la població, el 1918 publicà la *Descripció, històrica, física y política de Cabacés*, en la qual es descriu –de forma indirecta– com

una espècie de Pep Frare, que ho sabia fe tot [...] Per falta de altre, és o ha sigut escolà, majoral, sagristà, cantó, organiste, Batlle, Secretari del Ajuntament, Jutje y Cabo del Somatent; y per creure necessitat ha fundat les societats La Alianza, Centro agrícola de Sant Isidro, Jermandat de Sant Isidro, Caminera del Pont, Herba Bona y Agrícola ramadera. (Navàs: 1918, 35)

El seu germà Longí va néixer el 1858 i el 1875 ingressà als jesuïtes. Va destacar com a entomòleg i va exercir com a professor durant cinquanta anys al col·legi del Salvador de Saragossa. El 1932 va donar la seva col·lecció d'insectes al Museu d'Història Natural de Barcelona. Va publicar centenars d'articles i treballs científics i una setantena de llibres i opuscles de devoció. Com explica Biete:

Era, tanmateix, el Pare Navàs d'una extremada religiositat, observador rigorós de les regles, practicant fervorós dels exercicis espirituals. El seu nord, per damunt de tot, va ser sempre consagrar a Déu totes les seves activitats i no s'amagà de proclamar la seva meta en qualsevol dels seus treballs: la de cristianitzar la ciència. (Biete: 1991, 393)

Referents a aquesta capella coneixem els goigs publicats per la Impremta Catòlica de Reus. Recull dos textos, independents, en català i castellà. Els castellans van signats per Longinos Navás i datats, a Saragossa, el 24 de desembre de 1927, diada de Sant Delfí.

*Puesto que en el cielo y tierra
derrocais siempre a Luzbel,*

*salvadnos en paz y en guerra
grande Arcángel San Miguel.*

En els goigs en català –que, tot seguit, transcrivim sencers– s'annota la creació de la capella. Van signats amb el pseudònim «Lo Miquelet de Cabacés», emprat pel seu germà Delfí, i datats al febrer del 1928. El text té un objectiu moralitzant, contra el costum de renegar.

Alabem Déu, nit y dia
per puguer lo Cel gosar.
*Tinguem Sant Miquel per guia
y evitem lo renegar.*

Déu crià al Cel tots los Ànjels,
hermosos, sabis, potents,
que ab los Serafins y Arcànjels
gosin la Glòria contens,
més l'orgull y fantasia
a Llucifer van tentar.

Llucifer a sa comparsa
de Belcebú, Satanàs
y'ls ànjels de aquella farsa,
ha cridat alsant lo bras,

que a Déu servir, no volia
y sols ells deuen manar.

Veyent Sant Miquel Arcànjel
aquella revolució,
per defensà Déu, exclama:
–¿Qui com Déu?. Ni tu, ni yo,
ni ningú. Res. Fellonia;
yo a Déu vatj a defensar.

Los Ànjels bons y'ls rebeldes
combaten en aquell llog,
usant los Ànjels adictes
com una espasa de fog,
que sense matar, feria
fent patir sense parar.

Havent guanyat la batalla
estau al Cel com fiscal,
servint a Déu com muralla,
manifestant lo bé y mal.
Esperem amb alegria
bona pesada ens farà.

Prop del trono del Altíssim
rebeu nostres oracions,
socorrent-nos contentíssim
ab vostres aparacions.
Gargano, proves daria,
de que'l van patrocinar.

En mil noucents vintivuit,
cal Navàs vos ha fundat

prop del pont, la carretera,
y'l camí del Priorat,
una capella en que hos puguin
los viatjants visitar

Ai, jermanets renegaires
quina compassió que'm feu!
no gasteu aqueixos aires
y reconcilieus ab Déu.
Si seguiu la vostra via
Sant Miquel vos ferirà.

Alabem Déu nit y dia
per puguer lo Cel gosar.
*Tinguem Sant Miquel per guia
y evitem lo renegar.*

Al terme de Cabassers hi ha també el mas de Dalt o mas Roger, on també es troba una capella dedicada a sant Miquel Arcàngel. Tot i que tampoc podem considerar l'indret com una ermita en el sentit de lloc de devoció popular, el mas tingué als anys seixanta del segle xx una certa activitat cultural a l'entorn de Miquel Vidal i Lecha, qui fou qualificat en alguna ocasió –amb més romanticisme que rigor– com *l'últim ermità del Montsant*. D'igual forma, a la bibliografia excursionista s'anota el lloc com a ermita de Sant Miquel.

Miquel Vidal i Llecha, nascut a Reus i farmacèutic de professió, propietari del mas per herència materna, hi va residir durant els últims quinze anys de la seva vida, dedicat a col·leccionar materials i documentació sobre la contrada, creant al mas una biblioteca i un arxiu sobre la baronia de Cabassers.

Diu que les golfes de Mas Roger estan plenes de dades històriques sobre el Priorat –especialment les que fan referència a Cabassers– recopilades pacientment, durant tota la vida, per l'ermità suara traspassat. (*Setmanari Reus*, 9.3.1968)

Tanmateix, es coneix ben poca cosa d'aquests materials històrics, que sembla que en bona part es van perdre (Arasa, 1974). En resten només editades unes notes històriques que acompanyen la publicació dels goigs de la Mare de Déu de la Foia que va fer Salvador Torrell Eulàlia el 1968.

La cova de Santa Llúcia

Si s'agafa la carretera que surt de la Bisbal de Falset cap a la Palma d'Ebre, aproximadament a un quilòmetre, podrem distingir fàcilment una enorme balma a l'interior de la qual és venerada santa Llúcia.

De fet, a l'interior de la cova hi ha dues imatges de santa Llúcia: una de més petita, que és la que hi havia al lloc des de fa molts anys i que es troba dins una petita capelleta; i l'altra, que es va instal·lar posteriorment i que està penjada al sostre de la cova.

A santa Llúcia s'encomanen sobretot aquells que pateixen alguna malaltia o molèstia de la vista perquè la santa els guareixi. Segons explica la tradició profana, santa Llúcia fou una donzella pretesa per

La cova de Santa Llúcia.
Fotografia de Salvador
Palomar

molts joves de Siracusa. Malgrat tot, ella els refusava a tots; fins i tot s'explica que, havent estat acusada de la bellesa dels seus ulls, se'ls arrencà i els envià a un jove pretendent en un plat.

Prop de l'enorme cova, dividida en dos nivells comunicats per una escala, hi ha una font que ha estat reformada darrerament i aprofita l'aigua que sempre ha brollat en el lloc. En un racó, a més, hi ha un petit degotall d'aigua, que segons la tradició popular guareix els mals de la vista i amb la qual els visitants es renten els ulls.

Malgrat que la devoció professada per la gent de la Bisbal cap a la santa s'ha mantingut al llarg del temps, les característiques geogràfiques del lloc han fet que la cova, per la seva amplitud i la protecció que ofereix, hagi estat utilitzada en determinades ocasions amb d'altres finalitats a més de l'estrictament religiosa. Així, durant la guerra del 1936-39, i especialment durant la batalla de l'Ebre, l'any 1938 va servir com a hospital militar on s'atenien els ferits de guerra. A partir de llavors la cova va restar abandonada fins l'any 1983 quan l'Ajuntament de la vila va decidir rehabilitar-la com a centre de culte religiós.

Es va recuperar així la festa en honor a santa Llúcia. Malgrat el que la coneguda dita diu: «Santa Llúcia de la Bisbal, tretze dies abans de Nadal», la festa no se celebra el dia de la seva festivitat, el 13 de desembre, pel temps de fred que sol fer en aquesta època de l'any. A més, cal tenir en compte que aquesta data coincideix amb la que és l'activitat principal del poble: la collita de les olives. Tot i això, aquest dia moltes persones devotes del poble de la Bisbal s'arriben fins a la cova on encenen espelmes al peu de la imatge i dediquen uns moments a la pregària.

Però és a partir de començaments dels anys vuitanta del segle xx, quan es recupera el lloc, queda consolidada la devoció popular cap a santa Llúcia i es fixa la seva festa el segon diumenge d'agost. Aquest dia se celebra una missa a l'interior de la cova, on hi acudeixen no només els qui viuen al poble tot l'any, sinó també aquells que hi mantenen algun tipus de vincle i que acostumen a estiuajar-

hi. La celebració religiosa finalitza amb el cant dels goigs, fets expressament per a santa Llúcia el 1984, tot just un any després de la recuperació de la festa. Tot seguit, s'acostuma a fer un dinar de germanor a l'interior mateix de la balma entre tots els assistents.

Els goigs

Els goigs que s'hi canten van ser fets l'any 1984 i no se'n coneixen d'anteriors. Fan així:

GOIGS A LA GLORIOSA SANTA LLÚCIA
VENERADA A LA BISBAL DE FALSET.
LLETRA DE CARME PERELLÓ I MASIP.
MÚSICA DE JOAN GRIFOLL I GUASCH, PREV.
EDICIÓ DE 1984.

Màrtir Llúcia formosa,
deu-nos vista i cor ben net,
*Vós, Oh! Guia Gloriosa
de la Bisbal de Falset.*

mes serveu la vista plena
per no perdre el bon camí.
Socorreu-nos pietosa
quan assalta l'Imperfet...

Verge sou Siracusana
i una perla de virtut,
la Doctrina Cristiana
us orlà de rectitud.
A la culpa verinosa
no doneu mai cap indret...

Màrtir Santa, llüidera
precursora del Nadal,
celebrada mitjancera
de renom universal.
Aplegue-nos, generosa
en Aquell Diví Banquet...

Per l'amor del Crist transida
refuseu l'humà rellucl,
la venjança sense brida
filarà el turment feixuc.
D'aquell calze esteu gelosa,
elixir d'esperit dret!...

Les modistes, amb l'agulla,
brodaran devoció
de mesura ben curulla
a l'encesa del blandó.
La preguera xardorosa
no surt mai d'esperit fred...

Vostres ulls, a la patena,
el Martiri amorosí,

La foscor d'aquesta Cova
amb amor foragiteu,

vostra Imatge bé renova
de la pau la dolça veu.
La Bisbal respectuosa
omplireu de goig complet!...

Guardeu Vós la nostra Vila
encisada pel Montsant,
l'oreneta la vigila
quan refila el nostre cant,
i, a l'esguard de la gatosa,
us dibuixa un minuet...

Si la llàgrima boirenca
dol recapta als nostres ulls,
d'alegria festonenca
tornin sempre a ser curulls.
De la Glòria ditxosa,
a tots, deu-nos, bona set!...

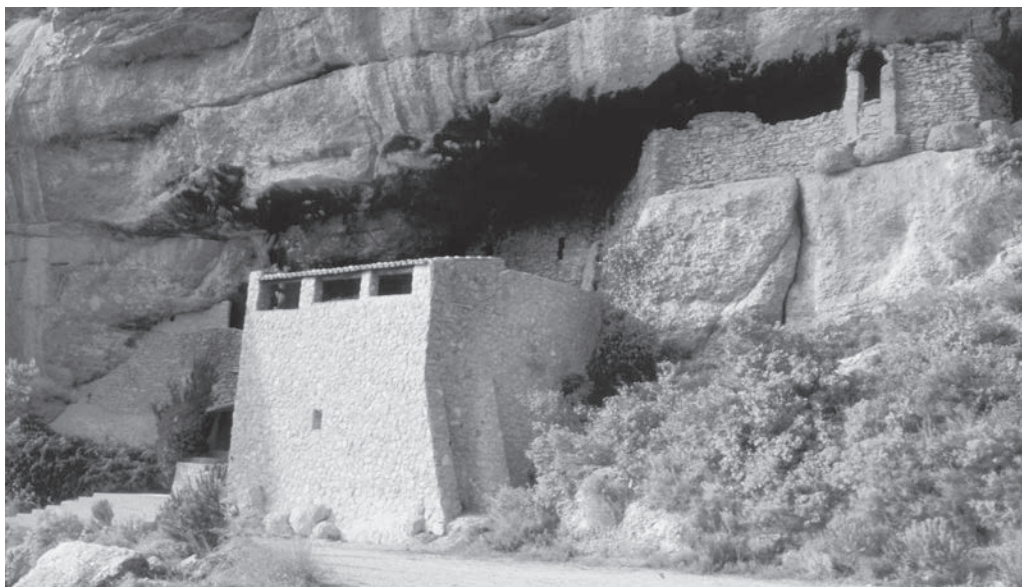
Conduïu-nos, amorosa,
a Jesús de Natzaret,
*Vós, Oh! Guia Gloriosa
de la Bisbal de Falset.*

Sant Salvador

Envoltada de xiprers i aprofitant una balma s'alça l'ermita dedicada a sant Salvador. Situada a uns tres quilòmetres i mig del poble de Margalef de Montsant, és un dels punts més escaients per recórrer tota la serra de Montsant. Al lloc, s'hi pot accedir a peu des de l'ermita de la Mare de Déu de la Foia de Cabassers, en direcció al mas de Serrador, i en cotxe un cop travessat el pont del riu Montsant tot agafant el camí que comença al costat d'una fonda.

Es tracta d'una construcció repenjada a la roca i de petites dimensions. Damunt de la porta d'entrada hi ha un petit cor. L'ermita fou construïda al segle XVI, si bé fou refeta de nou arran d'un incendi que va patir el 1936. Una punta de bomba va servir per fer-ne una campana que encara avui pot observar-s'hi.

L'ermita de Sant Salvador.
Fotografia de Salvador
Palomar

El paratge havia estat des d'antic zona de recolliment eremític. Malgrat que no hi ha cap documentació escrita que ho testifiqui, les fonts orals i els vestigis del que havia estat la casa de l'ermità, també construïda dins la roca, així ho demostren.

Romiatges i aplecs

L'àmbit d'influència religiós de l'ermita de Sant Salvador és, en l'actualitat, estrictament local, si bé és cert que d'antic havia comptat també amb la devoció dels habitants de la Bisbal de Falset. La gent de Margalef acostuma a anar a l'ermita amb motiu de les seves dues celebracions principals: per Sant Marc i per Sant Salvador.

Antigament, la festivitat de Sant Marc, el 25 d'abril, iniciava tot un seguit de ritus –«les processons de les lletanies»– en què es demanava l'ajut diví pels fruits del camp pendents de la sega i la recol·lecció, i especialment hom suplicava perquè els insectes, les llagostes i alguns altres paràsits no malmetessin els conreus dels quals depenia el benestar econòmic de la comunitat.

Un dels cants que s'interpretava tant a la primavera com a l'estiu tot pujant a Sant Salvador era:

Deu-nos aigua, gent de la glòria.
Deu-nos aigua, misericòrdia.
Deu-nos aigua, que prou nos convé.

Avui la diada de Sant Marc se celebra el dissabte més proper al 25 d'abril: la festa, però, ha quedat reduïda a la pujada a l'ermita, un esmorzar, i és sobretot protagonitzada pels més joves del poble, que després de l'eucaristia fan diversos jocs a la plaça de la font, prop de l'ermita.

La festa principal que s'hi celebra és la de Sant Salvador, el 6 d'agost. Amb aquest motiu la gent de Margalef acostumava a anar a l'ermita en romiatge. Antigament, alguns dels devots fins i tot hi anaven descalços com a prometença personal feta al sant.

Se sortia de matí del poble en processó, encapçalada pel capellà, seguit dels escolans, que eren portadors de la creu. Durant el camí s'anaven cantant lletanies, així fins a arribar a un punt on hi ha una balma, que servia de corral de bestiar, anomenada popularment la cova de *ca l'Enric*; allí és recitaven les lletanies i la processó es desfeia.

Segons ens expliquen a Margalef:

[...] A partir d'allí [la cova de ca l'Enric] es pujava. Hi havia, però, allí un home de confiança, que ajudava a treure la sotana al mossèn, i que pujava amb la mula fins dalt a l'ermita. Aquest paper era desenvolupat segons el «tomb de poble», i cada any tocava a l'home d'una casa diferent del poble. De nou, abans d'arribar a Sant Salvador, on hi ha una cova de bestiar, es tornava a començar la processó fins dins l'ermita ara ja sense la creu. (Zoila Franc, Margalef de Montsant, 1.8.1994)

La gent, aquell dia, es quedava a dinar i en acabar sovint hi havia ball, i s'hi ballava la jota. Cap a la tarda començava la baixada de l'ermita, que també es feia en processó, la qual, en passar pel cementiri del poble, s'aturava i dedicava una oració als difunts.

En l'actualitat, la majoria dels assistents pugen a peu i, arribats a l'ermita, hi té lloc l'ofici religiós. Després, sovint tothom es queda a esmorzar. La celebració d'aquest aplec és una de les primeres activitats del primer dels tres dies que dura la Festa Major de Margalef.

Els goigs

L'advocació no compta amb uns goigs propis del lloc i hom canta els dedicats a sant Salvador, en castellà, que fan:

GOZOS AL DIVINO SALVADOR

*Pues que bajasteis del cielo
hecho vuestro Mediador.
Dadnos Salvador consuelo
en toda pena y dolor.*

*Siendo vos Dios inmortal
en todo igual al Padre
naciendo de Virgen Madre
os hicisteis vos mortal*

*para curar vuestro mal
a tal llegó vuestro amor...*

*Tierno Jesús Rey del Cielo
en un establo nacísteis
alli frio padecísteis
por nuestro bien y consuelo
Prendas disteis en tal suelo
de ser nuestro Salvador...*

*Cuando fuísteis nacido
y en pesebre reclinado
de reyes sois adorado
y de pastores querido
así de todos tenido
por nuestro reparador...*

*En vuestra predicación
a todo el que a Vos tenía
y su pena exponía
la dabais consolación
el libre de aflicción
os tributaba honor...*

*Mudos y sordos curabais
ciegos cojos y tullidos
de demonio poseidos
a todos alivio dabais
como buen remedador...*

*No solo de enfermedad
física o corporal
también de espiritual*

*curabais con caridad
asi os tuvo amistad
el justo y el pecador...*

*Vos buen Salvador curadnos
de cualquier mal y dolencia
libradnos de pestilencia
y salud querais vos darnos
y en todo ayudarnos
pues sois Dios consolador...*

*No cesamos de rogar
a vos Jesús amoroso
pues sois todo poderoso
y nos podeis aliviar
os es propio remediar
al que pide con fervor...*

*De vuestra Santa pasión
hacemos digna memoria
por la cual y por la gloria
de la Transfiguración
miradnos con compasión
¡oh divino Redentor!...*

*Por la santa redencion
¡oh dulcísimo Jesús!
por la muerte en Cruz
y vuestra resurrección
como por la Ascensión
Sed Vos nuestro Protector...*

*Vuestra imagen Sagrada
de la santa humanidad
en aquesta soledad
de todos es venerada
en ermita colocada
cual monte santo Tabor...*

*Vos sois nuestra luz y guía
criador y redentor*

*Médico y Salvador
Hijo sois vos de María
sois toda nuestra alegría
y Dios glorificador...*

*Postrados en este suelo
os pedimos con fervor.
Dadnos Salvador consuelo
en toda pena y dolor.*

Sant Bartomeu

L'ermita de Sant Bartomeu es troba en un racó d'extraordinària bellesa al congost de Fraguerau, pas estret que forma el riu Montsant entre la serra la Llena i la mateixa serra del Montsant, aigües avall d'Ulldemolins. L'arribada a l'ermita només pot fer-se a peu. La ruta habitual comença a la sortida de l'ermita de Sant Antoni d'Ulldemolins per una pista fins a la font de la Gleva. Aquest camí permet l'accés amb cotxe, amb major o menor dificultat segons el seu estat. Molt a prop trobem les Cadolles Fondes, uns engorjats espectaculars que forma el riu. Un camí estret continua baixant paral·lel al riu, en direcció a Margalef, fins que es travessa per pujar cap a les crestes de serra la Llena. A més, hi ha un altre camí que baixa des de d'aquesta serra, sortint de la carretera d'Ulldemolins a la Granadella. Aquest camí es troba ben senyalitzat i forma part d'un sender de gran recorregut. Sembla, però, que antigament les processons que anaven d'Ulldemolins a Sant Bartomeu no seguien cap dels dos camins esmentats. El camí vell, que no es coneix per on passava, s'enfilava pel costat de serra la Llena per arribar a l'ermita.

L'ermita de Sant Bartomeu.
Fotografia de Salvador
Palomar

Fra Guerau, entre la llegenda i la història

Amagada entre les pedres arrodonides de la muntanya, aïllada i només accessible a peu, l'ermita romànica de Sant Bartomeu ha estat considerada, certament, el paradigma d'indret eremític. La fundació de l'ermita de Sant Bartomeu hom l'ha atribuït a la figura llegendaria de fra Guerau. Valls ens ho explica així:

Por los años de 1160, poco antes de la fundación de Escala Dei, entre otros varones floreció fra Gerardo, primer hermitaño de San Bartolomé, del qual tuvo muchas noticias la Reyna Doña Sancha, muger del Fundador; porque fue esta Reyna muy pia y muy devota de los Varones, que trataban con excelencia en la virtud. Y habiendo enfermado de peligro (dicen de un sobre parto) en la villa de Fraga, frontera de Cataluña, último lugar de Aragón, dos leguas muy grandes de la ciudad de Lérida, deseosa de cobrar salud, y mucho más de conocer este insigne varón, mandó a dos de sus caballeros, que con toda diligencia, discurrendo el monte sin perder rincón de él, le buscasen a fra Gerardo. Tan descuidado vivia el siervo de Dios de esta novedad, como gustoso en su Hermita, gozando de los favores con que el Cielo apacienta las almas santas, quando vió entrar por la puerta dos cortesanos, lo qual le causó grande admiración, y que hubiera quien se acordase de quien tan desconocido era como él en el siglo. Y después de haberle hecho la cortesía devia (causándoles gran respecto su venerable presencia) le dixerón iban de parte de la Reyna Doña Sancha con orden para llevarle a la Corte, a la qual no podía, ni debia, resistirse. Con modestia santa se escusó fra Gerardo; pero viendo no podía dexar de ser, lo obedeció humilde, aunque con dolor y sentimiento de perder su quietud y retiro. Llegó a la villa de Fraga donde estaba indispuesta la Reyna, y manifestó el Cielo haber llegado, tocándose todas las campanas por si solas, publicando la entrada de fra Gerardo. Luego que la Reyna le vió, se conoció su mejoría y cobró muy presto entera salud. Favorecióle con muchas honras; pero fra Gerardo la estimaba en lo que ellas eran, y aunque hubieran sido más, todas las renunciára por la licencia y permiso de volverse a su amada soledad. Solia decir entre si el siervo de Dios: que vivan los cortesanos tan asidos a esto, ¿si me habrán ocupado mi Hermita? ¡O como de aquí en adelante la estimaré más! Preguntóle un día la Reyna, ¿qué porqué anhelaba tanto el volverse a su retiro, que se lo describiera? Obedeció el Varón santo, y la Reyna gustó mucho de oirle, instando él siempre por su llicencia. Y concluyó diciendo: en mi Hermita vivo gustosísimo, aguardando que mi amado Esposo me llame a la eternidad, y finalmente es obra hecha por mis manos. La Reyna le concedió

facultad de volverse y le dixo pidiese algunas mercedes, que todas las reduxo fra Gerardo la donación de aquel sitio y de algunas tierras, que estaban al rededor de la Hermita, para lo qual le despacharon sus privilegios, y por su muerte lo heredó todo, el convento de Bonrepós, y después el de Escala Dei por Bula de Unión de aquel convento con el Real de Escala Dei. (Valls: 1792)

Històricament, fra Guerau és un personatge de qui existeixen dades confuses. Lladonosa el situa cap al 1160 com un eremita de Montsant. A finals del segle XII el trobem en una notícia –dubtosa– aportada per Estella. En tot cas, hom li atribueix la fundació de dues ermites: una, dedicada a santa Maria, que no va reeixir, i una altra, dedicada a sant Bartomeu.

Aquesta darrera es va bastir entre els anys 1215 i 1225 i és, per tant, prou més tardana que les dates en què se situa, habitualment, fra Guerau. L'ermita es va construir, potser, sobre un eremitori anterior. Com en altres parts de la serralada de Montsant, l'indret on es troba l'ermita –conegut com la quadra de Fra Guerau– va passar al comerciant lleidatà Pere Balb, de qui hem parlat en el capítol dedicat a la Mare de Déu de Montsant, i a formar part de la fundació de Bonrepòs.

Amb la desaparició d'aquest monestir cistercenc a la segona meitat del segle XV, Sant Bartomeu i el seu entorn van passar a ser propietat també de la cartoixa d'Escaladei, una propietat no exempta, però, de conflictes amb Ulldemolins. Tal com explica Lladonosa:

Ningú no negava a Scala Dei els seus drets sobre les ermites. La dificultat radicava en el fet que els cartoixans, ensems amb l'església de Sant Bartomeu, volien tota la «Quadra de Fraguerau» i, amb el santuari de la Mare de Déu, les terres del capdamunt de Montsant. I els comtes de Prades, senyors d'Albarca, Cornudella i Ulldemolins, no hi volien passar. (Lladonosa: 1981, 36)

Gort dóna notícia de diversos plets que al segle XVI mantingueren els cartoixans amb Ulldemolins sobre la propietat i la senyoria de l'indret. L'ermita, en aquell temps, era un lloc de devoció de la gent

d'Ulldemolins, que hi anava en diverses diades, i també servia de lloc per allotjar la gent, fora vila, en cas d'epidèmia.

El 3 juny de 1599 arribà a la població la notícia que a Bellpuig hi havia epidèmia de còlera morbo. El consell acordà posar guarda a les portes i demanà la butlleta –document que assenyalava que no estaven infectats– i fer pagar als forasters per entrar a la vila. El 18 de juliol alguns veïns demanaren que la gent que arribava dels pobles afectats pel còlera fossin allotjats a les ermites de Sant Antoni, Santa Magdalena, Santa Maria de Montsant i Sant Bartomeu. El consell hi estigué d'acord, però demanant en els casos de la de Montsant i de Sant Bartomeu autorització a Escaladei. Finalment, la malaltia arribà al terme. El 25 d'agost s'acordà guardar les portes i tancar els gosos per tal d'evitar que portessin el contagi a la població.

L'ermita de Sant Bartomeu fou propietat de la cartoixa fins a la desamortització dels béns del monestir, el 1835, moment en què va passar a la parròquia d'Ulldemolins.

Al llarg del segle, tenim notícia de diversos ermitans que feren vida retirada en aquest indret, que tenien cura de la capella i vivien de l'hort annex a l'edifici. Anotem, com a mostra singular, un ermità mallorquí, de Llucmajor, de finals del segle xvi:

obiit frater Joannes Pastor balearis vilæ Luminis majoris, heremita in Sto. Barthol. fratris gerardi (APU: Llibre d'òbits, 28.8.1597)

El frare carmelità descalç Francesc Palau i Quer en fou el darrer anacoreta. Després d'una gran activitat espiritual per tot el país, arribà a Ulldemolins al juny del 1851 i va establir la seva residència a Sant Bartomeu, dedicant-se a una vida solitària i a escriure.

A començaments del segle xx, l'ermita restava pràcticament abandonada. Gras i Elias anota:

Antiguamente iban en procesión a esta ermita los vecinos de Ulldemolins, y en la actualidad ha caído en desuso esta costumbre. (Gras i Elias: 1910, 103)

Un article de Modest Bargalló, a la *Revista del Centre de Lectura de Reus*, la descriu com l'«ermita morta» de Montserrat:

Sant Bartomeu, temple romànic pur, petitó com una joguina arquitectònica, datat i pintat pels frares de la Cartoixa, resta allí, vençut i trist, voltat de cingles blaus. De dia l'acompanyen el cant del cucut i els crits del corb; de nit, el cant del duc, de l'agaús i l'udol de la guineu. Solament el xiprer nit i dia guarda amorosament l'ermita morta. (Bargalló: 1921, 237)

Fins als anys seixanta del segle xx, l'ermita fou poca cosa més que un refugi d'excursionistes, amb una minsa activitat pel que fa al culte. Fou en aquest moment quan es començà a parlar de la restauració de l'ermita i tingueren lloc algunes activitats que volien refermar el significat espiritual de l'indret respecte dels pobles de l'antic priorat d'Escaladei. El 1966 es tornà a celebrar la missa a l'ermita la diada del sant, tot i que el romiatge anyal no es consolidà fins a uns anys després.

Finalment va ser restaurada. Al *Full parroquial* de la Diocèsi de Tarragona corresponent a l'agost del 1978, hi llegim:

La convocatòria feta pel rector per tal de restaurar l'ermita fou secundada de moltes formes per un bon grup del poble. Tot l'interior ha quedat netejat de ciment i guixos, s'ha fet un altar amb la pedra de l'antic, que fou trobada entre la runa [...]. Només cal acabar d'arreglar la teulada i refer el petit campanar.

El 1980 s'havia alçat el campanar, que fou col·locat

[...] seguint l'estil romànic, en el mateix indret on hi havia l'altre, desaparegut fa molts anys: pedra a pedra, diumenge, rera diumenge, ha estat portat i realitzat pacientment per un petit grup d'homes i joves. (*Full parroquial*, 21.9.1980)

La restauració de l'ermita s'acabà l'any següent.

Un edifici romànic

L'edifici de l'ermita, d'estil romànic, està format per una gran nau rectangular, d'uns nou metres de llargària per cinc d'ample, amb un absis semicircular. Orientat d'est a oest, té la porta lateral que dona al nord i tres petites espitlleres que deixen entrar una mica de llum de cada direcció. La coberta és de teules. Té un campanar de paret, amb una única campana, feta de les restes d'una bomba, record dels fets bèl·lics que succeïren en aquelles contrades durant la guerra de 1936-39. Aquesta campana va estar penjada, fins a la restauració del campanar, a la branca d'un arbre que hi ha al costat de l'ermita. Fins al seu arranament, l'ermita tenia adossada la casa de l'ermità.

La capella havia tingut, abans, un petit cor; a banda dels signes evidents de la seva existència que es poden observar a les parets, la documentació ens aporta més informació. El 19 de maig de 1619, segons cita Estella:

Lo dia primer de maig se anà ab profesó a S. Bartomeu y fou tanta la gent que lo cor se aumplí y se rompé la viga y tothom caigué abax que fou miracle com no li matà y ningú prengué dany. Ses determinat se-i vagi altre dia en profesó a dar gràcias y es portí un retaule del fet lo cual deixen a càrrech del Jurats y serà una perpetua memòria. (Estella: 1881)

Aquest retaule s'encarregà el 12 febrer de 1620, data en la qual consta:

Se dóna comició a Pere Anglès per que fase per lo retaule per portar a S. Bartomeu y li donen comició de que gaste per dit retaule de 50 a 55 reals, sols estiga bé. (Estella: 1881)

El retaule es deuria afegir –o potser va substituir– a un retaule més antic de factura gòtica dels segles XIV o XV. Posteriorment va ser traslladat, no sabem quan, a l'església parroquial d'Ulldemolins i, en els primers anys del segle XX, portat a Tarragona. Avui es conserva

al Museu Diocesà de Tarragona, lloc d'on fou robat a començaments dels anys vuitanta del segle xx; es recuperà, en part, el 1983.

Durant molts anys l'ermita no va comptar amb cap mena d'aixovar i en l'actualitat hi ha la roba per a les celebracions: una casulla, una alba i una estola, a més d'unes estovalles que l'any 1995 hom va regalar a l'ermita. A la paret enfront de l'altar, hi ha un quadre de sant Bartomeu, l'única imatge del sant que s'hi pot veure. Damunt de l'altar hi ha una creu, forjada per Ramon Martí, de *cal Biel*, de l'Espluga de Francolí.

La portalada de pedra té gravat l'escut d'Escaladei i la data de 1799, la qual cosa ens pot fer pensar en unes obres. Al damunt d'aquest escut, en la darrera restauració, s'hi va posar també el d'Ulldemolins. Per entrar cal fer servir una curiosíssima clau amb un eix al mig que cal fer girar. És una mena de pany de seguretat de construcció casolana. Un cop traspassat el pedrís de l'entrada, en l'ermita, enrajolada, trobem només un altar de pedra i unes senzilles banquetes repenjades a les parets.

Josep Valls descrivia l'ermita anotant que disposava d'un hort i també d'aigua suficient:

A la otra parte de este monte [Montsant], que cae al Poniente, casi a las raices de él, hay un profundo valle, ceñido de encumbrados riscos, y poblado de muchos árboles, tiene su hermita el Apóstol San Bartolomé, que es la que fabricó Fr. Gerardo, como queda dicho. Es su sitio muy fragroso y solitario, y muy a propósito para lo que le eligió este siervo de Dios. Dista de la villa de Ulldemolins una grande legua; es el camino áspero, y tiene tantas peñas y riscos que le hacen intratable. Hay aquí agua en abundancia y muy buena, y la que destilan las peñas se recoge en un algive; la qual es suficiente para regar un huertecillo, que tiene la Hermita, donde fué tan favorecido de Dios Fr. Gerardo, por cuya intercesión obró su Magestad Divina tantos milagros. (Valls: 1792)

Al costat mateix de l'ermita, en una balma, hi ha les restes d'una construcció del que hauria estat una casa més antiga per als ermitans. Sota una altra hi ha les *bassetes* o *cossis de Sant Bartomeu*, un bon

exemple d'aprofitament de l'aigua en un lloc on aquesta no és massa abundant. L'aigua que degota del sostre de la cova és recollida en uns cossis excavats a la roca.

Pregàries i processons

L'ermita de Sant Bartomeu era un dels indrets als quals la gent d'Ulldemolins adreçava les seves pregàries en cas de necessitat.

El 1558 hi havia pesta al Camp. A Ulldemolins –anota Estella– arribava la notícia que els portals de Tarragona s'havien tancat pel perill de contagi. El Consell de la vila acordava el 22 juny anar a Sant Bartomeu, que es diguessin quatre misses i fer també pregàries a Santa Maria de Montsant. Quatre dies més tard acordaren prohibir l'entrada a la vila a tota persona procedent del coll d'Albarca. L'any següent, la pròpia ermita servia per acollir –i posar en quarantena– les persones procedents de pobles infectats per la malaltia.

El 4 juny de 1600 –sempre segons les actes del Consell, anotades per Estella– els de la Pobla de Cérvols avisaven els d'Ulldemolins que, per causa de la sequera, farien una processó amb la imatge de la Mare de Déu de la Jonquera a la font de Prades. El Consell acordà que el poble d'Ulldemolins sortís en processó a rebre'ls. Al mateix temps, es decidia fer processons de pregàries a Santa Bàrbara, Santa Magdalena i Sant Bartomeu.

El 1619 es féu una processó en acció de gràcies perquè l'esfondrament del cor de l'ermita no havia causat ferits i s'encarregà el retaule.

Ja hem comentat, en parlar de la devoció a sant Jordi, que a mitjan segle XVII existia el costum d'anar cada any des d'Ulldemolins a Sant Bartomeu. A l'acta del Consell de la vila del 19 d'abril de 1654, hi llegim:

[...] Ja saben tots Vms. com vingué un mandato al senyor recto[r], de Roma, per a què es llevas[s]en moltes festes y ayxí ja veuen com cada any

és costum de anar lo dia a St. Jordi a St. Bertomeu; si fore bé se parlàs al senyor rector si y voldrie anar. (AMU: Actes del Consell, 1647-1655)

El Consell s'oferia a donar-li «alguna cosa», la qual cosa indica almenys una certa voluntat de mantenir la celebració. En la mateixa situació es troba la festa de Sant Isidre i una festa votada a Santa Magdalena per evitar «els grans vents». No sabem quan es perdé el costum d'anar cada any a Sant Bartomeu. Tanmateix, no n'hem trobat cap altre rastre a la documentació.

Aplecs i festes a Sant Bartomeu

La festivitat de Sant Bartomeu, el 24 d'agost, és la festa principal de l'ermita. No sabem, però, quan va deixar de celebrar-se. Sembla que –fins on la memòria dels nostres informants pot arribar– al primer terç de segle xx s'hi anava alguns anys.

Això ens ha estat confirmat pels nostres informants d'Albarca, indicant que algunes vegades s'hi anava en aquest dia. Seguint el camí de les *Aubagues*, que voreja Montsant i passa per les ermites de Santa Magdalena i Sant Antoni, s'arriba al coll del Prat, on es troba el camí que ve d'Ulldemolins. A Albarca hom recorda una cantarella recitada per la canalla del poble:

Sant Bartomeu ballador,
que allà a la font de la gleva,
hi va perdre mig calçó!
(Ramon Argany, 92 anys, Albarca, 3.8.1995)

També, després de la guerra de 1936-39, se celebrà alguna vegada la festa a l'ermita. En tot cas, als anys seixanta, moment en què començà la seva recuperació, hi havia una sensació d'abandonament d'anys:

[...] a la pequeña ermita románica acudió la población de Ulldemolins, para asistir a la misa celebrada por el cura párroco de la villa. El acto tuvo especial emoción por cuanto desde hacía muchos años, la ermita levantada por Fra Guerau a

principios del siglo XIII, había sido casi totalmente abandonada. (El Correo Catalán, 28.8.1963)

L'any 1967, per iniciativa de Modest Montlleó i altres persones vinculades a moviments excursionistes, hi hagué un intent de fer de Sant Bartomeu un dels grans referents prioratins –com a símbol del moviment eremític de Montsant del qual sorgí també Escaladei–; es generen noves celebracions, com la festa de la benedicció i repariment de l'aigua del Montsant:

Modest Montlleó ha volgut recordar, als set pobles del Priorat Històric, llur vinculació amb l'ermita de Sant Bartomeu, i a la vegada oferir-los el present d'un testimoni de germanor, per tal de fer-los reviure la seva consciència històrica. Set ampolletes, plenes d'aigua de Fraguerau, beneïda pel senyor rector d'Ulldemolins, mossèn Torremadé, foren portades a peu, en tres jornades, a cada un dels set pobles perduts en l'alta muntanya del Montsant. (*Tele-Estel*, 20.10.1967)

Aquest acte, que no tindrà continuïtat en el temps, tingué un bon ressó als mitjans de comunicació,⁴ que reflectien l'entusiasme del promotor en el marc d'una visió mítica –i molt urbana– del Priorat.

L'ermita va seguir essent, però, un focus d'activitat excursionista. Esmentem, per exemple, l'acte de constitució de l'Agrupació Excursionista Montsant d'Ulldemolins que convocà, al setembre del 1986, representants d'entitats de Reus i de Barcelona (*Muntanya CEC*, núm. 748, 12/1986)

L'aplec d'estiu a Sant Bartomeu es consolidà a finals dels anys setanta del segle xx, amb mossèn Joan Roig a la parròquia d'Ulldemolins. En l'actualitat, l'aplec de Sant Bartomeu reuneix gent d'Ulldemolins i alguns estiuejants. La canalla més gran i el jovent del poble marxen, a peu o en moto, el capvespre del 23 d'agost a acampar al congost de Fraguerau. Els llocs d'acampada són, més o menys,

4. Seguim la denominació que li atorga el *Setmanari Reus* (7-10-1967). Entre d'altres, en donaren notícia –amb força extensió– el *Diari de Barcelona*, el setmanari *Tele-Estel*, el *Correo Catalán* i diverses revistes excursionistes.

els mateixos cada any i els participants es distribueixen per edats, sense barrejar-se. L'endemà, dia de l'aplec, només una part d'aquests joves –i els petits– participaran en la celebració de l'ermita. De fet, es podria parlar d'una divisió generacional quant al grau i la forma de participació en la festivitat.

L'aplec comença amb la celebració de la missa, que s'inicia a l'exterior de l'ermita per continuar, després de la lectura de l'evangeli i les pregàries, a l'interior. Un cop acabada l'eucaristia, es canten els goigs a Sant Bartomeu. Com que no hi ha record dels antics, Mn. Joan Roig i Montserrat en va compondre uns de nous. A continuació es dina al costat de l'ermita, generalment en una balma que formen grans roques caigudes de la muntanya on hi ha la petita reserva d'aigua. Després de dinar s'inicia un llarg llevat de taula amb poesies i cançons a càrrec dels assistents.

El camí de retorn a Ulldemolins acostuma a fer-se en grup i se sol fer una parada a l'anomenada *roca balladora*, sobre el riu de Montsant. La gent gran del poble explica que abans era costum anar a passar uns dies al riu, a l'anomenat *toll de la Mula*. Aleshores s'organitzava, cada nit, un petit ball en aquest indret i d'aquí li vindria el nom.

Els goigs

Els goigs dedicats al sant són uns goigs commemoratius, escrits per Pere Benavent de Barberà i musicats per Mn. Joan B. Rebull, que foren editats el 1960. A la pràctica, no s'utilitzen. Aquesta és la seva transcripció:

GOIGS A LLAOR DE SANT BARTOMEU DE FRAGUERAU. ULLDEMOLINS

Si el Montsant us acollia
perfumat i lluminós,
no ens neguéssiu l'alegria
Bartomeu, Sant Gloriós!

Fra Guerau s'esmuny un dia
de la pau de Scala Dei.
El pecat astut l'espia
per l'ombriu i pel solei,

fins que un jorn esdevenia
ermità contrit per Vós...

Vostra ermita s'arrecera
entre els cingles del Montsant
coml'herbeta remeiera
que hi cercàven gemegant.
Vós en féreu la metgia
dels malalts i els pecadors...

Com espills les tres cadolles
emmirallen el cel blau.
Pecador que avui trontolles
pel congost de Fraguera,
si, contrit, ta fe confia
veuràs l'arc de set colors...

Si del Crist fóreu deixeble
i n'óíreu el parlar,
No sereu suport pel feble?
No ens vindreu a dar la mà,
quan ens venç la melangia
i els camins són perdedors?...

Ignorem la vostra rica
vida obscura de sement
mes l'Església us glorifica
perquè en fóreu fonament.
En la vostra llunyania
les tenebres ja s'han fos...

Amb la palma del martiri
fóreu l'alba d'Orient
i les portes de l'Empiri
se us obrien dolçament.
L'Evangelí us sostenia
calcigat per mil dolors...

Si bastint el vostre temple
Fra Guerau restà mudat,
amb la llum del vostre exemple
feu-nos forts contra el pecat;
per la vostra vigoria
Satanàs serà confós...

Si el Montsant us acollia
perfumat i lluminós,
*no ens neguéssiu l'alegria
Bartomeu, Sant Gloriós!*

La lletra dels goigs que s'empren en l'actualitat és de Mn. Joan Roig i Montserrat. Es canten el dia de l'aplec a l'ermita, el 24 d'agost, tot i que poca gent coneix la tonada i els cantors la segueixen amb dificultat.

GOIGS A LLAOR DE SANT BARTOMEU
DE FRAGUERAU. ULLDEMOLINS

Si el xiprer signa la pau,
vós fiteu la fortalesa:
*Sant apòstol, llar encesa
i ermità de Fraguerau!*

Bartomeu, Natanael,
excel·lent israelita.
Crist coneix el vostre zel
i al seu regne us dóna cita.

Si Canà era un bell reclau,
més sublim és la comesa...

Us corprèn el seu esclat,
santa Icona de Déu Pare!
Quan Felip us l'ha mostrat
res del món ja us en separa.
Ferma va ala seva nau
vers el port de la Promesa...

Si us sobtà la Passió,
i amb la mort la nit s'obria,
un esclat d'emoció
neix en tots al tercer dia.
Tanta llum ara és la clau
d'una ferma maduresa...

Se us presenta vora el llac,
trionfant de tota prova
i us rebleix cor i bessac
de la seva Bona Nova.
La calada bé que us plau,
però més la nova empresa...

Cap a l'Índia el camí
s'estremia d'esperança,
i l'Armènia sentí
proclamar la benaurança.
Vau fer lliure el pobles esclau,
que heretà vostra ardidesa...

Quina fi tindrà l'amic,
si l'Amat en creu moria?
Patirà el turment inic,
afrontat amb valentia
Va combatre –esperit brau!–
i amb amor vencé feresa...

Qui us traçava el caminal
per venir al nostre paratge?
Qui us va fer tan bell rafal
que el triàreu per estatge?
De llavors que tot l'afrau
és fontana de bellesa...

Bandejat aquí els combats,
amb els cingles feu anella;
us honoren Tres Jurats,
les Cadolles i la Sella;
Gota a gota l'aigua cau
i la vostra casa besa...

Vora vós plantà el tendal
Fra Guerau, anacoreta,
Agraint el pa i la sal
romangué a la vosta dreta
i enriquit d'aquesta pau
féu aquí vida en pobresa...

La muller d'Alfons el Cast
era a Fraga en malaltia,
Fra Guerau li portà un tast
de la pau que en vós floria,
i les plantes d'aquest grau
li tornaren la fermesa...

A recer vostre han viscut
multitud de solitaris
que esmaltaren de virtut
aquests cingles mil-lenaris.
Dictà aquí el Pare Palau
escrits plens de saviesa...

Us invoca Ulldemolins
aquí, al cor de la natura.
Preserveu els seus confins

de malícia i fretura,
mai li manqui el fresc suau
de la vostra gentilesa...

Si el xiprer signa la pau,
vós fiteu la fortalesa:
*Sant apòstol, llar encesa
i ermità de Fragnerau!*

Sant Antoni i Santa Bàrbara

L'ermita és situada al peu de Montsant, a la part obaga de la serra, en un indret des d'on es veu bona part de la vall d'Ulldemolins. Hi ha una font l'aigua, la qual té, segons la veu popular, virtuts curatives:

[...] una font tant clara i tant fresca que els malalts hi trobaven la vida, i era la més bona i alabada de tots aquells entorns. (Gras i Elias: 1910, 64)

S'hi arriba, des d'Ulldemolins, per una pista –en bon estat i ben senyalitzada des de diversos punts de la població– que també porta a l'ermita de Santa Magdalena. A peu, es pot seguir el camí vell,

L'ermita de Sant Antoni i Santa Bàrbara.
Fotografia de Salvador Palomar

Arribada de la processó
la diada de Sant Antoni
de Pàdua.
Fotografia de Salvador
Palomar

emprat encara durant el tradicional romiatge que té lloc al mes de juny.

Es tracta d'un edifici d'una sola planta i de forma absolutament irregular, adossat a la roca de la muntanya. Per la part posterior es perllonga el que seria la casa de l'ermità, que actualment consta de dos pisos.

De fet, no pertany a cap estil arquitectònic en concret, si bé la seva construcció se situa al segle xv. Com a element curiós té la campana, originàriament una bomba de la guerra del 1936-39 reaprofitada per a aquest ús.

De santa Bàrbara a sant Antoni

Santa Bàrbara fou la titular de l'ermita fins ben entrat el segle xvi. La devoció a sant Antoni de Pàdua sembla que fou introduïda per un ermità de l'època, fra Jeroni de l'Albi, el qual va restar un temps a l'ermita fins que el 1558 va haver de marxar a causa d'una malaltia. Poc temps després, els jurats de la vila d'Ulldemolins van autoritzar fra Llorenç Julià per ocupar el seu lloc, qui més tard impulsaria la construcció de Santa Magdalena.

Tenim poques dades sobre l'edifici. Sabem que al segle XVI, com les altres ermites de Montserrat, va servir per hostatjar els viatgers procedents de pobles afectats per la pesta. Totes aquestes construccions servien per donar allotjament a forasters quan a la vila hi havia perill de contagi i malaltia a causa dels brots de pesta o còlera.

Al segle XVIII sembla que l'ermita arribà a una situació deplorable. En una visita pastoral del 2 de novembre de 1787 es demana que

[...] se componga en la hermita de Santa Bàrbara lo que amenaça ruïna, posant-la ab la deguda decència y del contrari nos veurem precisats a fer-la destruir. (APU: Llibre de visites, 1696-1914)

Cal dir que en aquest moment tampoc es valora gens positivament l'estat de Santa Magdalena.

En el seu interior, presideix l'ermita la imatge de sant Antoni de Pàdua; a la seva mà esquerra es troba situada la de santa Bàrbara i a mà dreta, la de sant Antoni Abat, venerat també per la gent d'Ulldemolins.

De l'ermita de Sant Antoni coneixem el vot de poble fet al sant amb motiu de la protecció que va exercir sobre la vila davant la pesta, datada el 9 de juny del 1652:

Se ha tractat, en vista de que nos hem librat de las malalties, de votar a S. Roch, lo qual se farà present al consell general y lo dia de S. Antoni que-s farà festa. (AMU: Actes del Consell, 1652)

De fet, és l'única referència de vot de poble que es té, i no s'ha trobat que tingués una continuïtat perllongada. D'altra banda, a l'ermita s'hi acudia, durant els segles XVII i XIX, en moments de sequera a fer-hi processons de pregàries en petició de pluja. Però no només els habitants d'Ulldemolins demanaven l'ajut diví anant a Sant Antoni i Santa Bàrbara; sovint aquestes processons –de les quals en veurem algun exemple al capítol següent– anaven seguint

un recorregut que passava per les ermites veïnes, Santa Magdalena i Sant Bartomeu.

Finalment, Violant anota una devoció específica referent a l'ermita:

A Ulldemolins, quan la colla de segadors sortia del poble per emprendre la ruta de la sega, oïen missa de comiat a l'ermita de Sant Antoni, al peu del Montsant. (Violant: 1994, 590)

El romiatge de Sant Antoni

La festivitat principal celebrada a l'ermita és la de Sant Antoni de Pàdua, el 13 de juny. Malgrat que es tracti d'una ermita amb una devoció estrictament local, aquesta diada té una especial importància per a la població d'Ulldemolins: la festa, amb els seus components religiosos i lúdics, esdevé un signe de comunitat i identitat entre els qui són residents al poble i els qui en són fills. Fins i tot, quan la diada de Sant Antoni s'escau en diumenge, la festa es passa a celebrar-se el dissabte per tal d'evitar que l'afluència de forasters que els diumenges van a les ermites alteri el desenvolupament de la festa. Es tracta d'una celebració interna de la comunitat; els mateixos ulldemolinencs la reconeixen com una de les seves festes més representatives i és fortament idealitzada per les persones més grans.

Se surt en processó des de la parròquia del poble en direcció a l'ermita, encapçalada per un escolà que porta la creu de processó, amb el capellà. Els participants canten el *Vere Deus*, un cant de pregarries amb lletanies als sants de Montsant.

La processó, quan arriba a un indret que es coneix com el *Collet* –o *collet blanc*–, es detura. Es canta una salve i es desfà el seguici. En aquest punt, hi ha una pedra amb un forat on antigament, segons comenta la gent del poble, es deixava plantada la creu. A continuació, els participants continuen a peu el camí cap a l'ermita. Cap al migdia, es torna a formar la processó al camí d'arribada a l'ermita i s'entra cantant el *Vere Deus* a l'interior de l'edifici, on tindrà lloc la

missa cantada en honor a sant Antoni. Un cop acabada l'eucaristia, i mentre es venera la relíquia del sant, es canten els goigs. Acabada la celebració, tots els assistents reben el *ramet de Sant Antoni*, fet de flors boscanes. Molts dels assistents es queden a dinar en aquell mateix paratge, que s'ha habilitat amb taules i fogons per poder-hi passar el dia.

Hi ha una poesia ben coneguda de l'ulldemolinenc Domènec Aran i Toldrà (1889-1950), *Matinada de Sant Antoni*, que reflecteix l'ambient d'aquest romiatge. En reproduïm, només, un petit fragment:

[...] La processó ja al carrer
travessa camins i camps,
i alegres i bells ocells
s'associen a llurs cants.

Tu tan vell «oliver gros»
del temps, preclar testimoni,
que n'has vist de processons
al matí de Sant Antoni!

Al collet, s'alça la Creu
s'entona «Salve Regina»
que canten tots els fidels
per saludar a Maria. [...]

Al darrere els majorals,
al bell mig el sacerdot
amb els astuts escolans
que s'entaforen pertot. [...]

El 1932 es va prohibir temporalment el romiatge; malgrat això, la festa se celebrà igualment a l'ermita:

Encara que aquest any no s'hagi donat autorització per anar en romiatge a l'ermita de Sant Antoni, no obstant han estat moltes les persones que han assistit a l'ofici i a la comunió que allí tingué lloc en el dia de la

festa del referit sant. Es cantà la missa de la verge de Núria de Mn Romeu, repartint-se en l'ofertori els típics i jolius ramelletes de flors, cosa tradicional d'aquesta diada. (*Priorat*, 3.7.1932)

Segons Violant, aquest ramellet era fet de:

ginesta, menta i herba de santa Maria, donzell i una roseta. (Violant: 1956, 40)

L'ermita ha estat molts cops lloc de trobada d'associacions culturals i excursionistes. A mitjan anys seixanta del segle xx, es va voler fer de la festa de Sant Antoni un aplec obert al món associatiu, el cap de setmana, que no va reeixir. S'hi va organitzar un concurs de ramells de flors boscanes, hi va actuar l'esbart local i s'hi van fer ballades de sardanes.

El 1997 es va recuperar la festa de Santa Bàrbara. Aquesta festa se celebra, però, al gener, el cap de setmana més proper a la festivitat de Sant Antoni Abat. Al mes de desembre el poble d'Ulldemolins es troba en plena collita de l'oliva –cultiu dominant al terme que ha condicionat bona part de les celebracions festives de l'hivern– i la festa es realitza un cop acabades les feines al camp.

La vila d'Ulldemolins va celebrar ahir la recuperació de la festa de Sant Bàrbara, verge i màrtir. Una setantena de persones es van reunir a l'ermita que avui tothom coneix com Sant Antoni, on es va cantar la missa i al final es venerava la relíquia. També es van cantar, per primera vegada, els goigs de la santa, amb lletra del rector del poble, mossèn Joan Roig i música de mossèn Joan Grifoll, rector de Cambrils-port. Tot seguit els veïns van fer un dinar popular. (*El Punt*, 26.1.1997)

Els goigs

Els goigs que s'interpreten a Ulldemolins segueixen el text genèric popular, arranjat, en el qual s'han introduït noves estrofes dictades per Mn. Joan Roig i Montserrat. La melodia és tradicional. La primera edició, musicada, és del 1982.

GOIGS A LLAOR DE SANT ANTONI DE PÀDUA

Puix dels vostres sants favors,
dóna Déu clar testimoni:
Gloriós i humil Antoni,
pregueu per als pecadors!

Vostra paraula divina
forçà els peixos de la mar
perquè ixquessin a escoltar
vostra admirable doctrina,
la qual és tan peregrina
que desterra tots errors...

Vós sou en la tempesta
un empar miraculós.
De l'incendi rigorós
sou aigua de caritat,
i port de seguretat
del mal i dels seus rigors...

Als presos deu llibertat
si el vostre favor demanen,
als pecadors, si us reclamen
deslliureu de son pecat.
Perquè sou molt estimat
obteniu coses majors...

L'Església de vós aprova,
repetint vostres llaors,
que tot lo perdut es troba
mitjançant vostres favors.
No us cansen de demanar
puix amb Déu sou poderós...

Vostra ermita arrecerada
sota els cingles de Montsant
s'esbatana al vianant
que deleja nova albada.
Deu a tots una alenada
de la pau que teniu vós...

Ermitant de santa vida
honoraren aquest lloc
on amb inefable joc
l'ocell canta i l'aigua crida.
Gentil terra, beneïda pel seu
viure virtuós...

Matinet de Sant Antoni
que acoblareu tantes veus!
Com si el cant del Vere Deus
pels serralls encar ressoni!
Oliver Gros, testimoni
de la fe d'aquells majors...

Us preguem que l'esperança
brolli ferma cor endins,
i esgardeu Ulldemolins
que us invoca amb confiança,
deu-li goig, deu-li bonança
i un futur esponerós...

Puix ens feu tants de favors,
canti el poble en testimoni:
Gloriós i humil Antoni,
pregueu per als pecadors!

Pel que fa a l'advocació de santa Barbàra, l'ermita compta amb uns goigs de composició actual, amb lletra també de Mn. Joan Roig i música de Mn. Joan Grifoll, editats el més de gener del 1997 amb motiu de la restauració de la festa de la santa a l'ermita.

GOIGS EN LLOANÇA DE SANTA BÀRBARA, VERGE I MÀRTIR

Flor de màrtirs, la més bella,
valerosa en el combat:
Santa Bàrbara, poncella
De la Santa Trinitat

Té Dioscor una filla
Que d'encant colpeix el sol.
Pel candor que en ella brilla
més el pare se la vol.
Com li enveja l'oronella
l'immens camp de llibertat!...

Malastruc serè el viatge
que, per força, ara ha de fer:
s'estremeix de qualque ultratge,
recelós del seu verger.
Pobra filla! l'encastella
sota doble forrellat...

Quan veu bosc i coromina
la noieta esclata en plor,
però entre ombres ja endevina
que una Llum li ha entrat al cor.
Oh natura, finestrella
per capir la Veritat!...

Consirosa encara plora,
només té dos finestrals,
i Una Llum que és Triple alhora
l'ha salvat de fosca i balç.
Un de nou en farà ella:
Tres, oberts de bat a bat...

Quan el pare torni a casa
tant d'amor serà despit,
i esgrimint raons i espasa
perd el seny, perd el delit:
Al botxí porta l'anyella
vestideta de brocat...

Com l'escolta Juliana
quan defensa, ardent, la fe!
i una força l'hi agermana
i els floreix un sol deler:
Cadenera i pastorella,
quin duet per al jurat!...

Un mal llamp feria el pare
quan segava aquella flor.
Deslliureu-nos-en, vós, ara
quan sentim de prop la por.
Per vós s'obrí una clivella
d'esperança en tempestat...

Compartiu amb sant Antoni
l'ermitatge a Ulldemolins:
un sol cant pels dos ressoni,
reixit, de cor endins.
Sigueu sempre sentinella
de la vila i del serrat...

Quan s'acluqui la parpella,
per amor, feu-nos costat:
Santa Bàrbara, poncella
de la Santa Trinitat.

Santa Magdalena

Anomenada tradicionalment, per les seves dimensions i per la riquesa dels seus ornaments, *la catedral de Montsant*, l'ermita es troba situada a 710 metres d'altura, a la part obaga de la serra i envoltada de boscos. Des d'Ulldemolins, s'hi accedeix a través d'una pista forestal, en direcció sud, que a uns dos-cents metres abans d'arribar a Santa Magdalena es bifurca per arribar a l'ermita de Sant Antoni. Existeix també un antic camí, més curt, que es pot fer a peu. Damunt mateix de Santa Magdalena, hi ha una font que alimenta l'ermita i, junt amb l'aigua de fonts properes, abasteix d'aigua la població d'Ulldemolins.

La vida de santa Magdalena es cantava en forma de romanço en aquestes contrades:⁵

5. Tot i que en coneixem altres versions, més fragmentàries, publiquem aquí l'aplegada per Xavier Gols d'Encarnació Porqueres i Estivill, de 62 anys, el 1931. (OCPC C-158 r.71 [018])

L'ermita de Santa Magdalena.
Fotografia de Salvador Palomar

Marta es lleva de matí, Marta de matí es llevava,
 2 Marta en diu a Magdalena: —Al sermó em siguis anada
 que en predica un jovenet, Bon Jesús s’anomenava
 4 Magdalena se n’hi va; sota la trona es posava.
 Al primer mot del sermó, Magdalena se’n desmaia;
 6 al segón mot del sermó, Magdalena es retornava;
 i al tercer mot del sermó, Magdalena s’aixecava.
 8 Se’n va a casa els Faritzeus cercant Jesús on estava;
 i a casa Simó el llebrós, allí el trobà que sopava.
 10 Magdalena se n’hi va; sota la taula es posava
 i li diu al bon Jesús si té gust de confessar-la.
 12 —Si Magdalena s’ets tu, prompte estaràs confessada:
 te n’hauràs d’anar set anys al desert de la muntanya,
 14 menjant herbes i timons bé en faràs de vida santa.
 En acabar els set anys, Magdalena s’aixecava:
 16 —Ai, mans, quí us ha vist i us veu, tristes i desfigurades;
 solieu portà anells d’or, manilles i arrecades,
 18 de seda era el meu mantell, fins a mig cap me’l tirava;
 Ne sent una veu del cel: —Magdalena, que heu pecada,
 20 heu de tornar set anys més al desert de la muntanya,
 que allí no veureu ningú, ni una persona nada
 22 sinó les feres que hi ha per aquelles reconades;
 quan set anys seràn passats, prou ne seràs perdonada.

Fra Llorenç Julià

Els orígens històrics de l’ermita cal cercar-los en la tradició eremí-
 tica de la muntanya. El 25 de març de 1558, després que fra Jeroni
 d’Albi va anar-se’n de la veïna ermita de Santa Bàrbara, es presentà
 als jurats d’Ulldemolins un eremita anomenat fra Llorenç Julià, pro-
 cedent del País Valencià, i demanà per establir-se en aquell indret.
 Concedida la seva pretensió, restà per Montsant, s’envoltà d’alguns
 deixebles i visqué en diverses coves que encara avui porten el seu
 nom. Residí també a Sant Bartomeu i continuà, tot aplegant almoi-
 nes, les obres encetades per fra Jeroni a l’ermita de Santa Barbàra.

Sembla, però, que bona part del seu temps el passava en una cova
 excavada per ell mateix a una roca on avui està assentada l’ermita

de Santa Magdalena. Sobre aquella balma pensà d'establir-hi un temple i una casa d'ermitans, i ho va fer a partir de les captes que pogué recollir de diverses poblacions de l'entorn.

A la cripta de l'ermita exposà a la veneració una imatge de Crist jacent que ell mateix havia portat el 1558, diuen, a coll des de Roma. Aquesta imatge fou el centre d'una part important de la devoció que aplegà Santa Magdalena en el passat i no són poques les pregàries documentades, en demanda de pluja, al Sant Crist jacent de l'ermita.

El 1575 fra Llorenç fou ordenat sacerdot per l'arquebisbe de Tarragona com a beneficiat de la capella de Santa Anna de la parròquia d'Ulldemolins, en la qual fou enterrat a la seva mort, el 5 de setembre de 1580, tot i que les seves despulles foren traslladades a l'ermita l'any 1634.

L'edifici que ha arribat als nostres dies es basteix a finals del segle XVI, tot i que no es coneix la data exacte d'acabament. Una data de referència és la del 22 de juliol del 1603, gravada a l'arquivolta del cor. A mitjan 1573, fra Llorenç demanava ajut a la vila per tal de bastir una casa a Santa Magdalena. Tal com explica Marià Carbonell, quan fra Llorenç demostrà *anhelare ad sacros ordines*, és a dir, que es volia fer capellà, obtingué l'ajut econòmic de la vila i d'un particular.

L'any 1579 hi hagué un intent de fundació monàstica, que no va arribar a reeixir. Dos frares de Sant Basili demanaren permís als jurats per instal·lar-se a Santa Magdalena. Valls, el 1663, ho explicava així:

Hará cosa de sesenta años que los padres Carmelitas Descalzos intentaron hacer en esta Hermita un desierto, lo qual impidieron los de Escala Dei, en virtud de las bulas y privilegios pontificios, de que se formó pleyto en el tribunal del Nuncio y se declaró en favor de esta Real Casa. (Valls: 1792)

Probablement, en aquest moment, si no acabada, l'ermita estava ja en construcció. El mateix sembla inferir-se del testament definitiu de fra Llorenç, datat el 1580,

[...] quan demana ser sebollit a l'ermita, si serà beneyta al temps del meu òbit. (Carbonell: 1995, 46)

Tal com hem vist, però, l'ermità restà uns anys enterrat a l'església parroquial.

En tot cas, la construcció de l'ermita deu ser anterior a l'abril de 1586, moment en què el baciner de la confraria de les Ànimes de la parròquia lliurava uns diners a Joan Teré, canonge i futur arquebisbe «quan vingué a pendrer lo inventari de Sancta Magdalena». Fins aquí tot indica que la capella es començà abans que la parroquial, encara que no es perfeccionés fins a l'any 1603, com a mínim. Deixant de banda la qüestió cronològica, interessa destacar que Santa Magdalena, un edifici decididament renaixentista, es va poder construir gràcies a la generositat de fra Llorenç, que cedí la quantitat de

Interior de l'ermita de Santa Magdalena, l'any 1921. Fotografia de Josep Salvany i Blanch / Biblioteca de Catalunya

tres mil lliures –això és el que sempre s’ha dit, almenys–, és a dir, un preu molt aproximat a la primera traça de [Joan Amigó] per a la parroquial d’Ulldemolins.

El testador nomenava com a hereu subsidiari el duc de Cardona,

[...] constituïnt cohereu y protector de dita casa y herència al excel·lentíssim senyor don Lluís d’Aragó, predit meu marmessor. (Carbonell: 1995, 50)

que, el 1628, cedí els seus drets a la vila d’Ulldemolins.

L’ermita serví com tantes d’altres –com ja hem apuntat– per allotjar els forasters en els moments de perill de contagi. El 3 de juny de 1599 arribava a Ulldemolins la notícia que a Bellpuig hi havia epidèmia de còlera morbo, i el Consell acordava posar guarda a les portes i demanar la butlleta –document conforme no estaven infectats– i fer pagar als forasters per entrar a la vila. El 18 de juliol alguns veïns demanaven que la gent que arribava dels pobles afectats pel còlera fos allotjada a les ermites de Sant Antoni, Santa Magdalena, Montsant i Sant Bartomeu. Finalment, la malaltia arribà al terme i el 25 d’agost s’acordà guardar les portes i tancar els gossos per tal d’evitar que portessin el contagi a la població.

Tanmateix, la presència de gent que s’allotjava a l’ermita era, de vegades, causa de problemes. El 30 de juliol de 1637 el Consell de la vila rebia la notícia que a Santa Magdalena es feien balls i que l’ermità treia coses de la casa –potser els bancs. El Consell acordà informar-se’n per tal de prendre mesures, no sabem quines, ni si aquests fets es repetiren.

Ja en època contemporània, l’11 de maig de 1928 s’estrenà al teatre Romea de Barcelona l’obra *La Dolorosa*, poema dramàtic en tres actes de Ventura Gassol. L’obra té com a protagonista fra Llorenç i l’acció es desenvolupa entre el seu eremitori, al peu de Montsant, i la població. L’obra –que utilitza materials folklòrics aplegats pel mateix Ventura Gassol– va causar gran impacte i va contribuir a mitificar, encara més, la figura d’aquest ermità. Poc temps després,

el 13 de setembre de 1930, l'obra es va fer a Ulldemolins amb l'assistència de l'autor. La representació va tenir lloc en un envelat i l'assistència fou massiva, més de mil persones, segons anota el diari de Domènec Aran, aleshores responsable del grup de teatre local (Teresa Aran, 79 anys, Ulldemolins, 27.9.1995).

Després de la guerra de 1936-39, de l'ermita, en restà poc més que l'edifici. El 1980, en celebrar-se el quart centenari de la mort de fra Llorenç, es va refer la capella de Santa Anna a la parròquia d'Ulldemolins, dreçant-hi un retaule de rajoles, i també es restaurà l'ermita que fou inaugurada el 22 de juliol (*Avui*, 3.9.1980).

El 1981, prop de l'ermita, es va inaugurar un monòlit recordant el mestre Elisard Sala, fill d'Ulldemolins.

Una ermita renaixentista

L'ermita, com l'església de Sant Jaume d'Ulldemolins, és obra de mossèn Jaume Amigó. Ambdós temples pertanyen al primer renaixement i, de fet, l'ermita reproduceix, a petita escala, el projecte de l'església parroquial a la qual és anterior.

Jaume Amigó (1518-1590?), fill d'Ulldemolins i rector de Tivissa, és conegut per haver estat el principal impulsor de l'anomenada «escola del Camp de Tarragona», un grup de mestres de cases que assumí de forma sistemàtica, per primer cop a Catalunya, els nous mètodes renaixentistes de projectar i construir edificis.

En el seu interior, l'ermita havia posseït una gran riquesa de quadres; hi destacava especialment el retaule de l'altar major, obra del pintor reusenc Josep Juncosa, on es representaven uns episodis de la vida de la santa. Segons una tradició que recullen autors com Josep Lladonosa o Modest Montlleó, no menys valuosos eren els rics ornaments d'aquest altar, que es creia que foren brodats per Na Blanca, filla del comte de Prades, que:

[...] descoberta pel seu pare en idil·li amorós amb un patge, fou expulsada del castell comtal. Na Blanca es refugià en una cova sobre el riu

Estopinyà, coneguda avui encara com la «Cova de Na Blanca», i mentre visqué allí es dedicava a brodar ornaments per l'ermita de Santa Magdalena, puix que de la cova només en sortia els diumenges per anar a oir missa a Siurana, acompanyada de Fra Llorenç [...]. Després el pare empenedit volgué recompensar al frare que tant havia tingut cura de la seva filla i va fer que l'ermita quedés lliure de qualsevol import i paga de la Cort. (Lladonosa: 1981, 82)

Els teixits es podien veure a finals del segle XIX. Així ho testimonia la nota d'una excursió a Ulldemolins, realitzada el 1883 per membres de l'Associació d'Excursions Catalana, en parlar de l'ermita:

Un home piadós fundà a expenses d'ell, aquella bonica ermita i s'hi quedà d'ermità fins a la mort. En un calaix de la sagristia es guarda còpia del seu testament. Al costat de l'ermita hi han grandíssims xiprers [...]. L'ermita guarda una curiositat. Consisteix en grans tapisseries de fil blanc, fabricades a punt de mitja i representant de forma rudimentària passos de la Història Sagrada. Aquests tapissos es pengen a les parets interiors els dia de la festa de la santa. Hi veiéren també un petit canelobre de ferro amb diversos brocs.

Un comentari de Gras i Elias, a començaments del segle XX, també ho explicita:

Santa Madalena és la més gran de totes, i tal volta la que té més antiqüitat. Pertany a Scala Dei i avui és propietat de la vila d'Ulldemolins. Sos ornaments eren, fins fa pocs anys, més propis d'una església parroquial que d'una solitària ermita. (Gras i Elias: 1910, 63)

Pel que fa al retaule que ocupava l'altar, aquest mateix autor el descriu així:

El principal retablo no carece de mérito y contiene algunos medallones pintados sobre madera, que representan las escenas principales de la santa penitente. La imagen de la hermosa pecadora de Galilea o María Magdalena, como le llama-

ba el pueblo hebreo, es una artística escultura. Representa a la mujer apasionada en el esplendor de su belleza; viste rico ropaje. Su fina y rica cabellera tendida sobre la espalda forma un gracioso manto y ostenta en su mano derecha un relicario. (Gras i Elias: 1909, 99)

I encara:

Contiene a más esa devota ermita seis altares, coro, tribunas y su pavimento lo forman lustrosos ladrillos con dibujos azules sobre fondo blanco, que producen muy buen efecto. (Gras i Elias: 1909, 99)

Part d'aquestes rajoles s'han conservat fins avui i fa pocs anys es va restaurar la resta de l'enrajolat.

Com ja hem dit, a l'ermita hi havia una imatge del Sant Sepulcre, que es trobava situada a la cripta de l'edifici, en la cova on, segons la tradició, fra Llorenç Julià es recollia a fer penitència. Aquesta cripta havia estat decorada amb unes pintures populars del segle XVII o XVIII, que encara avui, tot i que molt malmeses pel pas del temps, es poden observar.

De la imatge del Sant Sepulcre s'explica una contalla –que juga amb la interpretació popular de l'acrònim SPQR que apareix en la iconografia dels soldats romans– i que diu així: ⁶

Hi havia un xicot de Cornudella que sovint anava a passar el dia a Santa Magdalena. I, una vegada li va dir a la seva xicoteta: «–Què vols que et porti?». Li respon la noia: «–Ai! pues porta'm el dit gros de Nostre Senyor del Sepulcre!».

Va anar a l'ermita, i va arribar a baix, ell va besar a Nostre Senyor i va fer: crac! i li va trencar el dit gros. En aquell moment, el noi va quedar cec i es va repenjar a la paret.

I aquell noi era sastre. I van quedar unes lletres marcades [a la paret de l'ermita]: «–Sastre pobre que robeu, robeu que pobre sereu».

I llavors, és clar, aquell noi no va tornar a veure-hi fins que va deixar lo

6. Publiquem la versió de Dolors Toldrà Llorba, recollida el 1988 per Mònica Navais.

dit gros allí. Així que aquesta noia li va dir en broma a ell i ho va fer en serio. Aquesta és la llegenda que s'explica.

La fusteria i els ornaments que hi havia a l'interior de l'ermita van desaparèixer totalment durant la guerra de 1936-1939. L'altar actual, d'alabastre, fou el primer que es va fer després de la guerra; primer ocupà el seu espai a l'ermita del Loreto i posteriorment, amb la remodelació d'aquesta, va passar a Santa Magdalena. Es va fer també una nova imatge del Sant Sepulcre, que es continua conservant a la cripta de l'ermita.

L'antiga imatge de santa Magdalena, d'alabastre policromat, fou cremada durant la guerra del 1936-39 i substituïda per una altra de fusta, molt més senzilla que l'anterior. L'actual fa uns 98 cm i està situada sobre un pedestal de pedra al mig de la paret de l'altar major; de color fosc, no duu joies, té les mans creuades damunt del pit i entre els dits porta una creu de fusta. A més, duu una capa amb dibuixos brodats de color daurat. Al peu de la imatge, a la dreta, hi ha una calavera.

A Ulldemolins, hi ha força gent que recorda, en major o menor mesura, unes corrandes relacionades amb l'ermita de Santa Magdalena. Es tracta d'un seguit de cobles satíriques, anònimes, potser dels primers anys del segle xx, dedicades a un capellà que es venia els béns de l'ermita. No s'ha conservat el record dels fets exactes que

Pintura de la cripta de l'ermita.
Fotografia de Salvador Palomar

les van motivar –hi ha el record que foren especialment greus– i no les hem pogut situar exactament en el temps. Molt sovint, en la seva interpretació es combinen amb corrandes d'altra temàtica. Aquí en presentem una selecció a partir de testimonis aplegats a Ulldemolins i Albarca:

Al senyor duc de Cardona
jo li vull enviar a dir
que allà a Santa Magdalena
n'hi habita un gos mostí,
que té les ungles molt llargues
i en sap molt d'esgarrapar
i a la pobre Magdalena
ja l'acaben d'espellar.

Les rajoles del sepulcre
les volien arrencar.
A pesseta, cadascuna,
les volia subhastar.

Del tàlem de Sant Antoni
un rufajo se'n va fer,
i a la senyora casera
a fe que li està molt bé.

Magdalena va de baixa,
tant d'ermites i ermitans,
no sabeu qui en té la culpa:
los pillets dels capellans.

Los uns van sense espardenyas,
los altres sense mitjons,
i de color de xocolata
també sembla que n'hi van.

Fadrinets d'Ulldemolins
comenceu a portar dol,
que allà a Santa Magdalena
ja no en teniu més consol.

Magdalena, Magdalena,
vós que en sou aquí al Montsant,
als que no en tenim la culpa,
gardeu-nos de pendre mal.⁷

7. Hi ha altres cobles que semblen formar part del mateix conjunt, però aquí ens hem centrat en aquelles que fan referència explícita a l'ermita. Bona part d'aquestes corrandes van ser cantades per un grup de dones d'Ulldemolins: Roser Abella, de *cal Bernat*; Teresa Aran, de *cal Mingo*; Maria Borrull, de *cal Joan Blai*; Quimeta Borull, de *cal Joan Blai*; Montserrat Gavalrà Aran, de *cal Mingo*; Ramona Masip, de *cal Llúcio*; M. Montserrat Queralt, de *ca l'Esclau*; i Dolors Toldrà i Maria Toldrà, *espardenyeres* (1.8.1992). Coincideixen, amb algunes variants menors, amb les recitades per Mariagna Espasa, Carmeta Anglès Belart, de *cal Pedro*, i Josep M. Estivill (11.12.1986). També ens les va cantar la Rosa Arbós, *Ditxosa*, (maig de 1986), i altres persones n'han recordat més, com la Pepeta Vilalta, de *cal Rofes*, d'Ulldemolins (18.88.1994), o la Montsant i el Ramon Argany (12.10.1992), i la Maria Blasco d'Albarca (2.2.1994).

En tot cas, la reacció contra aquesta espoliació de l'ermita semblà justificada, segons l'opinió dels nostres informants, per la riquesa d'objectes i la sumptuositat dels ornaments que hi havia hagut a l'ermita.

Pregàries i processons

La devoció a aquesta ermita per part dels pobles de la contrada –principalment d'Ulldemolins i la Pobla de Cérvoles– fou molt gran, i encara altres notícies ens fan veure que l'àmbit d'influència del santuari, en el passat, arribà a indrets prou allunyats.

La devoció personal s'expressava en forma de promences, segons el record de la gent d'Ulldemolins, que també descriuen els exvots de cera i quadres brodats avui desapareguts completament. A tall d'exemple, Teresa Aran (78 anys, Ulldemolins, 15.7.1994) recorda un quadre de seda blanca brodat amb lletres on enganxada hi havia una agulla de vidre enganxada, i al quadre hi deia: «*Se la empasó i la hizo*».

El 1602, un breu papal atorgava indulgències als qui visitessin l'ermita el dilluns de Pasqua. Ens consta també un vot de poble relacionat amb l'ermita, del 1617, que se celebrava cada 22 de juliol:

Se ha proposit al Consell que los grans vents donan gran dañ al terme per lo que ses determinat se vote festa per sta. Magdalena y que se vaja el dia de la Sta. ab profesó a la seva hermita y per això se deman al Sr. Arquebisbe. (Estella: 1881)

No sabem en què consistia la festa, però sabem que hi havia ball i que probablement s'haurien tret els bancs de l'ermita a l'exterior, a l'igual que succeïa quan es feia ball de coques –documentat més tardanament– a la plaça del poble. Ens ho fa pensar una nota del Consell, del 30 de juliol de 1637, que afirma:

Se ha dit que a Sta. Magdalena se feyen balls y que l'armità tregé coses de la casa. Ses determinat se informen. (Estella: 1881)

En tot cas, la pràctica de fer ball a les ermites era ben comuna. Força temps després, en una visita pastoral del 1787 es demanava que a l'ermita

[...] se miria y recomponga lo que amenaça ruïna y lo que pot ocasionar perill de alguna desgràcia. En las ermitas serà de obligació del Rv. rector, de la justícia y molt conforme a las reals disposicions, evitar qualsevol irreverència quant se agie a ellas, així mateix ball y diversions profanas en sas cercanias (APU: Llibre de visites, 1696-1914)

D'aquesta festa votada, no n'ha quedat cap rastre en la memòria de la població. Sembla que no va passar de celebrar-se més enllà del segle XVII; si més no, ja no l'hem trobada documentada posteriorment.

El 1654 va ser –a l'igual que la processó a Sant Bartomeu per Sant Jordi– una de les festes suprimides per Roma. El 27 de juny de 1655, el Consell de la vila acorda:

Visto que el sumo pontífice a quitado la fiesta de Santa Magdalena que hacía esta villa para quitar los grandes vientos. Se acuerda decir al cura párroco si quiere hacer la misa y demás gratis, que se continuará [...] (Estella: 1881)

En tot cas, el 1678 la vila va obtenir un jubileu papal a l'ermita de Santa Magdalena per espai de set anys i el Consell, el 17 de juliol, acordà iniciar les celebracions jubilar amb un ofici a l'església parroquial –perquè es considerà millor que fer-ho a l'ermita–, ahora que prescriu que hi hagi tres confessors «en cap de la vila», és a dir, a la capella de la Mare de Déu del Loreto. El 1684 es va celebrar solemnement la conclusió del jubileu (Raventós: 1985, 24).

En el passat, Santa Magdalena era un indret on s'encaminaven les processons de pregàries en demanda de la pluja o per altres necessitats. De començaments del segle XVII, Lladonosa –seguint les notes d'Estella– explica:

El segle XVI acabà amb una extraordinària sequera, al comtat de Prades i a les Garrigues. Al començament de maig de 1600, era tanta la necessi-

tat de pluja que el consell de la Vila acordà fer nova pregària. Pel juny continuava l'esterilitat, amb amenaça de perdre's la collita. El dia 10 els homes de la Pobla de Cérvoles portaren la imatge de la Verge de la Jonquera fins a la font Vella del camí de Prades. Els veïns d'Ulldemolins anaren a rebre'ls i en diverses processons visitaren les ermites de Santa Magdalena, Santa Bàrbara i Sant Bartomeu. (Lladonosa: 1981, 44)

D'aquesta mateixa època tenim notícia d'una pregària certament excepcional per la distància. Des de Reus s'acudí a Santa Magdalena per la sequera que els afectava. Tenim documentada aquesta processó a les actes de confraria de la Puríssima Sang de Reus, al maig del 1620 (Guix: 1990, 405).

La rogativa va tenir èxit, si més no localment, ja que a Ulldemolins va començar a ploure, pel que sembla, intensament. Això, i el llarg camí recorregut, va plantejar nous problemes als reusencs. Estella transcriu aquesta nota referida al 5 de maig:

Los de Reus han pujat a Sta. Magdalena en profesó per alcanzar agua y ara se troban sitiats per la pluja y los falta menjar; ses determinat favorir-los ab provisions, per honra de la vila. (Estella: 1881)

El 7 de maig de 1628, a causa de la sequera, la població d'Ulldemolins determinà fer tres processons de pregàries

[...] aquesta setmana, la una al pyró; la segona, a la creu del coll de la balagera; la tersera, a la ermita de Santa Magdalena, lo dia los aparta millor. (AMU: Actes del Consell, 1624-29)

L'ermita va rebre també, sembla que diverses vegades, les processons de pregàries de la Pobla de Cérvoles. El 22 de maig de 1645 es coneix que

[...] los de la Pobla vénen a Sta. Magdalena en profesó. Se-s determinat dar-los un refresch.

El 1748, segons consta al llibre de les Valies de la Pobla –document transcrit per Antoni Bundó–, els vilatans van acudir de nou a Santa Magdalena en pregàries de demanda per la pluja:

Lo dia 29 de 10bre. de dit any anàrem a Sta. Magdalena ab pofessó ab lo mateix orde que anàrem a St. Miquel, y al portal de Ulldemolins eixí lo Sr. Rector ab tot lo poble ab professó a rèbrer nostra professó, y tots plegats anàrem a la parroquial en la qual tenien, també per pregàries, a la M. de Déu del Llorito, y allí cantàrem una salve ab música, y tot seguit tornà a formarse les professons y mos acompanyaren fins al portal que va a Sta. Magdalena, y la nostra proseguí fins a Sta. Magdalena, amb molta gent de Ulldemolins y allí se cantà lo offici ab música y violins, y después de aver alimentat nostra naturalesa, tornàrem a formar professó, dret a Sta. Bàrbera y allí cantàrem uns goigts, y tornàrem dret a Ulldemolins, ab que defora del portal isqueren los Magnífichs Srs. Regidors y Batlle ben agivellats, ab ses bandes a recebirnos, y anàrem a la parroquial a despedirnos de Maria sma. cantantli una salve, y después aquells señors nos feren tanta mercè que feren refrescar a tots los de la nostra professó, cadda un per son grau, y después de aver rebut aquella mercè gran quens feren, tornàrem a formar la professó y lo clero nos acompanyà fins a la porta de la Iglésia, y los Magnífichs fins al portal. (Bundó: 1992, 76)

Aquesta processó és anotada també al llibre de la confraria del Nom de Jesús d'Ulldemolins que confirma el ritual descrit i indica que:

[...] després los donàrem refresch, és aiguardent, 14 lliures; vin blanch, 4 anpolles.

En un manuscrit solt que es troba a l'arxiu parroquial d'Ulldemolins i que data dels anys 1847-50, es descriu amb força precisió quin era aquest ritual de les pregàries per la pluja. Sovint s'anava en processó a les ermites de Sant Antoni i Santa Bàrbara i a Santa Magdalena portant la imatge del sant Crist. Així, el 1847 es fan pro-

cessons «per la gran secedat que ŷ a a la terra». Aquestes pregàries van començar el 26 de maig.

Lo dia 2 de juni se anà a Sant Antoni portan lo sancristo que-s va a les Creus y la relíquia de santa Bàrbara, ab 4 vestas y 4 axas de gala y 4 de 4 blens, y se van portà ansesas fins a la Creu del Collet de St. Antoni totes 8, y les dugas de gala tota la provesó; y se van tornà a ansendre a la Creu dels Orts les altres fins a St. Antoni. Y a St. Antoni se digué una misa rasada y, acabada la misa, se anà cap a Santa Madalena, ab 8 axas ancesas, que les duen los fadrins de la cofraria de St. Isidro. Se va traure lo sancristo de Santa Madalena a resibi[r] la profesó prop de la basa de la vila, dels Orts. Y a Sant Madalena se va traure la relíquia fins al Calvari y se va dir una misa cantada a Santa Madalena y una de resada al St. Sancristo del sepulcre. A la misa cantada se van traure 4 axas de 4 blens y quant ve la provesó cap a la vila, les 8 axas se van portà ansesas fins a la basa del Valencià y les dugas de gala fins a la era del Amigó y allí se van ansendre les altres fins a la Iglésia. (APU: Nota de les processons, 1847-50)

El 1849 es tornaren a fer pregàries, que començaren el 27 de maig:

[Dia 5 de juny] Se anà a las Hermitas de Stas. Bàrbara i Magdalena portant lo St. Cristo que-s porta al Viacrucis, y los fadrins 4 atxas de gala y 4 de quatre blens, las dos de gala cremaren o se portaren encesas tota la professó, portant-las los dos majorals de St. Isidro ab vesta, y també portaren vesta los dos que portaran las otras dos atxas de gala. Per lo camí se cantà lo O Vere Deus, aŷadin en lloc de 'satulem', 'Pluviam salutarem'. Las personas anavan ab molta devosió. Al arribar a la Hermita de Sta. Bàrbara se digué una missa resada y concluïda la misa, se continuà la professó a Sta. Magdalena y se tragué lo St. Cristo de Sta. Magdalena ab dos atxas a rèbrer la professó al barranch del hort y font de la vila, enter-nint-se mol[t] las personas al veurer est acte tan tierno. Al arribar a Sta. Magdalena se tragué la relíquia de la santa fins al cap dels xiprers, a la vista del poble y terme. [...] Después se tornà a la Hermita ahon se cantà una missa y se-n digué una de resada en lo St. Sepulcre y mentres se deya la resada se cantaren los goitg de pregàrias al St. Cristo y los de Sta.

Magdalena. Concluida la funsió se donà 3 cuarts o una hora de temps perquè la gent pre[n]guesen alguna refecció o aliment, y després se continuà la professó fins a la parròquia, ahon se conclué la funció ab las preces ‘ad pretendam pluviam’. (APU: Nota de les processons, 1847-50)

Encara podríem afegir que l’any següent, el 1850, el 16 de maig es tornà a anar a les ermites en demanda de pluja.

Aquestes dues descripcions ens confirmen la devoció per la imatge del Sant Sepulcre que hi ha a la cripta de l’ermita de Santa Magdalena, al qual s’invocava en el passat «per a alcansar pluja». Encara avui, la imatge del sant Crist jacent és portada cada any a Ulldemolins per Setmana Santa.

A començaments del segle xx tenim notícia de la realització d’alguna processó a l’ermita, si bé no hem pogut precisar cap més detall. Després de la guerra de 1936-39 la pràctica de fer processons de pregaries a Santa Magdalena va desaparèixer completament.

Aplecs i festes

Antigament, la festa principal de l’ermita era l’aplec del dilluns de Pasqua i aplegava bona part de la població. La raó d’aquesta importància, més enllà del costum generalitzat de sortir a les ermites a menjar-se la *mona*, es troba en un breu del papa Climent VIII, del 1602, pel qual es concedia indulgència plenària als fidels que, confessant i combregant, visitessin l’ermita de Montsant –referint-se a Santa Magdalena– el dia segon de Pasqua o el dia de Pentecosta. Aquesta diada aplegava no només els habitants d’Ulldemolins, sinó també els d’Albarca, que també anaven a l’ermita en aquest dia.

El costum arribà fins al segle xx. Abans del 1936 s’hi cantaven vespres; així apareix esmentat a la revista *Priorat* del 3 d’abril de 1932 quan es descriu l’aplec del dilluns:

[...] en arribar a l’ermita els cantaires entonen vespres solemnes a la santa que acompanyà fins a la última engruna de la Passió.

I en el *Diari de Reus* del 25 d'abril de 1935 hi llegim:

El dilluns de Pasqua, per raó de la pluja, no acudí gairebé ningú a l'ermita de santa Magdalena, com és costum anar-hi a menjar la «mona». Amb tot i això, el Sr. Regent amb el Sr. Vicari i uns quants joves, hi anaren, on varen cantar solemnes vespres gregorianes.

Violant i Simorra, en parlar dels costums festius de Pasqua als anys cinquanta del segle xx, anota:

I a Ulldemolins, la mona que els padrins ofrenen després de l'ofici a llurs fillols, com als llocs precedents, antany constava d'una mena de tortell guarnit amb quatre o més ous subjectats i adornats amb tires de pasta per sobre. Ara també sol ésser de confiteria, i, seguint la tradició, se la van menjar a «les ermites», a la tarda, en grups familiars. (Violant: 1990, 640)

A partir dels anys vuitanta del segle xx, però, la presència de nombrosos forasters que acampaven els dies de Setmana Santa als voltants de l'ermita va motivar la pràctica desaparició absoluta d'aquest costum local. Aquest fet va provocar alhora la revalorització de la celebració de la festivitat de Santa Magdalena el 22 de juliol, fins aleshores de menor importància ja que coincidia amb el temps de sega als camps. Actualment, aquest dia a l'ermita hi té lloc un aplec que compta amb la participació dels qui a l'estiu són a Ulldemolins. La gent acostuma a pujar en cotxes a l'ermita, on cap al migdia se celebra una missa que finalitza amb el cant dels goigs. Després, n'hi ha que retornen al poble; d'altres, aplegant-se en grups, s'hi queden a dinar.

Una altra diada de pujar a l'ermita havia estat el tercer dia de la Festa Major de setembre. Aquell dia, les famílies acostumaven a anar-hi a menjar aprofitant encara la bonança del temps.

Els goigs

Segons la tradició, els primers foren escrits pel fundador de l'ermita, fra Llorenç Julià, i solen cantar-se el dia de la festivitat de la

santa. S'hi poden distingir tres tipus d'estrofes: les evangèliques, que parlen de la vida de santa Magdalena; les llegendàries, que narren llegendes sobre la santa, i estrofes que parlen de la fundació de l'ermita. Fan així:

Puix la santa devoció
us portà en aquesta ermita:
siau santa Magdalena,
el consol de qui us visita.

Moguda del pur amor
que sap la gràcia inspirar,
no pareu fins a arribar
als peus de nostre Senyor.
Veu Jesús vostre fervor
i a la gràcia us ressuscita...

A Llätzer, mort i enterrat,
Jesucrist torna la vida.
Vostra súplica és oïda
i el jueu queda burlat.
Tanta generositat
a nou fervor us incita...

De Jesús la sepultura,
intrèpida, presencieu
i el seu sepulcre regueu
amb un plor de desventura.
Allà l'amistat més pura
vostra constància acredita...

Al sepulcre el zel us guia
per ungir-hi Jesucrist,
però un miracle mai vist
un àngel us anucia,
de rebre tanta alegria
com a primera us invita...

Jesucrist ressuscità
i l'infern quedà confús:
Mira, corre –us diu Jesús
en figura d'hortolà–
que per tu es publicarà
victòria jamaí escrita...

De Jerusalem marxava
Llätzer amb vós i amb Marcel·la
i una nau sens rem ni vela
A França us encaminava,
però sí que la guiava
una virtut infinita...

Sentí atònita Marcel·la
vostra profètica veu
i com el castig preveu
el senyor que mana en ella:
dels pelegrins la querella
tanta caritat excita...

A la soledat partiu
i amb la dura penitència
de la divina clemència
la dolcesa aconseguiu;
l'austeresa amb que viviu
major goig us facilita...

Oh capella prodigiosa!
obra d'un sant penitent,
ets el consol de la gent
i piscina cabalosa.

Sempre et troba generosa
el qui a Magdalena incita...

Recordant la vida austera
de Fra Llorenç Julià
que les coves habità
consumint la vida entera,
l'abnegació més sincera
ha de ser la nostra fita...

Rebi per vós, Magdalena,
el pecador conversió,
el covertit perfecció,
Ulldemolins salut plena,
puix amb confiança extrema
vostra ajuda sol·licita...

Puix la santa devoció
us portà en aquesta ermita:
siau, santa Magdalena,
el consol de qui us visita.

L'altra gran advocació de l'ermita des de temps antics, com hem descrit, la imatge del sant Crist jacent al sepulcre, també compta amb els seus goigs, que en el títol ja expliciten que era venerada «per a alcansar pluja».

GOIGS AL SANT SEPULCRE
SÚPLICAS A LA IMATGE DEL S. SEPULCRE
DE N. S. JESUCRIST
VENERADA EN LA HERMITA DE SANTA MAGDALENA,
TERME DE ULLDEMOLINS, PER A ALCANSAR PLUJA.

Puig sou font en que'l favor
y las gracias se atesoran,
als contrits que vos la imploran
daulos aygua, bon Senyor.

Nostres camps plens de hermo-
sura
antes fértils tots florían,
y cullita prometían
al pagés rica y segura;
al present secats deploran
sa hermosura y son verdor...

Sas fatigas y vigílias
los pagesos vanas miran,
y també pereut suspiran
lo aliment de sas familia;
penas tristas los devoran,
sens consol es son dolor...

Sens amparo ni esperanza
de trobarlo aquí en la terra,
en l'angústia que ls'atterra
en Deu posan la confiança:
y las penas se minoran
esperant en son Criador...

Ab las llágrimas que pregan
lo remy á sas angustias,
plantas y herbas del camp mús-
tias
per la falta de aygua regan:
sos pecats contrits deploran,
sino dígau lo seu plor...

Sent vos pare de clemencia
que moríreu per salvarnos,
no vullau abandonarnos
en tan mísera dolencia;
oiu als que humillats ploran
sá malicia y son error...

Compassiu, vos las desgracias
aliviau en temps de pena,
concedint al que se esmena
vostre amor y vostras gracias;
per só tals no las ignoran.
Ni lo just, ni l'pecador...

Si Israel perdut se troba
per sa ingratitud innoble,
prest Moises pel sedent poble
fa brotar una font nova:
y Moisés y l'poble adoran
vostre gracia, vostre amor...

Si pels crims lo cel se enuja
á la terra aygua nengant,
Israel en lo lloch sant
logra saludable pluja.
Tals exemples corroboren

la esperansa en nostre cor...
Ja, senyor, seguint lo exemple
dels contrits israelites,
per los camps, per las cullitas
suplicam en aquest temple:
Nostras llágrimas valoran
de las faltas lo dolor...

Deu etern que en las alturas
vos sentau en brillant trono,
no deixeu en lo abandono
vostras míseras criaturas;
mes las gracias que enamoran
sian son consol major...

Per la sanch que derramareu,
per la creu, per la passió
que per nostra redempció
amorós sobreportáreu,
socorreu als que deploran
de la sequedat l'horror...
Vostra sacra imatge, dins
del sepulcre deposada,
ab amor reverenciada
sempre fou de Ulldemolins:
sia pues pes que la adoran
escut ferm y protector...

Puig sou font en que'l favor
y las gracias se atesoran,
*als contrits que vos la imploran
daulos pluja, bon Senyor.*

La Mare de Déu del Loreto

L'ermita dedicada a la Mare de Déu del Loreto està ubicada just a l'entrada del poble d'Ulldemolins, prop de la carretera. De les quatre ermites amb què compta el poble, aquesta és l'única integrada plenament dins el nucli de població.

Els orígens de la devoció ulldemolinenca a la Mare de Déu del Loreto són difícils de datar. D'una banda, la llegenda popular explica la procedència de la imatge avui venerada per la gent del poble sense deixar clar una data concreta, sinó que més aviat es refereix a un passat molt antic però indefinit –tal com expliquen la majoria de les llegendes sobre la troballa d'imatges de marededéus–:

Un pelegrí que venia del santuari de Loreto, a Itàlia, va passar pel poble i es va quedar a dormir a la font. Al marxar, es va deixar oblidada una imatge de la Mare de Déu. Més tard va tornar a la població a reclamar la imatge, però els vilatans van voler que aquesta restés a Ulldemolins, on es venerada des d'aquell moment. (Teresa Aran, de *cal Mingo*, 79 anys, Ulldemolins, 3.8.1995)

De fet, aquesta font on va descansar el legendari pelegrí va ser coneguda durant molts anys per *la*

L'ermita de la Mare de Déu del Loreto, una diada de Corpus.
Fotografia de Salvador Palomar

font del Llorito, i avui en dia com *la font del Silvestre* del camí de l'Arbossar.

En el seu estudi sobre els santuaris marians, Blasi afirma que fins a mitjan segle XVIII, la imatge de la Mare de Déu del Loreto era venerada en una petita capella situada a poca distància de la població, en un indret anomenat del Pi Gros i lloc on segons la tradició va ser trobada la marededéu. A la llum de la documentació coneguda, per bé que minsa, cal creure, en canvi, que la primera capelleta de la Mare de Déu –edificada al segle XVI– hauria d'estar situada al mateix lloc on es basteix al segle XVIII l'ermita, és a dir, al cap de la vila.

La primera notícia referent a aquesta capella és de finals del segle XVI. En l'acta del Consell de la vila del 9 d'agost de 1587, citada per Estella, hi consta:

Mestre Pere Montlleó en son testament ha disposat que's colouqui al cap de la vila una imatge de nostra Señora. Se es determinat que'l dia de la festa de nostra Señora, ab profesó y en un llit, se porte ab tota la solemnitat possible. (Estella: 1881)

La devoció a la Mare de Déu del Loreto es va difondre per Catalunya durant el segle XVI de la mà dels franciscans; pot ser que això expliqui que la imatge referida es conegui sota l'advocació del Loreto. En tot cas, la denominació apareix documentada alguns anys després. Del 1629 tenim una notícia, també de les notes d'Estella, que ens diu:

26 maig 1629. Vist que ha molta necessitat ses determinat ques porte una cortera de blat y se don als pobres y un poch de formage y que es reparatesca allà a N^a S^a de Llorito. (Estella: 1881)

A la visita que l'arquebisbe realitzà a la població el 1656, aquest cridà l'atenció al rector pel fet de trobar-se la pila d'aigua beneïda a l'exterior del temple i donà el termini d'un mes per posar-la a l'interior.

La pràctica de realitzar pregàries a la Mare de Déu de Loreto en demanda de pluja o per causa de malalties o perills que amenacen la població apareix ben documentada a la segona meitat del segle XVII. Fins aquell moment, la devoció ulldemolinenca a la Mare de Déu s'havia canalitzat cap a altres santuaris, com ara el de Montsant o el de la Mare de Déu de la Jonquera, a la Pobla. Una especial importància té, en aquest sentit, el vot de poble que féu Ulldemolins, per causa de la llagosta, el 1685.

En la visita de l'arquebisbe Copons, l'any 1734, es feia constar el bon estat de l'altar i els ornaments. En aquell temps, l'ermita tenia una petita torre amb una campana.

L'edifici i la imatge

L'ermita actual va ser construïda, com suara hem dit, a la segona meitat del segle XVIII. La documentació del moment explícita que es tracta d'un edifici situat fora del nucli de la vila. Així, llegim en un rebut que s'ha donat caritat «per la fàbrica de la capella de nostra Senyora del Llorito, situada extramuros de la vila»; també, tal com anota Raventós:

[...] el 23 d'agost de 1716, el vicari general apostòlic de Tarragona Ramon de Marimon (l'arquebisbe es trobava desterrat per ordre de Felip V) va donar llicència al rector d'Ulldemolins perquè beneís dues campanes «construïdes i fabricades de nou», una per al campanar de l'església, l'altra per a la capella o ermita de Loreto, situada «extra et prope muros», és a dir, fora i propera als murs de la vila. (Raventós: 1985, 37)

L'edifici, d'estil barroc, consta d'una planta de nau única recoberta per una volta de canó, amb cinc pilastres a cada costat, entre les quals s'obren tres arcs de mig punt rematats per una cornisa i llunetes. El presbiteri s'obre amb un arc triomfal i està recobert amb una volta de copinya. A la paret central, hi ha una obertura que comunica amb el cambril des d'on es pot veure la imatge de la Verge del Loreto dins un baldaquí de fusta. El cambril està recobert per

una volta de quadrant amb pilastres rematades per llunetes, cada una de les quals va decorada amb pintures de la Deïesis: al centre es representa la imatge de la Mare de Déu i als seus costats, les imatges de sant Joan, sant Jaume, sant Joan teòleg i sant Jaume evangelista.

Una visita pastoral del 1740 indica que l'atri de la capella:

[...] està summament perillós i pròxim a caurer, havent-se apartat i donat lloc la paret, i no essent tampoc la campana en la torre.

Davant d'aquesta situació, l'arquebisbe es lamenta de la mala administració de l'ermita:

I trobant-nos informats del poc cuidado que se té en la manutenció i adorno de esta capella, no obstant d'haver-hi molta devoció; de manera que havent-se fet una aplega en lo any passat, prometeren diferents individus de la present vila caritats considerables que importaven 1600 lliures; i havent-se ja arplegat unas 50 quateras de blat per la construcció de la capella, hagueren de retornar-se en lo hivern perquè la gent clamava per no haver-se posat mà a l'obra; en què són molt culpables los regidors de la present vila o administradors de dita capella; per lo que manam a dits regidors i administradors el que procuren ab lo major cuidado la construcció i conservació de dita capella. (APU: Llibre de visites 1696-1914)

La imatge fou traslladada a la parròquia i es feren obres de reforma a la capella.

Lo dia 10 desembre de 1743, que fem festa del Llorito, la Mare de Déu s'és deixada a la yglésia fins que s'haurà fet la obra que-s té comensada,

A nota el Llibre de la confraria del Santíssim Nom de Jesús.

Finalment es bastí el nou edifici. El 1756 ens consta que es recolliren donacions i el 1758 es preparà el terreny. El 23 d'octubre de

1759, en la visita de l'arquebisbe Jaume de Cortada, es parlava de «la capella o iglésia de nostra Sra. de Loreto que es va construir de nou i que ja està coberta». L'obra es finalitzà cap al 1761.

El 1792 es demana que «se pose un aiguamanil en la sagristia [...] per rentarse las mans los sacerdotes antes y después de dir missa» i «se fasse barana a la escala del cor per evitar tot perill y desgràcia». (APU: Llibre de visites, 1696-1914)

Recull Montlleó que hi ha un manuscrit datat l'any 1854, la primera acta del qual descriu la reunió de l'Ajuntament, sacerdots i forces vives del poble per tal de refer el davanter del santuari, i agenciar-lo per celebrar-hi la diada de la Mare de Déu amb tota solemnitat,

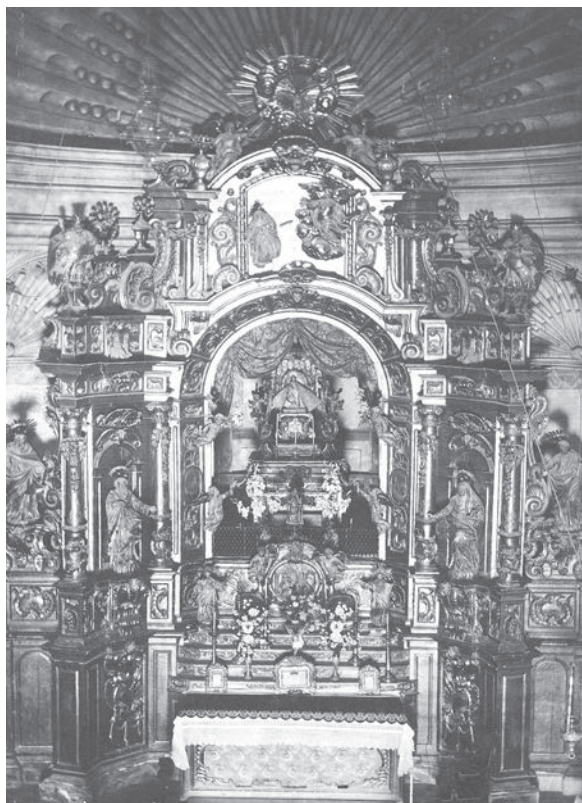
[...] tota vegada que el poble s'havia vist deslliurat del terrible còlera, estès aquells dies per les comarques veïnes.

Tal com es pot veure avui, la façana està formada per un pòrtic de tres arcs, recobert per una volta de canó i un campanar de cadireta, i està decorada amb esgrafiats –fets el 1983– de motius vegetals i florals i altres símbols, com ara l'escut d'Ulldemolins i la Casa de Loreto transportada per àngels.

L'any 1936 el santuari va sofrir els estralls de la guerra, desapareixent el seu altar major i únic, d'estil barroc, daurat a principis del segle XIX, altar que, segons consta, va patir un incendi parcial l'any 1880 i que fou restaurat pel daurador Miquel de Mas de Porqueres.

En l'actualitat, l'església està decorada al seu interior per un conjunt de pintures d'estil bizantí.

La Mare de Déu actual és una còpia de l'antiga, desapareguda durant la guerra de 1936-39, si bé després de la guerra el santuari va hostatjar durant uns anys una nova imatge –sense seguir el model de l'anterior– que portava la casa de Nazaret als peus. Però segons escriu Montlleó, aquesta imatge fou acollida amb reserves pels ulldemolinencs, que no varen parar fins a obtenir una còpia de

Altar de l'ermita del Loreto, abans del 1936.
Fotografia de l'Arxiu Modest Montlleó

la imatge desapareguda. La imatge és un bust d'alabastre tallat, damunt d'un rodet d'era de batre esculpit que li va ser col·locat el 1979. Porta a la mà dreta el nen Jesús i sosté els peus d'aquest amb l'esquerra.

L'anterior marededéu, que ocupava el centre del cambril, estava col·locada sobre un templet barroc, tenia 40 cm d'alçada i era d'alabastre policromat i daurat. El cap el duia cobert per un mantell, que penjava obert i replegat a la dreta per tal de deixar visible la figura del nen Jesús. Aquesta imatge, durant la guerra de l'any 1839, fou amagada a fi de ser salvaguardada, a la cova del Cabecerol, terme de la comarca de les

Garrigues, i avui encara existeix una làpida ben conservada que ho recorda.

A l'interior del santuari existia, a més, un retaule del segle XVIII, en relleu, que representava l'Anunciació; als costats destacaven les imatges de sant Marc, sant Joaquim i santa Anna, de 120 cm d'alçada. Fou destruït també durant la guerra de 1936-39.

El centre de la devoció d'Ulldemolins

Podem afirmar que la Mare de Déu de Loreto ocupa un lloc destacat entre les preferències devocionals dels habitants d'Ulldemolins. Encomanar-se a la Mare de Déu del Loreto ha estat una pràctica habitual en la vida quotidiana –per exemple, en el moment

d'anar-se'n al llit– o en situacions excepcionals –sortir de viatge– o de perill. Hem aplegat entre les persones grans de la població nombroses mostres d'aquesta devoció.

A més, dins la tradició oral d'Ulldemolins es recullen diverses corrandes que fan referència al Loreto, sovint interpretades com a cants de treball. Per exemple, com a cant de batre, recollim:

Jo de tot cor li demano,
a la Verge del Loreto
que ens doni un bon torrador
i marinada a la tarda.

(Antoni Vinyes, *Ton Teresito*, 86 anys, Ulldemolins, 8.8.1995)

Al mateix temps, aquesta forta devoció que de sempre ha mantingut el poble d'Ulldemolins ha quedat clarament palesa al llarg del segle en múltiples manifestacions de religiositat col·lectiva. Sens dubte, la mostra més representativa d'aquesta devoció és el vot de poble que, efectuat a finals del segle xvii, ha arribat fins als nostres dies.

El 1685, davant l'amenaça de la plaga de llagosta, Ulldemolins es posà sota la protecció de la Mare de Déu. Es va anar en processó penitencial a Montserrat. També es feren pregàries a la Mare de Déu de Loreto, la imatge de la qual es trobava en aquells moments a la parròquia a causa d'unes pregàries anteriors per la sequera.

Afortunadament, la població no patí els estralls de la plaga. Ulldemolins veié en el fet la intercessió de la Mare de Déu. El Consell de la vila, reunit el 17 de juny, afirmava:

En la mateixa hora està proposat per dits senyors Jurats si els apar se torne nostra Senyora del Llorito a sa casa i capella. Vegem què els n'apareixerà; i és lo determinat per al present no se assenyalè diada i suposat havem tinguda tanta influència de la llagosta i nostra Senyora del Llorito és nostra protectora ab Déu nostre Senyor. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

Uns dies després, el 21 de juny de 1685, el Consell de la vila es reunia:

Als quals conselle[r]s fonch proposat per los honorables Jurats: «Com saben Vms. y tots avem vist com dies pasats la gran influència teníem de la llangosta per lo terme y esplets y lo dany an causat és estat poch y avem de pensar que per medi de nostra Senyora del Llorito y del gloriòs nostre patró sant Jaume nos an alcansat ab Déu nostre Senyor la sua yra y misericòrdia; si·ls apareixie a Vms. se votàs fer una festa a nostra Senyora del Llorito tots anys ab tota solemnitat. Vegen Vms. que·ls ne apareixerà».

Y és lo determenat que·s voto fer una festa tots anys ab tota solemnitat y veneratió a nostra Senyora del Llorito y·s fase dita festa a quinse de setembre y lo procurador sirà tingue lloch per anar ab un cabàs per les eres a plegar y lo plat per la iglésia conforma les demes confraries y lo traure majoral se deyxé al consell de trenta, y lo dia se fasa la festa la vigília se diguen completes a la capella y nostra Senyora se porte ab solemne profesó a la Iglesia y·s digue la misa y ofici a la Iglésia. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

Aquesta festa s'ha mantingut fins a l'actualitat i se celebra la capvuitada de la nativitat de la Mare de Déu. No sabem per què s'escollí aquesta data,

[...] possiblement el 8 de setembre, festa de les Mare de Déu trobades, es commemorava Nostra Senyora de Loreto i s'escollia la capvuitada per donar més relleu a la festa. (Raventós: 1985, 33)

Uns dies després, el 29 de juny de 1685, es parlava de tornar la imatge a la seva capella, però la documentació no explicita quin dia es va fer.

Al 8 de setembre d'aquell any, davant la imminent celebració de la festa votada,

[...] demanen los senyors sacerdots tacsés la vila salari de sos treballs [...] y és lo determenat reste en càrrech dels senyors Jurats sean pres de les

persones a ells ben vistes, los parlen y tinguen lloch per ajustar del millor modo que puguen. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

L'import del que havien de cobrar els sacerdots per participar a la celebració fou motiu de negociació i la vigília de la festa encara no s'havia arribat a cap acord, fins al punt que els jurats insinuaren la possibilitat de no fer aquell any la processó:

[14 de setembre de 1685] Ja saben vms., ho la major part, com los donaren horde per a parlar al senyor rector per ajustar lo de portar nostra Senyora del Llorito ab los demás saserdots, y se avie ajustat ab 22 reals per sos treballs. Ara diuen se an comonicat y volen 30 reals ab que aquest any anirà de franch ab que les donzelles porten nostra Senyora. Fins a tant sie tacsat per lo vicari general, vegen vms. que-ls ne apareixerà. Reste en càrrech dels senyors se-ls torne a parlar si volen tenir ab la promesa avien feta dels 22 reals y quando no, que-s fase lo hofici a la capella de nostra [Senyora] aquest any. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

Aquest no és l'únic problema econòmic que se li planteja al Consell de la vila. Així, s'exposa:

[...] com lo majoral de nostra Senyora del Llorito [...] los a parlat dient la Vila vege la caritat del predicadó lo que se li a de donar y també quant llumenària volen se fase [...]. Se torne resposta que tant ell o los que vindran no puguen gastar més del que tindran de la confraria de entrada, que de aquí en avant la vila no se-ls pendrà a comte de tot lo que gastaran. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

La festa va començar la vigília amb l'ofici de completes, encara sense acord sobre la processó. El mateix dia de la festa es tornà a reunir el Consell per deliberar sobre la proposta dels clergues. Aquests acceptaven els 22 rals, però únicament per aquell any. Amb tot, el Consell va mantenir la seva posició, compromentent-se a pagar els 22 rals cada any «i quando no, no es porte [la imatge] a la iglésia i es fasse l'ofici a la capella».

El debat il·lustra prou bé les relacions no sempre fàcils entre el poder civil i la comunitat eclesiàstica en el moment d'organitzar les solemnitats religioses. Finalment, i després d'una segona reunió del Consell el mateix dia de la festa, s'arribava a un compromís. El rector i els beneficiats acceptaven la quantitat proposada pels jurats, a l'espera, però, de la visita del vicari general. A més, demanaven tenir l'acord per escrit, cosa que fou acceptada.

La fixació definitiva de la festa es va prendre durant el consell del 29 de juny de 1690:

En la mateixa hora està proposat per dits Srs. Jurats, com ja saben vostres mercès, com la festa de Nostra Senyora del Llorito apareix que la posaren al cap de l'octava de Nostra Senyora de Setembre i apar està mal i així si els apareixie se mudàs i foren passades les veus i és lo determinat se pose lo endemà de la festa de Sant Josep i que parlen ab lo Sr. Rector. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

De fet, la festa de la confraria de Sant Josep, fundada el 1650, se celebrava el segon diumenge de setembre. La determinació del Consell unia les dues festes: una es faria el diumenge; l'altra, el dilluns.

Al setembre se celebra també un novenari, instituït al segle XIX:

El Novenari, que se instituí lo añ 1810 a honra de Maria Santíssima del Llorito, per a què nos libràs de la invasió dels enemics en la Guerra de la Independència. Se continua tots los años al desembre, però per ser lo temps tan incòmodo se trasladà al setembre después de la Festa Major. (APU: Majorals del Loreto, 1834)

Hem anotat també pregàries en demanda de pluja i per causa de malalties o de perills que amenacen la població. El mateix any 1685, a banda de l'amenaça de la llagosta, fou de gran sequera. Per això trobem que el Consell de la vila, el 12 de maig de 1685 acordava:

Com veuen Vms la nesesitat tenim de aygua per la terra, sils apareyxe-rie a Vms, acabades les profosons de les armites se tragués nostra Senyo-

ra del Llorito ys portàs a la Iglésia [...] y lo determenat se trague ys porte a la Iglésia per a dimecres y que aquell dia agen de fer festa, ab que ningú no pugue treballar. (Estella: 1881)

La determinació ens mostra com el recurs a la Mare de Déu de Loreto representava, després de les processons a les ermites, la forma de demanar l'ajut diví en les situacions més greus. D'altra banda, indicava l'obligatorietat de fer festa.

Davant una situació que afectava tota la comunitat ningú podia defugir la participació en les pregàries. De fet, al segle XVI trobem una ordinació establerta el 14 d'abril de 1529 que prescrivia que qualsevol persona del poble:

[...] que gose fer una faena ninguna fins a tant sie feta dita profesó u missa u qualsevol devoció que sie e qui contrafarà que pach de bany V sous. (Raventós: 1985, 26)

En tot cas, les pregàries es multiplicaven. Només tres dies després de la nota anterior trobem aquesta nova deliberació en què, a més d'anar a pregàries a Prades i a Montsant, s'acordava portar la imatge de la Mare de Déu del Loreto a la parròquia i treure en processó la relíquia de sant Jaume, patró de la població:

Com los senyors Jurats de Prades los an notificat, dient que per a dijous trauen la relíquia de la gloriosa santa Florentina per la gran nesesitat tenim de aygua per la terra, y estimaran esta vila los vulle fer la mercè de pujar·i [...] y es lo determenat s·i vage ab profesó. En la mateixa hora està proposat per dits senyors Jurats [...] com determenaren se portàs nostra Senyora del Llorito a la iglésia per a dimecres. Com se a de anar a nostra Senyora de Monsant y a Prades, si·ls apareixerie se allargàs dos

Imatge de la Mare de Déu del Loreto. Fotografia de Salvador Palomar

altres dies, vegem que·ls ne apareixerà. Y és lo determenat s·astigue al determenat: se trague per a demà dimecres.

[...] En la mateixa hora està proposat per dits senyors Jurats com lo senyor rector los a parlat dient s·oposat a les profesons se fan a nostra Senyora del Llorito per a vespres; estimarie per lo que y acut poca gent ,si·ls apareixerie a Vms. se fes de matí, com se diu misa baixa [...]. Se segue que lo costum com fins vull.

[...] si·ls aparaxie a Vms., per la nesesitat tenim, si·ls apar se tragués la relíquia de nostro Patró sant Jaume y·s portàs ab solemne profesó per la vila [...] y és lo determinat se trague la relíquia, y reste en càrrech dels senyors Jurats parlen al senyor rector si porie ser per a dumenge. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

S'acordà també donar un ajut per a la processó a Prades. Afortunadament, la pluja va arribar de pressa i per aquest motiu el Consell acordà tornar la imatge de la Mare de Déu a la seva ermita. El 23 de maig de 1685 llegim:

Los majorals dels fadrins los an parlat dient si la vila determinave de tornar a portar nostra Senyora del Llorito a sa capella per a dumenge, ells farien vindre menestrils a son gasto (correcció: de alguns devots) per a solemnizar la festa, ab solemne profesó [...] y és lo determenat per a dumenge se torne a sa casa nostra Senyora y los fadrins si volen menestrils los fasen vindre a son gasto ab que la vila no·y age de pagar ningun gasto. (AMU: Actes del Consell, 1672-91)

Tanmateix, la imatge va restar a la parròquia perquè el 5 de juny va arribar a la població l'avis del rector de la Pobleta de la Granadella –avui, Bellaguarda– que la plaga de la llagosta era al terme de la Granadella. Ulldemolins va fer pregàries a la Mare de Déu de Montsant i va mantenir la imatge de la Mare de Déu de Loreto a l'església. La plaga va passar sense causar estralls i es va establir la festa votada.

A partir d'aquest moment, el santuari de Loreto esdevindrà l'indret on la gent d'Ulldemolins anirà preferentment a invocar l'auxili de la Mare de Déu. Altres advocacions marianes com la de Montsant o la de la Jonquera seran objecte també de pregàries, però la

pràctica principal consistirà, davant el perill d'enfermetat, guerra o sequera, a portar la imatge de la Mare de Déu de Loreto a l'església parroquial d'Ulldemolins per tal de fer-li pregàries.

Vegem-ne alguns exemples. El 3 de maig de 1691 el Consell acordava parlar amb el rector perquè es facin pregàries «a tota presa y que's anàs a per les armites, supuesto ja són anats per les creus», i el 12 de maig ja es parlava de portar la Mare de Déu del Loreto a l'església. La imatge hi va ser, com a mínim, fins a finals de juny; i encara es va treure en processó la relíquia de sant Jaume, el 20 de maig, i es proposaven participar en les pregàries que es feien a Prades.

Ja al segle XVIII, el llibre de la confraria del Nom de Jesús anota que:

[...] lo any 1748 als 10 deembre, que fem festa a la Mare de Déu del Llorito, se determenaren de portar-la de pregàries y deixar-la a la parroquial d'esta vila. (APU: Llibre de la confraria del Santíssim Nom de Jesús, 1748)

Tal com s'ha dit anteriorment, quan els vilatans de la Pobla de Cérvoles van acudir el 20 de desembre a Santa Magdalena en pregàries per la pluja es trobaren que la imatge de la Mare de Déu de Loreto era a l'església i s'hi deturaren a cantar una salve. Mentre la imatge era a la parròquia, es feia:

[...] cada vespre rosari y lletania y colecta de pregàries; y 2 velas cremà de dia y 2 llànties cremaren 12 dies les veles després cada vespre, y s'anave a captà lo plat de la Mare del Llorito, y d'equells dine[r]s se'n comprave lllum. (APU: Llibre de la confraria del Santíssim Nom de Jesús, 1748)

El 1750 la sequera motivà unes pregàries en què una vegada més s'evidencià la relació entre les diverses poblacions en els moments de necessitat:

Lo dia 17 de abril 1750 s'a portat la Mare Déu del Llorito a la ihglésia de pregàries en la profesó com la Semana Santa: la ronda vila avall al Sol-delavila, als bals y a la ihglésia; aufisi solemne en sarmó y diaques. Y l'andemà, ere dia diumenge 18 de abril 1750, la profesó de así anà a la Pobla, que van traure la Mare de Déu de la Junquera per seca, y comensaren

la misa enb-un lloch y acabaren a la ihglésia perquè plogué y no fou sinó fer-los foigí.

Lo diumenge abans avien vengut los de la Pobla a Santa Madalena en profesó de pregàries; al vení anaren al Llorito y vila avall y lo refresch fou al molí: 1 roba de aguardent.

La fonsió fou dia disapte. Se tragué la Mare de Déu de así; lo diumenge, la de la Pobla; lo dillums, la de Siurana, y lo diumenge primer vinent plogué, y al cap de 3 dies plogué y continuà a ploure, que jura dia 6 de maig plogué dia 7, dia 8, dia 9 aigua moral y bona lasió, y-s tornà Maria Santíssima del Llorito lo dia de Sant Isidro acabat vespres en los músichs y lo ball, aches y banderes. (APU: Llibre de la confraria del Santíssim Nom de Jesús, 1750)

El mateix succeeix cap a l'any 1753:

Vuy, que contam als 24 de maig 1753, s-a tret la mare de Déu del Llorito de pregàries per seca, y la teniem a la capella nova de la iglésia per què feyen la seva capella, y la profesó fou abans de misa d-esta manera: los minyons, blanchs, y les donselles només 3 en lo Cor de Jesús, blanques; y 3 enb-un Echse Omo, blanques en capullos blanchs. Y la ronda de la profesó eixí de la ihglésia carre[r] dellà y vila avall per lo Soldelavila als bals; los del tàlem eren [el batlle, dos regidors i un altre], los del davant del tàlem eren [un a la dreta i un altre a l'esquerra]. Pasat y-s digué auffsí solemne en prèdica, que ere lo predicado[r] de Sant Isidro y ere descals, y també ere fra Miguel, que sa mare lo conbregurà lo dia de Sant Isidro abans de misa. (APU: Llibre de la confraria del Santíssim Nom de Jesús, 1753)

El 1854 una passa de còlera va causar estralls pel Camp i el Priorat. Ulldemolins se'n va sortir prou bé i la vila donà les gràcies a la Mare de Déu amb grans festes per a les quals es reformà la façana.

També trobem mostres ben recents d'aquesta devoció col·lectiva d'Ulldemolins a la Mare de Déu del Loreto. El dia 28 d'agost de 1993 cent cinquanta veïns de la població es van desplaçar al monestir de Montserrat per assistir a la benedicció d'una majòlica dedicada a la Mare de Déu del Loreto que es va instal·lar al camí dels Degollats del paratge marià.

La festa dedicada a la Mare de Déu del Loreto se celebra el 10 de desembre, una celebració que es troba condicionada pel començament de la collita de l'oliva, de gran importància econòmica a la població.

A més, la plaça de l'ermita és l'indret on es desenvolupen en l'actualitat diverses activitats festives de la població, com la diada gastronòmica de la truita amb suc el tercer diumenge de març.

El diumenge de Rams té lloc davant la porta de l'ermita la benedicció de rams que duen els infants, ja siguin palmes i palmons o bé rams de llaurer o olivera guarnits amb figures de sucre.

L'administració de l'ermita

El santuari ha comptat al llarg dels segles amb persones encarregades de la seva conservació i administració. Raventós explica que cada any, per Sant Pere, s'elegia *el majoral de la nostra Senyora del Llorito*.

A tall d'exemple, consta documentalment que entre el 1673 i el 1681 fou Joan Domènec. L'any següent, el succeí Jaume Domènec, fill seu, que tingué cura de l'administració de les primeres festes votades. Fou reelegit fins a l'any 1688.

Tot i que les notícies són escadusseres, les actes del Consell informen que el 1687 hi hagué una mal anyada a causa, encara, de la presència de la llagosta a la contrada.

Tot i això –explica Raventós– molts devots van fer la promesa de caritat perquè el dia de la festa votada hi hagués música. El majoral ho comunicà als jurats i en el consell del dia 31 d'agost es determinà «se tingue menestrils ab què no toquen per a balls». En el mateix consell, però, es féu avinent

[...] com hi ha moltes pressones fan queixes com no es passen comptes a Jaume Domènec, de molts anys ha estat majoral de Nostra Senyora de Llorito son pare, i que es raó done compte. (AMU: Actes del Consell, 1672-99)

Es va determinar que se li fes donar comptes i foren elegides persones a l'efecte. Els altres majorals serien renovats cada any, amb la qual cosa s'obviarien els inconvenients denunciats abans. El 1689 fou elegit Joan Berart, o *segon*; el va succeir Josep Anglès, de *la casa vella*, i el 1691 l'elecció va recaure en Jaume Nebot.

De fet, hi havia dos majorals, el major i el menor, que ajudava el primer «a traurer hacha» i un administrador. Segons consta a l'arxiu parroquial, el majoral del Loreto s'escollia «al segon dia de Pasqua de Resurrecció» i tenia cura de l'administració de l'ermita, obtenint els recursos necessaris per a la celebració de les festes, anar a buscar el predicadors i tenir-los a casa, organitzar les processons i pagar els músics i sacerdots.

Per pagar aquestos gastos se anirà tots los diumenges a captar lo pa per la vila, y pagaran una quarta de blat per mula tant com batran al carrer del Llorito; cuan Tots los Sants van a fer la plega del blat per la vila, y deurà anar lo segon majoral, y tot lo que recullirà de capta, heres y plega ho donarà al depositari que se elegirà. (APU: Majorals del Loreto, 1834)

El dipositari tenia l'obligació de donar comptes tots els anys al senyor rector i a l'Ajuntament.

El 1904 s'instaurà la Cort de Majorales. La composaven dotze donzelles, devotes de la Mare de Déu, i cada una d'elles tenia cura del santuari durant un mes. Si una majorala contreia matrimoni, era substituïda per una altra de condicions similars. Aquesta fórmula continua vigent en l'actualitat.

Els goigs

Els goigs que es canten a la Mare de Déu del Loreto compten, actualment, amb diverses versions. Fins i tot, en els darrers anys, la devoció que es professa cap a aquesta Mare de Déu ha inspirat nous goigs que s'han anat introduint en les celebracions eucarístiques.

Els *Goigs a la Mare de Déu del Llorito, venerada al seu Santuari del Poble d'Ulldemolins*, són els goigs més antics coneguts. El text ha estat

arranjat per Mn. Joan Roig i Montserrat i es van editar amb motiu de les festes de Pasqua del 1978.

Del Lloret sou nomenada,
vós oh Verge Imperial:
*Mare de tots advocada,
de Natzaret natural.*

Dins la cambra tan honorada
dels sants Anna i Joaquim
nasquéreu, Verge Sagrada,
neta i pura de tot crim.
Pel Fill vostre preservada
de pecat original...

Per l'Arcàngel Gabriel
Reina fóreu saludada,
concebent el Rei del cel,
restàreu Verge prenyada:
Per la Divina Ambaixada,
de part de Déu eternal...

La nit tornà com el dia,
quan haguéreu parit vós,
Sagrada Verge Maria,
lo vostre Fill gloriòs:
El qual és lo ver Messies,
i el món tot el té per tal...

Els tres Reis de l'Orient
arribaren sens temor
a adorar l'Omnipotent,
oferint-li mirra i or.
I amb els dons el confessaren
el gran Rei Universal...

Quan el Crist ressuscità
tinguéreu gran alegria
per lo dolor que passà,
fora ja de tirania:
Puix havia redimit
tot el llinatge humanal...

En el puig de les Olives
féreu aquella jornada,
segons per les profecies
estava determinada:
Veient com ell se'n pujava
al regne celestial...

En el dia sant promès
Vingués lo Sant Esperit
que havia Jesús promès
a vós Rosa i Ram Florit:
Als Apòstols que allí eren
confirmà lo Divinal...

En el cel fóreu pujada,
acompanyada dels àngels,
i rebent-vos els arcàngels
allí fóreu acceptada:
I tots tres us coronaren
com a Reina Imperial...

Puix sou la nostra Advocada,
pregue a Déu Eternal:
Guardeu-nos, Verge Sagrada,
de lo dimoni infernal.

GOIGS

BANSA DE LA
tíssima de Lore-
en Ulde-

ENALA

VERGE SAN-
to que se venera
molins.

Puig sou resplandent Aurora
Servida dels Serafins
Siau Mare, y Protectora
Del Poble de Ulldemolins.
Un Peregrí que venia
De Loreto ab esta Imatge
Pensant que fent hostalatge
Aquesta Joya perdria,
Aqui se deixá á María,
Flor hermosa dels Jardins, &c.
Aquest olvit tan dixtos
Que aquí permeté María
Fou lo señal queus prenía
Baix su amparo amoros,
Deixá al Peregrí queixós
Per lograr així sos fins, &c.
Fora del Poble trobarem
Aqueix pasmo de hermosura
Vehentnos ab tal ventura
Hermita li fabricarem;
Al defora treballarem,
La paga trobarem dins, &c.
María es la Fortalesa
Posada al cap de la Vila,
Ab son poder aniquila
Dels enemics la altiyesa;
Ciutadela es sa finesa
Sos labors los revellins, &c.
María es font de aygua viva
Que baixant com de una serra

Rega tota aquesta terra
Fins al nostre cor arriba
Las espinas muda activa
En rosas y Jesamins, &c.
La casa mes prodigiosa
Es la casa de Maria
Lo cel apart que volia
Fos la casa mes famosa:
Ella fuig miraculosa
Dels rebiosos mustins, &c.
Van los Turchs á Nazaret,
La casa fuig á Dalmacia,
María plena de gracia
No vol que ells hi tingandret:
Si acometen, ja está fet,
Pendrà sempre nous camins &c.
La Dalmacia es investida,
Mes la casa es trasladada,
En la Italia vol posada,
Lo Piceno la combida;
Muda tres puestos, sentida
De haber trobat mals vehins &c.
Una Viuda noble y rica,
Anomenada Laureta,
Veu ala santa caseta
Que lo seu camp santifica,
Son cor y bens li dedica,
Combidant als peregrins, &c.
En esta casa divina
Se encarna lo Fill de Deu,

Y fou sempre empeñó seu.
Guardarla de una ruina.
Que se burle determina
Dels furiosos torvellins, &c.
Si tant cuidado mostrá
Lo Cel per aquella casa
El que encós com una brasa
De amor á la Mare va,
Del Fill que no logrará,
Fiant en tan bons Padrins? &c.
Tot ho tenim ab María:
Defensa en nostres combats,
Aygua abundant als sembrats,
Remej, consol, alegria;
Fuig corrent la malaltia
Del Poble, y de sos confins, &c.
Sempre ques veu invocada
Per sos estimats devots,
A tots los abraça á tots,
Com la Mare enamorada:
Clamantla tots Advocada
De la fama ab los clarins, &c.
Quant lo Poble se hatrobat
En qualsevol afliccio
Invocant tal proteccio
Luego se ha vist consolat
Motiu quel agraciad
Vos celebra ab nous festins, &c.
Puig sou la consoladora
De aqueix Poble y sos vehins.

v. Hæc est Domus Dñi. firmiter ædificata. OREMUS. R. Bene fundata est supra firmam petram. Deus, qui Beatæ Mariæ Virginis Domum per incarnati Verbi mysterium misericorditer cæstrasti, eamque in sinu Ecclesiæ tue mirabiliter collocasti concede: ut segregati á tabernaculis peccatorum efficiamur habitatores Domus Sanctæ tuæ. Per eundem Christum &c. Amen.

Lleyda: Per Bonaventura Corominas, Estamper y Llibreter.

Aquesta Mare de Déu, però, té uns altres goigs, força més antics pel que fa al text, que transcrivim tot seguit:

GOIGS EN ALABANSA DE LA VERGE SANTÍSSIMA
DE LORETO. ULLDEMOLINS

LLETRA ANÒNIMA DEL SEGLE XVIII. MÚSICA POPULAR.

PRIMERA EDICIÓ MUSICADA, DESEMBRE 1966.

Puig sou resplendent Aurora
Servida dels Serfins
Siau Mare, y Protectora
Del Poble de Ulldemolins.

Un Peregrí que venia
De Loreto ab esta Imatge
Pensant que fent hostalatge
Aquesta Joya perdria,
Aqui se deixá á María,
Flor hermosa dels Jardins...

Aquest olvit tan ditxos
Que aquí permeté María
Fou lo señal quens prenia
Baix su amparo amoros,
Deixà al Peregrí queixós
Per lograr aixi sos fins...

Fora del Poble trobarem
Aqueix pasmo de hermosura
Vehentnos ab tal ventura
Hermita li fabricarem;
Al defora treballarem,
La paga trobarem dins...

María es la Fortalesa
Posada al cap de la Vila,
Ab son poder aniquila
Dels enemichs la altivesa;

Ciudadela es sa finesa
Sos fadors los revellins...

María es font de aygua viva
Que baixant com de una serra
Rega tota aquesta terra
Fins al nostre cor arriba
Las espinas muda activa
En rosas y Jesamins...

La casa mes prodigiosa
Es la casa de Maria
Lo cel apart que volia
Fos la casa mes famosa:
Ella fuig miraculosa
Dels rebiosos mustins...

Van los Turchs á Nazaret,
La casa fuig á Dalmacia,
María plena de gracia
No vol que ells hi tingan dret:
Si acometen, ja está fet,
Pendra sempre nous camins...

La Dalmacia es envestida,
Mes la casa es trasladada,
En la Italia vol posada,
Lo Piceno la combida;
Muda tres puestos, sentida
De haber trobat mals vehins...

Una Viuda noble y rica,
Anomenada Laureta,
Veu ala santa caseta
Que lo seu camp santifica,
Son cor y bens li dedica,
Combidant als peregrins...

En esta casa divina
Se encarna lo Fill de Deu,
Y fou sempre empeño seu,
Guardarla de una ruina.
Que se burle determina
Dels furiosos torvellins...

Si tant cuidado mostrà
Lo Cel per aquella casa
El que encés com una brasa
De amor á la Mare va,
Del Fill que no lograrà,
Fiant en tan bons Padrins...

Tot ho tenim ab María:
Defensa en nostres combats,

Ayguia abundant als sembrats,
Remey, consol, alegria;
Fuij corrent la malaltia
Del Poble, y de sos confins...

Sempre ques veu invocada
Per sos estimats devots,
A tots los abraça á tots,
Com la Mare enamorada:
Clamantla tots Advocada
De la fama ab los clarins...

Quant lo Poble se ha trobat
En qualsevol afliccio
Invocant tal protecció
Luego se ha vist consolat
Motiu quel agraciad
Vos celebra ab nous festins...

Puig sou la consoladora
De aqueix Poble y sos vehins.

Per les festes de la Mare de Déu d'Agost del 1993 se n'estrenaven, i publicaven, en primera edició, uns de nous també amb lletra de Mn. Joan Roig i música de Joan M. Aragonès.

GOIGS A LA LLAOR DE LA MARE DE DÉU DEL LORETO.
ULLDEMOLINS

Lluna Clara en nit serena,
Cedre altiu, pel goig vinclat:
del Montsant fins a la Llana,
com fulgura el vostre esclat!

El cor d'Anna prega i plora,
com les flors del seu verger;
Joaquim demana, alhora,
fruit d'amor, tan gran que el té!
Concebuda enmig de pena,
sou somrís immaculat...

Blanca Rosa setembrina,
que d'amor tothom confon;
s'ha desclosa i ja il·lumina
d'esperança tot el món.
Oh fragància que emplena
l'ensopida humanitat...

L'Arca Santa és duta al temple:
Do de Déu, ofert al cel;
l'acompanya i la contempla
el més noble d'Israel.
Zacaries rep l'Ofrena
i el sant és santificat...

Canti el poble la gaubança
que en el cos sentiu florir
quan l'Arcàngel se us atansa,
i amb un verb clar de setí
us proclama tota plena
de Déu Fill que s'ha encarnat...

Arbre en fruit, Palmera amiga
que ens regala l'Infinit.
Entre els pobres Déu s'abriga
com un pobre a mitjanit.
Bé rutila la Carena
d'aquell Sol que s'hi ha aixecat...

Simeó dins les mans balbel,
rep qui fon d'amor l'hivern,
i entre precis humils i salves
Anna exulta amb l'aladern.
Cap temor el cor no frena
dels qui en vetlla han esperat...

Fins al fons de l'home-terra
descendeix Crist triomfant,

i allà petja la desferra
de la mort i del seu plant.
Prou la Mare s'enllumena
d'aquell Cos ressuscitat...

Cada rostre s'il·lumina
de Jesús pujant al cel.
Vós resteu, oh Pelegrina,
amb l'Església fidel:
Mare ferma que l'emmena
per verals de santedat...

Dons sagrats de Pentecosta,
bell esplet de l'Esperit!
Flama al cor, Sol sense posta
fent fruitar el desig florit.
Tota santa, sense esmena,
bé en serveu l'escalf sagrat...

S'adorm plàcida la Lluna
entre alfàbregues d'agost:
vida blanca, cara bruna
que han besat la mel i el most.
Puja el cant d'una Assutzena,
tot el cel s'ha esbatanat...

Esperança i Alegria
que conforta Ulldemolins
tot senyant de floravia
i de pau els seus camins,
acolliu la cantilena
que l'amor us ha trenat...

Del Loreto Lluna Plena
que la Vila ha il·luminat:
*del Montsant fins a la Lluna,
com fulgura el vostre esclat!*

Santa Maria de Siurana

Es tracta de l'església parroquial del poble de Siurana, emplaçat a 640 m d'altitud, en un estrep de les serres de Prades, circumdat pel riu Siurana, per una banda, i per l'altra, pel riu Estopinyà. La ubicació del poble ha fet d'aquesta església un santuari de devoció comarcal.

Dedicada a la Mare de Déu, conta la tradició que la imatge que s'hi venera l'havia trobada el comte Ramon Berenguer IV, qui la portava sempre que anava de campanya contra els moros, i que moltes de les grans batalles guanyades als sarraïns era gràcies al seu ajut. En passar per Siurana va fundar l'església i va deixar-hi, com a patrona de la població i d'aquella serralada, la imatge que portava.

L'església de Siurana.
Fotografia de
Salvador Palomar

Notes d'història

L'església de Siurana fou bastida la segona meitat del segle XII, després de la conquesta de la població per part de les tropes cristianes el 1153. Tal com assenyala Fort, si bé pel que fa a la construcció de l'edifici tot són suposicions, pel que fa a la institució eclesiàstica existeixen proves documentals gairebé contemporànies de la reconquesta cristiana de la població.

L'església com a entitat viva de fidels, ja ve esmentada en la cèlebre butlla del papa Anastasi IV del 25 de març de 1154 i promulgada al Laterà, amb la qual eren confirmats apostòlicament els béns de l'església de Tarragona. (Fort: 1975, 49)

L'església de Siurana, des dels seus inicis, tenia una jurisdicció espiritual considerable, que abastava les poblacions d'Arbolí, Albarca, Cornudella, la Morera del Montsant, Porrera... D'aquesta dependència, segons Fort, ens en parlen documents ja a mitjan segle XII.

La importància de la parròquia en aquell segle vè confirmada per la butlla del papa Celestí III, promulgada a Sant Pere de Roma el 29 de novembre de 1194, on consta que el santuari de Siurana tenia algunes sufragànies.

El 26 de novembre de 1228 –explica Fort– el prior de la cartoixa d'Escaladei, després de diverses discussions, subscrigué una transacció amb el rector de Siurana, que es deia Ramon de Collfred, estipulant la manera com el prior cartoixà havia de percebre les primícies dels pobles de Cornudella i la Morera de Montsant, les quals havien estat esglésies sufragànies de la seva de Siurana. La jurisdicció religiosa de Siurana perseverava en aquells llocs. També ho era la d'Albarca. Amb el temps s'anaren creant parròquies, que s'independitzaren de Siurana. Amb tot, fins a temps relativament recents, si més no fins al 1845, va tenir encara la d'Arbolí. El *Diccionario geográfico*, de Madoz, diu, referint-se a Arbolí, que la seva església és «*aneja a la de Siurana*».

L'església parroquial, romànica, es troba situada al caire del penya-segat, a l'extrem SE de l'altiplà encinglerat, damunt del riu. Consta d'una nau de volta ametllada i campanar de planta quadrada, amb absis de finals del segle XII. Se suposa que va ser edificada damunt d'una església preexistent.

L'església de Siurana ha estat descrita en no poques publicacions. Transcrivim la que en fa Fort:

El de l'església de Siurana és un bell portal format per tres arcades degra-dants que reposen sobre un fris; tres parells de columnes de secció cilíndrica les sostenen, amb llurs capitells historiat i d'expressió més aviat vulgar. Envolta l'arc, tot zigzaguejant, una pestanya; tot és de pedra picada. Aquesta teoria en ziga-zaga arquejada és reiterada tot emmarcant un timpà d'escultura amb un calvari de relleu, on el Crist apareix rodejat de figures humanes instal·lades dintre de fornícules, quatre per banda; i als angles superiors de la creu apareixen esculpits dos lleons, el sol i la lluna, tot de factura romànica prou excessiva i per això ben estimable [...]. Aquesta peça escultòrica, que fa quadrangular la porta de l'església, és sostinguda per dos permòdols de pedra treballada amb escultura fàunica molt discreta. Tres o quatre graons de pedra picada condueixen a l'interior [...].

Al cap, i carrant l'absis, hi ha el retaule de Santa Maria de Siurana. Per un document que hem vist a l'arxiu de Cornudella sabem qui fou l'autor d'aquest retaule, que el dia 27 de juny de 1683 fou encomenat a Manuel Soler [...]. Es tracta d'una obra de ben limitades pretensions escultòriques, amb quatre pedestals que limiten els tres espais del bancal; de pintura sobre fusta els laterals, i de talla discreta el central. Damunt d'ells, quatre columnes salomòniques constitueixen l'element més destacable de l'arquitectura del retaule, i limiten la fornícula central que conté la imatge de la Mare de Déu, i dos plafons laterals amb dos requadres de pintura sobre fusta a cadascun [...].

Al fons hi ha el cor, sostingut per un notable arc escarç que va de paret a paret, sense cap mena d'interès. L'escla que remunta el campanar s'obre gairebé al fons del parament levantí. Sota el cor hi ha una gran pica de pedra per a batejar, notable. (Fort: 1975, 129-130)

Adossat a la paret oest de l'església, a la part de l'absis, hi ha un antic sepulcre de pedra, que guardà, suposadament, les restes de la reina mora Abdelàzia, la que segons la llegenda es llançà al precipici en ser conquerida Siurana pels cristians. Aquesta és una llegenda que ja recull Madoz al seu *Diccionario Geográfico*.

La imatge de la Mare de Déu era una talla de fusta d'estil romànic. Blasi la situa com a obra del segle XIII. Des d'antic, la imatge havia anat vestida de manera postissa i amb un mantell de diferents colors segons el moment de l'any. Segons Ciurana, seria cap al 1930 quan el cardenal Vidal i Barraquer va disposar que la imatge fos benerada sense els vestits sobreposats. Blasi ho comenta així:

És recent l'escomesa dels veïns contra el senyor rector del poble, produïda perquè aquest manà treure els vestits postissos que feia anys tapaven l'admirable talla de la Mare de Déu. (Blasi: 1933, 46)

Durant la guerra de 1936-39 va desaparèixer l'armari amb els vestits de la imatge. Aquesta fou traslladada al Museu de Tarragona i s'explica que després fou portada a l'estranger. En tot cas, després d'un temps de no saber-se on era, fou localitzada el 1940 i retornà a la població el mes de setembre d'aquell any.

La nit del 15 al 16 de març de 1979 uns lladres entraren a l'església i van prendre la imatge de la Mare de Déu, així com dos petits retaules del segle XVI, potser procedents d'Escaladei, i alguna altra cosa i després fugiren prenent-ho tot en el cotxe d'un veí. La imatge, avui, encara no ha estat trobada.

El robatori causà un gran impacte entre la població i marcà la celebració del jubileu del 1979. Arran d'aquest fet se'n féu una còpia, obra de l'escultor Ramon Ferran, que va ser col·locada durant els actes jubilaris del 1980.

La devoció a Siurana

Allò que singularitza el santuari siuranenc són les mostres de religiositat col·lectiva, prou vigents encara a l'actualitat. Tanmateix, cal parlar també de les mostres de devoció personal que s'expressà, en el passat, en forma de promences i exvots.

Un fet casual ha permès la conservació a Siurana d'una excepcional mostra d'exvots dels segles XVII i XVIII. Són peces pintades a mà, sobre fusta, que fan referència als esdeveniments que van merèixer l'agraïment dels afectats. La gran majoria són dedicats a la Mare de Déu en la seva advocació local. N'hi ha alguns, però, que corresponen a la Mare de Déu del Roser i a sant Antoni de Pàdua.

Santa Maria de Siurana és coneguda popularment com a *Mare de Déu de l'aigua*. Tal com apunta Violant i Simorra, seguint Blasi, a la seva *Etnografia de Reus i la seva Comarca*:

Els pobles prioratins donen el nom de la Verge de l'Aigua a la de Siurana, perquè des d'antic és remeiera de l'eixut. Per això, els feligresos de Cornudella, Poboleda, la Morera, Arbolí, Albarca i la Febró, acompanyats de clergues i autoritats, anys enrera pujaven en processó a Siurana amb la Vera-Creu i el Sant Crist gros arborat. En arribar al poble, la Mare de Déu els esperava fora l'església, i començaren les pregàries per la pluja, en les quals prenién part sis o set-centes persones que ocupaven tota l'esplanada del costat del temple. Un orador sagrat dirigia la paraula als fidels allí congregats. Contén que una vegada, tot i fer un bon sol en començar la cerimònia, es mullaren de debò abans d'acabar-la. (Violant: 1990, 546)

Blasi, però, explicita encara altres detalls prou interessants. El 1933 esmenta, per exemple, que:

En l'interior del temple hi ha uns cèrcols de ferro clavats a les parets laterals, dintre els quals eren dipositades les creus de les parròquies durant la permanència dels romeus a Ciurana. Cada parròquia tenia el seu lloc assenyalat. (Blasi: 1933, 48)

Efectivament, són nombroses les processons de pregàries en demanda d'aigua que trobem documentades a partir del segle XVII. Però no és aquest l'únic motiu. Durant el període de pesta entre els anys 1650-52, la majoria dels pobles de la rodalia acudiren en romiatge penitencial de pregàries al santuari de la Mare de Déu de Siurana per demanar que actués com a intercessora per lliurar als pobles de tal calamitat. Segons Fort, les processons de cadascun dels pobles eren presidides pel rector de la respectiva parròquia i també per les autoritats de la població, el batlle o els jurats, que entraven a Siurana, tot acabant de cantar les lletanies dels sants, hissant el Santrist, que de vegades, pel camí, havia calgut traslladar ajagut per causa de la seva grandària.

Hi pujaren Arbolí, Cornudella, Albarca, la Mussara, Alforja, Poboleda, la Febró, Ulldemolins, Prades, la Morera del Montsant i Capafonts. Excepcionalment, i segons la nota d'arxiu que proporciona la notícia,

[...] pujaren los pobles de més lluny, com Porrera, ab quatre hores de camí; lo Albiol, ab quatre hores y mitja, y Mont-ral, ab cinc hores.

El 1653 Fort documenta unes pregàries extraordinàries per demanar aigua. Pelegrins de diverses poblacions arribaren al santuari la tercera diada de Pasqua Florida –és a dir, el dimarts– i aporta, com a mostra de la gernació que pujava a la muntanya, una nota d'arxiu segons la qual s'aplegà més gent a Siurana que no pas solia acudir a la fira de Prades.

En els anys següents hi hagué rogatives, com a mínim, els anys 1680, 1689, 1691, 1702 i 1703, totes elles per causa de la sequera. Especial importància sembla tenir la del 1680. És a partir d'aquest moment que es crea la confraria de la Mare de Déu i s'estableix el Jubileu anual del qual parlarem tot seguit.

La rogativa tingué lloc un 9 de maig i assenyalà, de fet, l'inici de l'etapa de grans processons de rogatives a la *Mare de Déu de l'aigua*.

Una acta recull:

Los magnífichs Jurats y Savi Concell de la Vila de Ciurana, Archebisbat de Tarragona y condat de Prades, juntament ab lo rector de dita parròquia, qui és lo reverent Jaume Roig, prevere, vehent la necessitat tant urgent y tant gran de la falta de aigua que-s patie, que avie quatre mesos y vint-y-vuit dies que no avie plogut per asasiar la terra, moguts del bon zel y fe que es tenia en la santa imatge de nostra Senyora de Ciurana, se resolgueren dits Jurats, concell y rector de trauer en pública professó, ab vot de passar dita santa imatge per la carretera nova se li féu per eix fi, y així, enviant lo síndich de dita vila a Tarragona per alcansar llicència del Sr. Archebisbe per a trauer dita sta. imatge, se feya molt dificultós per quant no-y havie memòries agués eixide [...]. Joseph Sanchís, archebisbe de Tarragona, concedí dita llicència per a trauer en professó per lo lloc determinat dita sta. imatge, y succeint que lo dia dijous que fonch als nou de maig de 1680, que no avia plogut des de 13 de desembre de 1689, plogué abundantment per les plantes, y vehent lo miracle tant patent, los Jurats y concell requeriren a mi, notari infraescrit, ne revés lo present acte com vui que comtam a 9 de maig de 1680, ab llicència del superior ardiaca de St. Llorens, oficial y vicari general, se trau en pública professó per la carretera y lloc assenyalat per dita funció la sta. imatge de NS de Ciurana. E Jo, lo Dr Jaume Roig, pr. y rector, y ab lo mateix nom notari ordinari, requerit de dits senyors Jurats y concell, ne revo lo present acte, (AHAT: Actes de processons de Siurana, 1680)

No sabem quina fou la «nova carretera», que entenem com un camí ample que es va fer en aquell moment. A la rogativa «hi assistiren las professons de Cornudella, Albarca y Arbolí, nostras sufragàneas».

Un text de Cornudella de començaments del segle XVIII ens parla també d'aquestes pregàries. Datat el 24 de juny de 1703, correspon al llibre de Determinacions de 1699-1713, conservat a l'Arxiu Municipal de Cornudella:

Baixaren lo nostre patró sant Joan en la iglésia parroquial per la molta misèria del aygua que havia per tota la terra, pues no quedaren sants a

la terra per a tràurer. Entre altres tragueren lo sant bras de santa Tecla de Tarragona, lo sant misteri de Cervera, sant Ramon de la Segarra y mol[t]s altres de diferents paratges, pues ab tan[t]s sants trets, no plu-gué fins a tan que tragueren sant Joan y tragueren la Mare de Déu de Siurana, que al cap de vuit dies quedà remediad tota esta comarca.

Pel que fa a aquella època, era costum dels cornudellencs pujar a Siurana en cas de necessitat després d'haver portat a la pàrroquia la imatge de Sant Joan del Codolar.

La pràctica de fer rogatives a Santa Maria de Siurana seguirà ben vigent durant tot el segle XVIII en què Fort anota, com a mínim, processons els anys 1719, 1730, 1734, 1737, 1740, 1759, 1764, 1783, 1787 i 1788, i encara moltes altres al segle XIX.

Segons apunta Joan Ciurana a l'opuscle editat amb motiu del Jubileu del 1953:

Segons constava a l'arxiu parroquial, desaparegut, de 35 pregàries públiques, s'obtingué la gràcia de la pluja 34 voltes, i també es van salvar les collites de l'any que no es va aconseguir l'efecte immediat. (Ciurana: 1953)

Dins el llibre de la confraria de la Mare de Déu de Siurana, conservat a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT), hi ha un manuscrit que amb l'encapçalament d'*Actes de totes les vegades que se ha tret a pública professó per la carretera la Sta. y miraculosa imatge de Maria Santíssima de la Iglésia Parroquial del lloch de Ciurana, rebuts y testificats per lo Rnt, Jaume Roig, rector de dita iglésia*, abarca i descriu les relacions de pregàries entre el 1680 i el 1901.

En tot cas, la pràctica de fer pregàries per la pluja va arribar fins al segle XX. Vegem el comentari que Blasi fa el 1933 parlant en present:

Actualment aquesta tradició [la d'anar cada poble amb la seva creu i dipositar-la a l'església] es va perdent de mica en mica, i, d'uns quants encà els pobles de la comarca sembla que menysprein Ciurana, ara que

la veuen pobra i minvant. Ja no hi pugen com abans, en llarguíssima processó, a implorar l'aigua del cel, els més perquè no sembren, i els altres perquè troben el camí massa costarut i pedragós, avesats molts d'ells a fruir de bona carretera. Prou se'n plany el bon rector, Emili Sànchez, d'aquest allunyament que, fet i fet, esdevé una minva de devoció a la Verge de Ciurana (Blasi: 1933, 48)

Malgrat la decadència d'aquest tipus de pràctiques, el record és –en aquell moment– prou viu. El 1950, de fet, es fa encara una processó amb la imatge de la Mare de Déu per demanar la pluja. En paraules d'una persona de la Morera de Montsant:

Me'n recordo, d'una vegada que vam a anar a Siurana a demanar aigua... I vam anar en processó, i quan tornàvem cap a casa ja plovia [...]. Sortíem en processó del poble cap a Cornudella i d'allí cap dalt... Hi anava una bandera. Pel camí recordo que es cantava alguna cosa, però no recordo el què... [l'himne dels pelegrins] (Sixte Miró, 92 anys, Reus, 23.12.1994)

Finalment, sabem també de la realització de pregàries pels perills que comportava la guerra de Successió, el 1707 i el 1710, o d'una festa en acció de gràcies pel feliç acabament d'un altre conflicte, la guerra del Francès, el 1814.

Sortida de la processó del jubileu. Fotografia de Salvador Palomar

El jubileu

El jubileu de Siurana és, encara avui, una de les manifestacions de religiositat popular on es pot copsar tant la devoció que s'expressa en el pelegrinatge al santuari, individual o col·lectiu, com la pregària col·lectiva per la pluja, pròpia d'una societat agrària. És una celebració cabdal per entendre la religiositat tant individual com col·lectiva dels pobles de la contrada en segles passats.

El jubileu té com a objectiu l'obtenció de la gràcia tant espiritual –anada al santuari, confessions, missa i comunió, que fan guanyar les indulgències– com material –petició de pluja i bones collites– per a la comunitat. La data de celebració, a la primavera, abona plenament el sentit de la celebració com a pregària anual col·lectiva que cerca l'ajut celestial per obtenir la pluja necessària per a una bona collita.

El 30 de novembre de l'any 1682 el papa Innocenci XI instituï el primer jubileu de Santa Maria de Siurana, celebrat anualment cada 9 de maig, que comportava una indulgència plenària que podien guanyar tots aquells que eren confreres o confrasses de Santa Maria de Siurana. En la concessió d'aquest jubileu hi comptà, evidentment, la devoció existent de part dels pobles de la comarca a un santuari al qual s'acudia en demanda d'ajut davant les situacions de crisi. El jubileu se celebrà per primera vegada el 9 de maig de 1683, dia en què dos anys abans unes rogatives per la pluja havien obtingut resultats miraculosos. Hi acudí una gernació immensa i el 1695 la confraria ja tenia unes ordinacions.

L'any 1832 el papa Gregori XVI amplià les gràcies del jubileu, estenent els beneficis a tots els fidels cristians que complissin els preceptes confrarials encara que no fossin confreres de la Mare de Déu de Siurana. I encara el 1844 es va obtenir de Roma l'ampliació dels perdons, indulgències i altres gràcies espirituals del jubileu per a tots els pelegrins que hi anessin el 9 de maig. El 1872, Pius IX va ratificar aquestes concessions. En aquesta ampliació de beneficis hi tingué molt a veure la tasca d'Antoni Fort, rector de la parròquia siuranenca a la segona meitat del segle XIX.

A l'arxiu parroquial de Cornudella, senyala Fort, es conserva una relació molt detallada de les anades col·lectives parroquials al jubileu siuranenc entre el 1906 i el 1945. En aquesta relació no consten, però, els anys 1929, 1936, 1937 i 1938.

Fins al 1936, alguns sacerdots assistents a la celebració hi arribaven el dia abans i es feia l'ofici de completes. A partir de les sis del matí hi havia misses i es feien confessions a mesura que els pelegrins arribaven.

Segons explica Gort, el 1940 el jubileu a Siurana fou recuperat, després de tres anys de no celebrar-se a causa de la guerra, i emfatitzat pel tarannà ideològic de les noves autoritats. Aquest jubileu se celebrà sense imatge de la Mare de Déu i amb un viacrucis, pujant des de Cornudella. Aquest any s'hi pujà una segona vegada, el 21 de setembre, en què es va fer una festa extraordinària per la reposició de la imatge al temple. Va ser portada processionalment des de Cornudella, a coll de les autoritats corresponents.

El 1950 hi hagué completes, com s'acostumava abans de la guerra. Es féu un pregó a les parròquies de la contrada, anunciant que el jubileu tindria un caire de pregària per la pluja i es va fer una processó amb la imatge de la Mare de Déu. Hom explica que la pluja va caure aviat i molt abundant.

Finalment, el 1953, per disposició de Pius XII i a petició de l'arquebisbat tarragoní, es van decretar gràcies extraordinàries amb motiu del jubileu que celebrà el vuitè centenari de la conquesta cristiana de Siurana. Les gràcies d'aquest es van estendre a la visita al santuari el 15 d'agost –festa titular de la parròquia de Santa Maria– i el 8 de desembre –festa de la Immaculada–, a banda de la diada de maig.

Sobre aquesta celebració, prou representativa de les manifestacions de religiositat de l'època, es conserva abundant documentació, a banda de no pocs testimonis orals.

L'objectiu de la celebració del jubileu del vuitè centenari de la *Reconquesta* era aplegar la gent de les antigues parròquies sufragànies de Siurana. Durant l'any anterior es feren un seguit de millo-

res en l'accés a la població i es restaurà el tron de la imatge de la Mare de Déu. Amb motiu de la celebració es va editar un opuscle, *Ciurana. Jubileo-Reconquista MCMLIII*, on hi figuraven articles sobre toponímia, arqueologia, història i literatura.

Les circumstàncies polítiques del moment van marcar els preparatius de la festa i el nomenament d'una «Junta de Honor», integrada pel cardenal-arquebisbe de Tarragona, els governadors civil i militar de la província i representants de diversos ajuntaments, entre d'altres autoritats, i va capgirar el que, en un primer moment, havia estat una actitud de recel per part de les autoritats governatives.

Al jubileu del 1953 hi van assistir més de quatre mil persones, procedents de Reus, Tarragona, Valls, l'Espluga de Francolí, Montblanc i les poblacions de l'àrea d'influència immediata del santuari: Alforja, Arbolí, Cornudella de Montsant, Albarca, Ulldemolins, Prades, Vilanova de Prades, Poboleda...

De sis a deu del matí se celebraren misses. La més important fou la de les vuit, amb comunió general. Durant tot el matí, a l'igual que la vigília, sis sacerdots confessaven a tothom que volia. A mig matí van arribar les autoritats i, davant la porta romànica del temple, el cardenal-arquebisbe de Tarragona va coronar solemnement la imatge de santa Maria. Les corones, de plata, foren obra de l'orfebre Ramon Sunyer. A continuació es va fer una processó en què la imatge fou portada en un tabernacle per quatre capellans revestits amb dalmàtiques, i tingué lloc un solemne ofici, que fou seguit per molta gent des del carrer gràcies a la megafonia que s'instal·là a l'efecte.

Després de dinar es va beneir la creu commemorativa i, més tard, va tenir lloc la processó eucarística. Portava el santíssim el cardenal, i els alcaldes de les poblacions properes, les vares del tàlem. En un altar provisional, a la part més alta del castell, es col·locà la custòdia, es resà la Visita eucarística amb les pregàries corresponents i es donà la benedicció als termes dels pobles de la contrada i a tots els assistents. Hi hagué, en acabar la processó, una al·locució del cardenal Arriba y Castro a tots els assistents a la porta de l'església.

Sobre els preparatius i la celebració del jubileu durant el segle xx, hem trobat descripcions tant a la bibliografia com en les fonts orals. Fort en fa aquesta referida a la relació de pelegrinatges col·lectius de la parròquia de Cornudella a la primera meitat del segle:

S'hi esmenta el predicador que anava a predicar, el majoral dels confreres de Cornudella que conduïa el romiatge, el nombre de comunions distribuïdes als romeus el dia jubilar i el de sacerdots presents a Siurana. Les comunions, llavors que estaven condicionades al dejuni natural de sòlids i de líquids des de la mitja nit anterior i a d'altres normes, assolien diversos centenars. Alguna vegada hi foren presents fins a quinze sacerdots. (Fort: 1975, 106)

Una descripció que coincideix amb allò que ens ha explicat la gent:

Recordo una vegada, ja casats, amb els nens petits, haver-hi anat [des de Poboleda] amb la mula a peu fins allà dalt [...]. Que llavors, per anar a Siurana a combregar, hi hauries d'anar amb dijú... i marxàvem a mitja nit... Nosaltres en dues hores hi arribàvem... (Joan Cornadó, 80 anys, Poboleda, 20.8.1997)

En termes semblants s'han expressat persones d'Albarca, que hi anaven a peu des de la població, sense passar per Cornudella, i d'Ulldemolins. Tot i que des d'antic es coneix la participació de gent d'aquest poble en la confraria de la Mare de Déu de Siurana, la participació en el jubileu és, en el record dels més grans, un fet relativament recent. Per anar a Siurana es marxava en vehicle a motor –un camió ple de gent, per exemple – fins a Cornudella i d'allí es pujava a peu cap a Siurana.

Fort afegeix, referint-se al present:

Normalment encara avui el grup de cada parròquia va acompanyat del rector corresponent, de manera que solen fer cap a Siurana, sempre, set o vuit sacerdots encara actualment. (Fort: 1975, 106)

L'apreciació continua essent vàlida. Cal tenir en compte, a més, que avui algunes de les poblacions de l'àrea d'influència del santuari comparteixen el mateix capellà. Tanmateix, el 9 de maig, s'hi troben, dalt a Siurana, vuit o deu sacerdots.

El jubileu, avui, és una celebració que aplega cada 9 de maig nombroses persones de Siurana, Cornudella, Ulldemolins, Arbolí, Alforja, Reus i d'altres poblacions ben allunyades, però que mantenen algun tipus de vincle amb la comarca. No ho fan, però, de forma col·lectiva com en el passat. Participen del jubileu des de la vivència de les seves creences i amb la percepció del jubileu com un moment de trobada amb els orígens; en definitiva, com un signe d'identitat que els vincula a un territori i a una comunitat de procedència.

S'hi troben tots els capellans de les poblacions de la contrada i durant el matí hi ha confessions. Al migdia, se celebra la missa, amb comunió general, i després tothom va a dinar. Capellans, convidats i representants dels ajuntaments de la zona dinen junts en un dels restaurants de la població. A la tarda té lloc la processó eucarística. Es porta el santíssim, sota pal·li, fins al punt més alt de la població –a l'indret on hi havia el castell– i des d'allí, es beneeixen els termes dels pobles de la rodalia.

En els darrers anys, a més, s'afegeix una dimensió cultural a aquesta diada: exposicions de pintura o fotografia, presentacions de llibres, etc.

Certament, el jubileu encara conserva la seva vigència. Tanmateix cal constatar una evolució important vinculada a les profundes transformacions de la societat que el celebra, sobretot si es té en compte que la pràctica de la religió ha deixat de ser un fet col·lectiu per passar a ser, principalment, una vivència individual.

D'altra banda, han desaparegut –amb els canvis introduïts per la mateixa Església– les indulgències que de forma explícita s'atorgaven als assistents. El jubileu conserva el mateix significat, com a mitjà per a l'obtenció d'unes gràcies espirituals, però sense aquesta formalització.

La benedicció del terme després de la processó eucarística continua essent, encara, l'acte que més vincula el jubileu al territori, malgrat que la forta càrrega simbòlica que tenia la benedicció de terme en una societat bàsicament agrícola ha deixat de significar el mateix per a tots aquells que aquest dia es reuneixen a Siurana.

La confraria de Santa Maria de Siurana

Inicialment, com ja hem explicat, les gràcies del jubileu s'apliquen només als confreres de Santa Maria de Siurana, confraria creada al darrer terç del segle XVII. Segons Blasi:

A la parròquia de Ciurana, l'Arquebisbe de Tarragona, Pare Josep Llinàs, de l'orde Mercedària, confirmà l'erecció de la confraria de ND de Ciurana en 22 de novembre de l'any 1695, la qual confraria fou fundada per l'Arquebisbe P. Josep Sanchís, pertanyent a l'esmentada Orde, per allà l'any 1680. (Blasi: 1933, 48)

A l'AHAT es conserven les *Ordinacions y instituts de la general confraria de Maria Santíssima, baix lo títol d'Assumpció, del lloch de Ciurana en lo altar major de dita iglésia, en lo comptat de Prades, Archebisbat de Tarragona*, document de gran vàlua a l'hora d'aportar informacions sobre el funcionament de la confraria.

La confraria apareix clarament definida a l'entorn de la celebració:

[...] del sant Jubileu perpetuo impetrat de la santedat de Inn^o. XI per fi y effecte de més agradar, servir y alabar a la Magt. de Déu Nr. Sr. y de la Mare Santíssima,

i que s'expressa en la primera ordinació:

Primo. Tots generalment per guanyar lo St. Jubileu se deuen scriurer en lo llibre de la confraria, tant homes com dones.

Les ordinacions següents, deu en total, estableixen que els confreres havien de pagar per entrar a la confraria dos sous o un *cortà*

[quartà] de blat. Aquesta obligació era igual per als de Siurana com per als de fora vila.

S'establia, a més, que el llibre que anotava el confreres havia d'estar tancat a la caixa de la confraria, la qual tenia dues claus, que eren en poder del rector i del jurat major de la vila. Es determinava també el càrrec d'administrador, un secular, que havia de tenir cura de la celebració del jubileu, recordant la gran gràcia i miracle de l'aigua del 1680. Aquest administrador havia de donar compte de l'estat de la confraria, cada any, al rector davant dels jurats.

Entre les obligacions de la confraria s'hi esmenten celebrar una missa mensual pels confreres difunts i un aniversari general pels mateixos. Igualment, quan es moria un confrere, es tenia cura de la celebració d'una missa amb dos responsoris.

La relació de confreres i confrareesses és al *Llibre major de la confraria de Maria Santíssima de Ciurana en lo qual se aniran assentant los confreres i confrareesses de dita confrari que vui són y per temps seran, y juntament se aniran continuant a la fi de dit llibre los actes ab tots los miracles que han succehit totas las vegades que se ha tret a Maria Santíssima processionalment per la carratera per necessitats*.

Hem transcrit el llarg encapçalament per evidenciar, un cop més, l'estricta relació de la confraria amb el jubileu i les pregàries per l'aigua. Segons Ciurana, en la relació de confreres hi apareixen persones de moltes poblacions: Cornudella, Albarca, Alforja, la Morera, la Febró, Torroja, Ulldemolins, la Selva del Camp, Montbrió, Reus, Capafonts, la Figuera, Cabassers, Bellmunt del Priorat, el Vilosell i d'altres, una mostra de la importància del santuari. En el llibre s'hi anoten els comptes i hi ha constància de quinze visites pastorals.

Hi ha, a més, un segon llibre, que aplega els comptes i la relació de les visites pastorals, començat el 1906 i que arriba fins al 1934.

Ermites i territori. El cas de la Mare de Déu de l'aigua

Certament, doncs, l'àmbit d'influència de Santa Maria de Siurana ha estat molt ampli al llarg dels segles. Inclou les poblacions més

propres de la comarca del Priorat –Albarca, Cornudella de Montsant, la Morera de Montsant, Poboleda, Porrera, Ulldemolins– i del Baix Camp –Alforja, Arbolí, la Mussara, Prades, la Febró i Reus. En menor mesura, cal esmentar poblacions com Vilanova de Prades, l'Espluga de Francolí, Montblanc i el Vilosell pel que fa a la Conca de Barberà. Quant a la resta del Camp i el Priorat, s'ha trobat notícies de poblacions com l'Albiol, Capafonts, Farena, Montbrió, Montral, la Selva del Camp, Valls o Tarragona al Camp, i Bellmunt, Cabassers, Falset, la Figuera, Gratallops i Torroja al Priorat.

Com ja hem dit, santa Maria de Siurana és coneguda com la *Mare de Déu de l'aigua*. Tanmateix, en el curs de la nostra recerca, vam trobar-nos, algun cop, amb afirmacions del tipus: «la *Mare de Déu de l'aigua* veritable és la de Montsant, la de Siurana va venir després». Més enllà d'una possible rivalitat entre poblacions, però, aquesta idea es correspon a una evolució en les preferències devocionals dels pobles de la contrada.

Tal com s'ha explicat, santa Maria de Montsant comptava amb una devoció comarcal significativa, que abastava pobles de les muntanyes de Prades i del Priorat d'Escaladei, per bé que la seva àrea d'influència més clara la constituïen els pobles del peu de Montsant: Ulldemolins, Albarca, Cornudella i la Morera. A finals del segle xv, Santa Maria de Montsant sembla ésser el santuari marià més important de la zona.

Tot i que hem constatat l'existència de repetides pregàries dels diferents pobles, també hi ha una progressiva pèrdua d'importància del santuari respecte d'altres ermites d'advocació local. Aquest fet és prou corrent en altres indrets de devoció interlocal. La jurisdicció de territori on es troba situada l'ermita hi té força a veure.

L'únic cas que hem pogut estudiar amb un mínim de documentació és el d'Ulldemolins. En aquest cas, cal parlar de l'arrelament de la devoció a la Mare de Déu del Loreto, especialment a partir del vot del poble efectuat el 1685, quan la vila es va lliurar dels estralls de la llagosta. Certament, aquest és un fet que semblaria prou lògic. Mal-

grat això, no hem de menystenir la importància del seguit de tensions i conflictes territorials que afecten Escaladei i Ulldemolins i que alguna vegada tenen com a protagonistes les ermites de Montsant.

L'exemple més clar de la pèrdua de significació del santuari de Montsant es produí amb la desaparició de la cartoixa: el santuari acabà de perdre totalment la seva importància, fins al punt d'esdevenir un corral de bestiar.

Sembla que un dels santuaris que més directament es beneficià de la pèrdua d'importància de Montsant –o que hi contribuí més directament– fou Siurana. De fet, l'antic terme parroquial de Siurana havia estat enorme. En construir-se les parròquies autònomes, els pobles que formaven aquest extens terme potser volgueren perpetuar la devoció que, de sempre, havien professat a la Mare del Déu del Cim. I Siurana esdevingué un santuari d'irradiació comarcal.

Segons Gort, un moment important, i que possiblement va contribuir molt a consolidar la devoció mariana a l'entorn de Siurana, correspon a la pesta de 1650-52, quan la majoria dels pobles de la zona hi acudiren en romiatge.

Un factor que contribuiria decisivament a la influència de Santa Maria de Siurana seria la creació de la confraria de Santa Maria i la institució del jubileu al segle xvii. Així, Siurana esdevingué el gran santuari dels pobles del comtat de Prades i algunes poblacions del priorat d'Escaladei que tenien en la Mare de Déu de la Consolació el seu centre de devoció mariana.

Els goigs

Evidentment, Santa Maria de Siurana, com a centre d'espiritualitat dels pobles de la contrada i que irradia sobre pobles de comarques veïnes, no podia ser aliena a aquesta forma de literatura popular que són els goigs.

L'edició més antiga dels goigs a l'advocació titular de l'ermita és del 1765. Són aquests:

GOIGS A SANTA MARIA DE SIURANA

Pues Senyora Soberana
 Tant poder teniu ab Deu;
Suplicàm quens amparèu
Verge Santa de Ciurana.

En esta gran eminencia
 No consta, qui Vos posá;
 Pero es cert, queu disposá
 La superior Providencia
 Per honra, y conveniencia
 De aquesta Terra cercana...

Sent de Morors sitiada
 De aquest Lloch la Fortalesa,
 La vostra Imatge, y Grandesa,
 Se diu, fou oprobiada,
 Y que despues recobrada
 Fou per la Gent Christiana...

Ara fou tant venerada,
 Y teniu tal preminencia,
 Que del Prelat sens Llicencia,
 No fou del Altar tocada:
 Sou per Sacerdots portada
 Quant la Urgencia ho demana...

La devociò universal
 Teniu temps ha acreditada;
 Pues que fou molt visitada
 En aquesta Parroquial:
 Reb Tot-hom consól total
 Yá al veurer-Vos tant galana...

De maig lo dia novè
 Qui Vos fá aqui oraciò,

Y segueix la Proressó
 Guanya, Confessantse bè,
 Aquell Jubilèu Sant, que
 Concedì la Cort Romana...

En vostre majòr Altar
 Privilegiàt per Tots,
 Recomanan los Devots
 Moltes Missas celebrar;
 Pues los sabeu remediar
 En tota pena, y desgana...

Que sou Verge Miraclèra
 Consta, y es fama corrent,
 Y alguns Dons ho fan patent,
 Ab los que agrahir fe efmèra,
 Aixi la Gent estrangera,
 Com de Nació Catalana...

Pero es los mes singular,
 Y cert miracle, que obràu,
 Que may en temps sech faltàu
 Abundant aygua donar;
 Perçò Tot-hom vè à calmar
 Ab esperança no vana...

Pujan aqui ab Proressó
 Cinch Pobles desta Montanya
 Quant Vos trauen à Campanya
 Per remediar sa aflicciò;
 Ab tant penitent funciò
 Logran la pluja temprana...

Alcançaunos gran Senyora
 Gracia, y prosperitat,

Y en tota necesxitat
 Sia nostra Protectora,
 Perque en la ultima hora,
 Afable os vejàm, y humana...

Yà que tant exalte Deu
 Vostra Imatge Soberana;
Repetim quens ampareu
Verge Santa de Ciurana.

L'edició del 1878 fa:

GOIGS A SANTA MARIA DE SIURANA

Cantarém ab melodia
 Ab sonora veu y clara:
Vostres goigs, Verge María,
En lo temple de Ciurana.

Gabriel seus trameté
 De la suprema morada,
 Nunciantvos esser plena
 De la gracia sagrada,
 Y ab lo Fiat quedáreu
 Per obra de Déu prenyada...

Lo Archangel també os digué
 Quant vos restareu turbada,
 Que vostre Santa cusina
 De esteril era guardada,
 En lo pun foreu partida
 Per aquella àspera montaña...

La hora y nit de Nadal
 Os vereu Verge ufana,
 Quant nasqué de Vostre Cos
 La Redempció humana:
 Cántan los Angels á Dèu
 La gloria excelsa y preclara...

Los Pastors y Reys vingueren,
 Per visió revelada
 En aquella cova pobre
 De Bethlem tan ilustrada
 Ab Corderets los Pastors,
 Los Magos ab dons de Arabia...

En la mort de Jesuchrist
 Foreu molt angustiada,
 Y en sa resurrecció
 No menos regositjada
 Mirantlo també, que al Cel
 A preparar lloch pujaba...

Quant vingué lo Esperit Sant
 Estabau ben disposada,
 Entre los humilds Deixebles
 Com á Mestra assentada,
 Quedant ab mes plenitut
 De doncs, y amor dotada...

De Nazareth natural
 Sou ditxosa ciutadana,
 Molts anys en Jerusalem
 Ans de ser al Cel portada,
 Allí fou vostra mort santa,
 Y dels Apostols honrada...

GOIGS PROPRIIS

de inmemorial temps
de gloria de Maria San-
de Ciurana, Ar-
Tarra-

LOS ILLUSTRÍSSIMS Y RE-
Don Joachim de Santiján y Val-
Armanyá, Arcebisbes de Tar-
de Indulgencia, á tots los que
tar y llegir los

Y ANTICHS QUE

se cantan á honra y
tísica del Poble
chebisbat de
gona.

VERENDÍSSIMS SENYORS
divielso, y Don Fr. Francisco
ragona, etc. concediren 160 dias
cantarán, llegarán, ú oírán can-
presentes Goigs.

Cantarém ab melodia
Ab sonora veu y clara:
Vostres goigs, Verge María,
En lo temple de Ciurana.
Gabriel seus trameté
De la suprema morada,
Nunciantvos esser plena
De la gracia sagrada,
Y ab lo *Fiat* quedáreu
Per obra de Dèu prenyada.
Vostres goigs Verge María, etc.
Lo Archangel també os digué
Quant vos restareu turbada,
Que vostre Santa cusina
De esteril era guardada,
En lo pun foreu partida
Per aquella áspera montaña, etc.
La hora y nit de Nadal
Os vereu Verge ufana,
Quant nasqué de Vostre Cos
La Redempció humana:
Cántan los Angels á Dèu
La gloria excelsa y preclara, etc.
Los Pastors y Reys vingueren,
Per visió revelada
En aquella cova pobre
De Bethlem tan illustrada
Ab Corderets los Pastors,
Los Magos ab dons de Arabia, etc.

En la mort de Jesuchrist
Foreu molt angustiada,
Y en sa resurrecció
No menos regositjada
Mirantlo també, que al Cel
A preparar lloch pujaba, etc.
Quant vingué lo Esperit Sant
Estabau ben disposada,
Entre los humils Deixebles
Com á Mestra assentada,
Quedant ab mes plenitut
De dons, y amor dotada, etc.
De Nazareth natural
Sou ditxosa ciutadana,
Molts anys en Jerusalem
Ans de ser al Cel portada,
Allí fou vostra mort santa,
Y dels Apostols honrada, etc.
Per Comptes Barcelonesos,
Esta Iglesia es conquistada:
Per los Senyors de Cardona
Vostre Imatge es venerada:
Per la pluja Protectora
A tot Christiá, que os reclama, etc.
TORNADA.
Puig que estau residint
En alt Trono coronada:
Dignauvos per tots pregar
Reyna y sacra de Dèu Mare.

†. *Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix.* ‡. *Ut digni efficiamur promissionibus Christi.*

OREMUS.

Concede nos famulos tuos quæsumus Domine, Deus perpetua mentis, et corporis sanitate gaudere, et gloriosa Beatæ Mariæ semper Virginis, intercessione à præsentí liberari tristitia, et æterna perfrui lætitia. Per Christum Dominum nostrum. Amen.

Per Comptes Barcelonesos,
 Esta Iglesia es conquistada:
 Per los Senyors de Cardona
 Vostre Imatge es venerada:
 Per la pluja Protectora
 A tot Christiá, que os reclama...

*Puig que estau residint
 En alt Trono coronada:
 Dignau-vos per tots pregar
 Reyna y sacra de Dèu Mare.*

Aquestes versions més antigues dels goigs corresponen a uns goigs comuns, aplicables a qualsevol advocació mariana, excepció feta de l'última estrofa que fa referència a Siurana i a l'especificitat de l'advocació com a intercessora per demanar la pluja.

Vegem ara, altres textos més moderns. Ja al segle xx s'imprimiren al Vendrell uns *Goigs a llahor de Ntra. Sra. de Ciurana que's venera en lo seu Santuari*. Aquest text recull els trets bàsics del llegendari sobre la conquesta de la població i explicita el paper de la Mare de Déu com a intercessora per l'obtenció de la pluja.

De Siurana, hermosa aurora,
 bell estel del Priorat.
*Al devot que vos honora
 deslliureu-lo de pecat.*

Aquí al cim d'una muntanya
 vostre trono d'or teniu.
 I des d'eix racó d'Espanya
 les ovelles protegíu:
 com que sou bona pastora
 les guardau del llop malvat...

Quan d'aquí els moros llançava
 el gran comte Berenguer
 aqueix temple us dedicava
 aquell cèlebre guerrer.
 Si el veiés la reina mora
 qual sepucra aquí ha quedat ...

Cada dia l'ocellada
 vos saluda de bon jorn,
 quan entona sa cantada
 dintre els boscos del contorn,
 mentres toca la tenora
 lo pastor enmig del ramat...

Son aroma vos envien
 les violes i timons.
 I les plantes que aquí es crien
 per les serres i turons;
 sa fragància que enamora,
 pera vós Déu els ha dat...

Si un favor algú us invoca
 és segur que no el negueue;
 i quan vostra mà els aboca,
 és, pel maig, pel jubileu

Vostra mà, sempre, oh Senyora,
generosa s'ha mostrat...

Els poblets d'eixa comarca
cada any vénen tots aquí:
La Febró, Morera, Albarca,
Cornudella i Arbolí...
no faltant-li la pastora
ni el pagès més hisendat...

Tothom gràcies vos demana
des del gran al més petit,
concedint de bona gana
favors mil de dia i nit,
puix vós d'ells la intercessora
en tot temps haveu estat...

Si els esplets de set pateixen,
i als camps falta la saó,
aquí els pobles compareixen
en solemne processó;
i sent vós sa protectora
aigua sempre els heu donat...

Si una mare a vós reclama
quan veu prop la mort d'un fill
com sabeu el molt que us ama
el traieu d'aquell perill:
ella en canvi, aquí en penyora
rica ofrena us ha portat...

En les vostres mans, Maria,
nostra vida i cor posem,
esperant que tots un dia
en la glòria us gaudirem,
de la qual, Emperadora
vostre Fill us ha nomenat...

De Siurana, hermosa aurora,
bell estel del Priorat.
*Al devot que vos honora
deslliureu-lo de pecat.*

Els *Goigs a la Mare de Déu de Ciurana* de Ramon Vinyes, amb melodia de Francesc Baldelló, van ser editats l'any 1936 a càrrec dels Amics dels Goigs i han conegut diverses reedicions.

Per aquella gràcia alada
que embauma vostre escambell.
*Acolliu nostra contrada
davall de vostre mantell.*

Vos sou la flor bosquetana
de més flairosa virtut.
Verge Santa de Siurana!
Qui fretura a vos acut.

Doneu vida assossegada
al vellet com al donzell...

Vencé ací la Mitja-lluna
el bon Comte Berenguer
i un temple hi alçà tot d'una
pels cristians segur recer,
on hi ha la germana preuada,
l'ineestimable joiell...

Amagada meravella,
ungida d'eternitat
antiga imatge, tan bella
que deixeu extasiat
qui, l'ànima disposada,
d'eix temple ateny el cancell...

Del Priorat i de Prades
acuden de tot arreu,
per dreces, per marrades,
el Maig, cap al Jubileu,
una anyada i altra anyada,
fidels sempre al costum vell...

Com la mansa correntia
que el mar va saltironant
a Vos ¡oh! Verge Maria
venen la gent del voltant.
Qui us demana bona anyada
qui pel mal cerca un cinzell...

Hi feu ací llarga estada
Lluís Bisbe de tolús;
calvalcant, una estimada
el portà als peus de Jesús.
De mundà, en hora sobtada
en féu mansuet anyell...

¡Com alena, Verge pura,
en aqueixa solitud,
la frescor i la formosura
de vostra excelsa virtut!
D'aqueixa aspra serralada
en feu un gentil pradell...

¡Oh, Maria Immaculada,
regina del mantell blau,
remeieu vostra fillada,
fu-los la gràcia si us plau
quan estronqui la secada
el torrent i el canadell!...

Els dies clars de ventura,
quan tot somriu, ple de sol;
o quan una pena dura
el cor ens omple de dol;
¡Oh mare nostra estimada!
gardeu-nos de tot flagell...

Per aquella gràcia alada
que embauma vostre escambell
*Acolliu nostra contrada
davall de vostre mantell.*

Finalment els *Goigs a la Mare de Déu perduda*, obra d'Antoni Roquer, aleshores rector de Siurana, ens parlen del robatori de la imatge.

Per aquella maltempsada
que ens deixava sense alè.
*Feu que enlairem la mirada
i afinem la nostra fe.*

Vostra flaire bosquetana,
quins indrets perfumarà?
Si sou fora de Siurana,
amb quins ulls se us pot mirar?

Retorneu a la contrada
que us suplica amb nou deler...

Acabada la campanya,
ja refet el Principat,
Berenguer deix sa Companya,
en el lloc encimbellat,
per ser sempre venerada
i han trencat el seu voler...

Santa Imatge antiga i bella,
pot ser fill qui us posa preu?
Mai no entesa marevella,
Vós de cor el perdoneu,
estimar i no ser estimada...
Una mare sap per què...

Jubileu que ens fas la crida,
hem pujat amb cor desfet
i amb una esperança viva
surt de tots un mateix prec:
Que us retornin l'altra anyada,
feu-nos Mare la mercè...

Decandida comotiva
va pujant pel senderol.
Ni aquest any s'ha fet esquiva,
l'esperona el mateix dol.
Esguardeu extasiada
tot el Priorat sencer...

Respectada per la flama
i el francès cobdiciós;
No ha raptat la seva Dama
Sant Lluís corpes de Vós.
La riquesa agosarada
us arrenca sense fre...

Però ens resta, ara més pura,
en extrema solitud,
a ulls clucs vostra figura
i en el cor vostra virtut.
Tenen ells fusta tallada,
nosaltres vostre valer...

Regracia sense mida,
vostra font el vianant.
No deixeu de dar-nos vida
si el conreu es va eixugant.
Remeieu-nos la secada,
fent llevant o bé serè...

Sempre més dona de poble,
no us escau palau luxós;
preferiu la pedra noble
i els ocells com a cantors.
Us deliu per la fillada
i és amb qui us trobeu a pler...

Sereu sempre l'Estimada,
puix que el cor de Vós és ple.
*Feu que enlairem la mirada
i afinem la nostra fe.*

Un altre text que va gaudir d'una gran popularitat fou el compost el 1844 per mossèn Antoni Fort amb el títol de *Cobles per a cantar los pelegrins del Jubileu de la Mare de Déu de Ciurana*, que pel text semblen especialment dedicades als pelegrins que acudien al jubi-

leu des de Poboleda. Van ser estrenades aquell mateix any i sembla que hi hagué una edició, encarregada pel rector de Poboleda, el 1846. El cert és que les cobles van gaudir d'un considerable èxit i s'estengueren a d'altres poblacions. Segons Fort:

Conjecturem que aquestes cobles foren un gran incentiu que féu acudir un bon contingent de pelegrins de Poboleda a Siurana, que havien d'esmerçar tres hores de caminada d'anada per arribar-hi i altres tantes per tornar-ne. Les cobles, però, assoliren gran popularitat. Creiem que cada parròquia les adapta i sabem que eren cantades per aquells senders prioratins. L'any 1849 n'era estampada una vulgaríssima i copiosa edició als tallers d'Arís i Jornet. (Fort: 1975)

El text original comença així:

*Anem, fills de Maria,
anem a la gran Mare,
anem perquè ens ampare
anem, anem, anem.*

Devots y pelegrins
surtits de Poboleda,

seguint l'aspra vereda
de l'elevat Montsant
y en la elevada roca
de l'antiga Ciurana,
del Cel, la Soberana
veurem regnar brillant.

Però les versions impreses canvien el primer vers i comencen:

Verges i pelegrins
sortits de Poboleda...

Per acabar aquest apartat, donem el text en la versió que va ser publicada l'any 1982, tercer centenari de la institució del jubileu:

*Anem, fills de Maria,
anem a la gran Mare,
anem perquè ens ampare
anem, anem, anem.*

Verges i pelegrins
sortits de Poboleda,
seguiu l'aspre vereda
de l'elevat Montsant.

I en l'escarpada roca
de l'antiga Siurana
del Cel la Sobirana
veureu regnar brillant.

Sos ulls destil·len gràcia
favor ses mans derramen,
i per aquells que l'amen
obert està son cor.
Cor sant, font de delícies
de vida i de dolçura
i d'esperança pura
i del més dolç amor.

Vara de Jesè santa,
del mar radiant estrella,
formosa tota i bella,
i mar de perfeccions.
Formosa com la lluna,
com lo sol escollida,
riolera a tots convida
a rebre de sos dons.

O font de llum i gràcia
torrent de joia pura

abisme de dolçura
consol nostre i repòs,
i de Déu, diví mestre,
l'obra més primorosa,
Verge la més graciosa,
Mare d'amor formós!

Los desterrats fills d'Eva
vostre favor imploren
los àngels vos adoren
amb harmonioses veus.
Les celestials potències,
adorant-vos absortes,
i de l'infern les portes
tremen als vostres peus.

A vós, doncs, santa Mare,
a vós venim gojosos,
rendint-vos obsequiosos
himnes de gratitud.
A vós, excelsa Reina,
a vós sia la glòria,
l'honor i la victòria,
l'imperi i la virtut.

Maria Assumpta de Poboleda

Aquesta ermita, edificada en honor a la Mare de Déu, es troba al bell mig d'un bosc a pocs quilòmetres del poble de Poboleda. L'indret on està l'ermita, però, pertany al terme municipal de la Morera de Montsant, al mas d'en Gil, prop del tossal d'en Bou. L'accés a l'ermita està ben senyalitzat per la carretera que ve de Cornudella i s'hi pot arribar perfectament en cotxe.

La iniciativa de construir aquesta ermita sorgí a mitjan anys seixanta del segle xx. L'any 1965, en l'emplaçament on es volia aixecar el santuari hi tingué lloc una petita celebració en què els infants de Poboleda representaren diverses funcions i hi hagué una ballada de sardanes. Presidiren l'acte el rector del poble i les autoritats civils

L'ermita de Maria Assumpta.
Fotografia de Salvador Palomar

de la Morera, Cornudella i Poboleda. Uns anys després tingué lloc la benedicció de la primera pedra del futur edifici. L'ermita, però, no va ser inaugurada fins a l'any 1974 (*El Correo Catalán*, 11.9.1974). El 16 d'agost d'aquest any, l'arquebisbe de Tarragona, Josep Pont i Gol, va beneir l'ermita de Maria Assumpta, acompanyat del rector de la parròquia, del vicari episcopal de la zona i dels capellans titulars dels pobles del voltant. La festa celebrada a la nova ermita va comptar amb la presència no només dels fidels de Poboleda, sinó també amb gent vinguda d'altres punts de la comarca.

L'edifici és de factura senzilla: es tracta d'una capella oberta. Com a altar es va escollir una pedra de grans dimensions, estreta vora d'aquest lloc, i la imatge de la Mare de Déu fou esculpida en pedra per Ramon Sabí.

La festa de l'ermita se celebra el dia 16 d'agost, l'endemà de la diada de la Mare de Déu. Aquest dia la gent s'arriba al santuari per la tarda, on té lloc l'ofici religiós, es resa el rosari i es canten uns goigs de recent elaboració dedicats a l'Assumpció de la Mare de Déu. Alguns dels veïns es queden a berenar pel paratge tot aprofitant el dia d'estiu.

En els últims anys s'han donat diverses iniciatives per tal de potenciar aquest lloc com a centre de devoció i trobada. El 1996 un grup del gent del poble de Poboleda va promoure que el dilluns de Pasqua esdevingués també una diada per anar a l'ermita a menjar-se la *mona*, com es fa en moltes d'altres ermites de la comarca. Malgrat tot, aquesta és una ermita de devoció estrictament local que compta amb força menys activitat que altres indrets de la comarca.

Els goigs

La lletra dels goigs a l'Assumpció de la Mare de Déu que es canten a l'ermita és de mossèn Ramon Muntanyola i la música de mossèn Josep Benet, i fan així:

Amb frec d'ales i de seda,
dolça Mare del Senyor!
*Passares per Poboleda
en la teva Assumpció.*

Qui en veié la meravella?
Les calàndries del Montsant
espiaren la Donzella,
i a trenc d'alba ho cantaran,
No heu sentit en la roureda,
com s'inflama la cançó?...

Per l'honor de la Nissaga
preconitzes el Rescat.
Quina terra pot ser obaga
amb el Sol que has infantat?
Quina vida resta freda,
pel teu llavi besador?...

Avesada a les muntanyes
i a recórrer llargs camins
–amb el fill a les entranyes
o amb la joia cor endins–
cap temperi ja no et veda
remuntar l'alt senderó...

És més fàcil la pujada
fent escala a aquest indret?
Els raïms de l'encontrada
te n'han fet venir la set,
o et plagué la nostra cleda
pel pa blanc que Déu ens do?...

Quina olor d'Eucaristia
s'elevava dels conreus,
quan l'herbei, Verge Maria,
vas petjar amb els propis peus!
Va inclinar-se l'arboreda
adorant al Creador...

Més enllà de l'estelada
perpetues el trepig
de la passa immaculada
que incità el nostre desig:
d'acampar en alta Pnedada
on el vent no fa remor...

Amb frec d'ales i de seda,
Dolça Mare del Senyor!
*Passares per Poboleda
en la teva Assumpció.*

Sant Antoni de Porrera

L'ermita de Sant Antoni de Porrera és de fàcil accés per a aquells que s'hi vulguin arribar. Des de la mateixa carretera se la pot veure i per accedir-hi cal agafar el camí que surt des de la carretera que va a Cornudella, just al costat del pont nou.

Es tracta d'un edifici d'arquitectura senzilla, de planta rectangular sense absis i amb cor, i amb un petit rossetó damunt la porta on hi figura la data de 1885. Per entrar-hi, cal pujar tres escales enllosades amb llicorella, igual que la resta de la plaça i els murs que la delimiten. Especial esment mereix el campanar de cadireta, molt ample i destacat per damunt de la porta principal.

L'ermita de Sant Antoni fou construïda el 1610. Al llarg dels segles, diversos esdeveniments històrics han provocat la seva contí-

L'ermita de Sant Antoni.
Fotografia de Salvador Palomar

nua restauració. Així, l'ermita fou cremada durant la guerra del Francès, el 1809, i més tard dins el marc de les guerres carlines, el 1873. Posteriorment, durant la guerra de 1936-39, l'ermita fou fortificada. De nou, el 1973 fou cremada, però tot seguit se n'emprengué la seva reconstrucció. A començaments dels anys noranta, fou restaurada altra vegada i s'agençà l'entorn. S'hi va adequar una zona d'esplai on s'hi construïren fogons, taules de pedra, bancs, serveis i aigua corrent amb la col·laboració d'entitats i veïns.

L'advocació actual de l'ermita correspon a sant Antoni Abat. Abans del 1936, però, la imatge que presidia l'altar era la de sant Antoni de Pàdua, sant al qual es troben dedicats els goigs que es canten a l'ermita. Probablement, en el cas de Porrera es dona la duplicitat d'advocació que coneixem d'altres ermites, resolta històricament a favor del sant de gener.

La festa principal de l'ermita és, doncs, el 17 de gener. La gent del poble pujava a fer-hi la benedicció dels animals després de la celebració de l'eucaristia en honor del sant. Sovint, un cop acabat l'acte religiós, era costum que els joves del poble, principalment, se n'arnessin amb els matxos i els rucs a fer curses. Alguna vegada, però, les nevades han motivat que la benedicció dels animals tingués lloc a la plaça de l'església.

En l'actualitat, la festa comença amb un esmorzar. La benedicció ha perdut protagonisme per la pràctica desaparició dels animals de treball i s'ha reforçat el caire de festa comunitària, amb la presència dels gegants i els grallers de la població.

A més, però, d'aquesta diada al gener, en el passat, a l'ermita s'hi havia pujat també el 13 de juny, festivitat de sant Antoni de Pàdua. D'altra banda, el viacrucis del Divendres Sant seguia un camí que finalitzava a la pròpia ermita.

A ella acuden los vecinos el día de San Antonio de Padua, y en la mañana de San Antonio Abad, pues delante de ella tiene lugar la benedicción de los animales de carga. A más en ella se citan los vecinos de Porrera en la Pascua de las Flores,

pues desde muy antiguo que es el sitio destinado para comer la apetitosa mona, ó rollo de pasta con huevos. Antiguamente se celebraba en esa colina el Via-Crucis. (Gras i Elias: 1909, 111-112).

De fet, actualment aquest dia són nombroses les persones, ja siguin del poble o no, que decideixen anar a passar el dilluns de Pasqua a aquesta ermita.

Els goigs

Els goigs que es conserven dedicats a sant Antoni de Porrera van ser escrits per Josep Segarra i Monfort. No ens consta quina va ser exactament la seva data d'edició. El fet, però, és que, com ja hem assenyalat, malgrat estar dedicada l'ermita a sant Antoni Abat els goigs corresponen a la narració de la vida de sant Antoni de Pàdua.

Puix, és vostre patrimoni
de virtut i gràcia tal;
protegiu-nos, Sant Antoni
i lliureu-nos de tot mal.

Vostra càndida puresa,
fou, com lliri perfumat;
mes, d'essència tant encesa,
que embaumà la humanitat.
Son perfum ens proteccioni
d'impuresa mundanal...

Amb la paraula prodigiosa
convertiau pecadors;
i la fe miraculosa
dóna nova vida als cors.
Que la fe no ens abandoni
sia el cor, el seu nial...

Com mogut de llum divina
acudí el péix del mar,
fruir de la doctrina,

que els gentils van rebutjar.
Admirat, el món, pregoni
que és miracle sens igual...

Escoltàreu tristes queixes
que exhalava un cor sincer
i de bat a bat les reixes
vegé obrir el presoner.
D'ésser presos del dimoni
ens passà al trànsit mortal...

Vos invoquen, cada dia,
implorant quelcom perdut:
qui de Déu nos desconfia
trobarà béns i salut.
Béns perduts, Déu els aboni
concedint vida immortal...

Posseint, de Déu la gràcia
i amb devots requeriments
ens salvau en la desgràcia
i amparau dels accidents:

aqueix dó ens perfeccioni
per la gracia celestial...

Confortau-nos en les penes
apartau les temptacions;
dolç consol, dau, a mans plenes
en tristeses i afliccions
de, felló, fals testimoni
de morí en pecat mortal...

Miracler poderosíssim,
vullau ser nostre patró,

vetllau sempre amorosíssim,
per la nostra salvació.
Meresquem que Déu perdoni:
tota màcula fatal;
i gosar ¡Oh Sant Antoni!
de la glòria celestial.

Posseint el patrimoni
de virtut i gràcies tal:
piadosíssim Sant Antoni
deslliureu-nos de tot mal.

Sant Pau. La Mare de Déu de la Mola

Des del poble de la Figuera, sortint per un camí estret a la dreta de la carretera que va cap a la Torre de l'Espanyol i Cabassers, i situada damunt d'una roca, al cim de la muntanya, es troba l'ermita de Sant Pau de la Figuera. En aquest santuari s'hi venera també la Mare de Déu de la Mola, considerada la patrona del santuari. Aquesta advocació, sens dubte, prové del lloc natural on es troba ubicada l'ermita, una mola de pedra, tot i que en l'actualitat no es pugui apreciar clarament.

Es tracta d'un edifici construït en la mateixa roca i dalt d'un puig; és, doncs, un exemple més d'aprofitament de la geografia natural per a la ubicació d'aquests indrets sagrats que buscaven la proximi-

L'ermita de Sant Pau, la diada de l'aplec a l'estiu.
Fotografia de Salvador Palomar

tat amb la divinitat. Malgrat tot, amb el pas del temps l'acció de l'home ha suavitzat l'aspresa de l'entorn creant un replà al voltant de l'ermita mitjançant grans marges. Des de dalt del cim on hi ha l'ermita es domina una àmplia extensió de territori, com ara els termes veïns de Cabassers i també la Ribera d'Ebre. Els veïns de la Figuera afirmen que un dia clar s'hi pot arribar a veure fins a set províncies diferents.

L'ermita, d'estil renaixentista, és de planta rectangular, sense absis i amb volta semicircular. És un edifici d'una sola nau coberta amb arc de canó i dividit en tres trams; damunt de l'entrada, hi ha un cor amb una barana de fusta i una petita finestra rodona. Darre l'altar, hi ha una imatge de la Mare de Déu de la Mola, que és qui presideix l'ermita, curiosament, mentre que la imatge de sant Pau resta a la dreta.

Segons la llegenda, la Mare de Déu de la Mola fou una marede-déu trobada per un pastor en el bosc que hi ha sota l'indret on es troba l'ermita, al límit amb el terme de Cabassers. L'altra imatge està dedicada a sant Pau Ermità, considerat el primer ermità de la Història.

Sant Jeroni, que va escriure la història de la seva vida, explica que sant Pau, arran de la persecució de l'emperador Decià contra els cristians (~256 dC), es va veure obligat a refugiar-se en el desert. Allí va instal·lar-se en una cova on va romandre en total solitud durant seixanta anys, alimentat pels fruits que li donava una palmera, primer, i per un corb que li duia mig pa cada dia, els darrers trenta anys. Quan va morir (287 dC), va ser enterrat per dos lleons. Així és que l'antiga imatge de sant Pau era representada amb el sant vestit amb una túnica feta de palma –margalló– o *sàrria*, acompanyat per un corb. Les dues imatges que hi ha actualment al santuari, tant la de sant Pau com la de la Mare de Déu de la Mola, són fetes de guix i substitueixen les que van ser destruïdes durant la guerra de 1936-39.

Devocions de l'ermita

Fins a temps relativament recents, la devoció professada a sant Pau havia quedat expressada en exvots de cera o en quadres fets en roba o pintats en fusta, fruit de prometençes individuals que es feien amb motiu d'alguna necessitat personal o familiar, o arran del guariment o protecció del sant en situacions adverses. Alguns d'aquests quadres que encara es conserven donen testimoni del fet que va motivar la seva realització:

El dia 10 de juliol de l'any 1858 a en Pere Cubells Domènech mentres posava un fusell a una diligència, va tenir una desgràcia de trencar-se-li dit fusell i caura-li a sobre. Salvanse d'una mort segura, mercés a la divina intervenció de Sant Pau de la Figuera. (Escrit en un quadre pintat sobre paper per Pere Cubells).

Una persona ens explicava sobre un exvot que hi havia a l'ermita:

Lo un era de ca l'Isabeleta, que l'avi, que jo ja no el vaig conèixer, quan estava fent la mili i portant los cavalls, li va mossegar la mà un cavall, i és clar, li va malmetre la mà. I es fa fer un quadre, fet de llavors, que representava els cavalls, i un mossegant-li la mà. (Sebastià Porqueres, de ca l'Oncllet, 82 anys, la Figuera, 13.8.1996)

Entre les accions derivades d'una prometença, una pràctica prou comuna fou la de pujar descalç a l'ermita. D'altra banda, les núvies solien anar a l'ermita a oferir la seva toia o *ramet*, i també s'acostumava a portar les criatures a l'ermita a presentar-les a la Mare de Déu de la Mola.

De fet, abans que la festa de la Mare de Déu de la Mola fos traslladada a l'estiu, coincidint amb l'aplec dedicat a sant Pau, aquesta festivitat era celebrada el 15 de maig, tot coincidint també amb l'advocació a sant Isidre. Aquell dia es pujava a l'ermita en processó, es cantava el mes de Maria i la canalla que havia fet la comunió aquell mateix any pujava la imatge de sant Isidre. La processó anava acompanyada de música i comptava amb la presència del rector. En arri-

bar a la sortida del poble, la processó es desfeia i s'anava a peu fins a l'ermita. Un cop arribats, s'entrava dins el temple i es feia la missa. Després es tornava a la vila. La pràctica va deixar de fer-se en el moment en què hi hagué poca canalla al poble.

La Mare de Déu de la Mola havia estat, sobretot, invocada amb motiu de llarga sequera. Era en aquests moments de crisi natural quan la Mare de Déu era baixada al poble, on se li feien rogatives en demanda de pluges que evitessin males collites i mals pitjors.

Que llavors va haver-hi molta sequera, cap als anys 26, 27 i 28 [del segle xx], que va haver-hi cinc o sis anys de sequera molt grossa, i llavors també vam provar de baixar-la... I va acabar la sequera. No va ser aquell dia, però aquell mateix any va ploure després de cinc anys de no haver plogut. (Sebastià Porqueres, de *ca l'Onklet*, 82 anys, la Figuera, 19.8.1996)

Festes i aplecs

L'ermita celebra dues festes principals, que en l'actualitat segueixen plenament l'esquema de festa d'hivern i festa d'estiu.

El matí de la diada de Sant Pau Ermità, el 15 de gener, té lloc la celebració de la festivitats dalt a l'ermita. És una festa que continua tenint un fort arrelament entre els habitants de la Figuera, que aquell dia pugen –normalment a peu– al santuari a celebrar una missa en honor del sant, que acaba amb els cant dels goigs que li són dedicats. A començaments del segle xx, la pujada a dalt a la mola es feia en processó, tot i la duresa de les condicions climàtiques d'aquell dia.

Jo no ho he vist, ho he sentit explicar... Lo dia 15 de gener, diu que s'havia de pujar amb les banderes desplegadas, que feien sis o set metres d'asta, i havien de pujar amb la bandera desplegada al vent hasta Sant Pau [...]. Quan van posar les línies de la llum al poble, van tallar-se les astes de les banderes [...]. I quan s'arribava dalt, l'ermità ja tenia preparada una gran foguera i llavors es deia missa, i es tornava a baixar; no s'hi quedava dalt. (Sebastià Porqueres, de *ca l'Onklet*, 82 anys, la Figuera, 19.8.1996)

Després de l'ofici religiós, avui continua fent-se una foguera al pla que hi ha al costat de l'edifici. Aquesta foguera –tal com succeeix en d'altres indrets a l'entorn de les fogueres d'hivern– actua com a punt de reunió de la comunitat que s'ha trobat a l'ermita i la gent es queda una estona al seu voltant, tot preparant l'esmorzar. A continuació, tothom retorna al poble.

Antigament, aquest foguera era encesa per l'ermità que vivia allà mateix. Sembla ser que els ermitans que tenien cura de l'ermita durant tot l'any, tenien el seu propi hort, si bé de tant en tant baixaven al poble a captar per les cases tot cridant: «—L'ermità de Sant Pau!». Consta que van haver-hi ermitans a Sant Pau fins al 1936.

L'aplec de Sant Pau ha esdevingut, sens dubte, la festa principal de l'ermita. Celebrada des del 1971, la seva celebració ha quedat fixada el segon diumenge d'agost i aplega no només els habitants de la Figuera, sinó que, pel seu caire d'aplec d'estiu, reuneix també a l'ermita gent dels pobles veïns (la Torre de l'Espanyol i el Molar) i a tots aquells que indirectament mantenen un vincle amb la vila. La festa fou instaurada per mossèn Joan Masip i està dedicada explícitament a la Mare de Déu de la Mola. Durant els seus primers anys de realització l'aplec va tenir un fort component de reivindicació nacional i de les llibertats democràtiques del nostre país; hi van haver actuacions de cantautors de la *Nova Cançó* catalana, com Quico Pi de la Serra, Ovidi Montllor, Marina Rosell...; es va participar a la Marxa de la Llibertat (1976), etc.

La diada té tots els elements que caracteritzen un aplec. Molta gent acostuma a anar-hi a peu, tot i que un camí encimentat permet arribar-hi també en cotxe. Durant el matí, després d'un bon esmorzar popular es ballen sardanes fins que al migdia té lloc la celebració de la missa en honor de la Mare de Déu de la Mola. A la comunió es canten els goigs de la Mare de Déu i en acabar els de sant Pau. Després, la gent torna a la població.

Aquells qui aquest dia s'apropin a Sant Pau podran participar d'una de les juguesques que s'expliquen sobre aquest indret. Es

refereix a una pedra plana que s'observa des del costat esquerra de l'ermita unes desenes de metres més enllà. Hom creu que si tirant pedres des de l'ermita es toca tres cops seguits aquesta pedra, la persona que ho aconsegueix es casarà aviat.

Com la majoria dels aplecs que se celebren a l'entorn de llocs sagrats com ara les ermites, aquests incorporen elements fortament lúdics que van més enllà de la celebració estrictament religiosa i que són aprofitats en aquesta diada per reforçar els vincles socials de la comunitat que hi participa. A la Figuera, cap a mitja tarda, es reprenen les activitats lúdiques del matí: es continua ballant sardanes o d'altres danses a la plaça de la vila i també es fa una ballada de jotes, la qual ha estat recuperada recentment tal com es ballava al poble. Al vespre, sovint hi ha programats espectacles de dansa o teatre.

D'altra banda, la literatura popular també ha incorporat l'advocació a sant Pau en les seves dites. Aquesta es deia molt entre la gent jove:

Sant Pau benaventurat,
però per als de la Figuera,
que els que estiguin xollats,
los creixi la cabellera.

Els goigs

A l'ermita, hi ha una fusteta amb els goigs de sant Pau Ermità i de la Mare de Déu de la Mola.

Els trobem en una edició de la impremta *La Fleca* de Reus –que permet datar-la, per tant, al primer terç del segle xx–, que recull, impresos en les dues cares d'un full, els dos textos.

El text dels goigs a sant Pau està il·lustrat amb una iconografia del sant ermità; els de la Mare de Déu, amb una fotografia de la que podria ser la imatge antiga.

Aquests goigs es canten, encara que sigui en part, a totes les festes de l'ermita, i diuen així:

GOIGS EN ALABANSA DEL GLORIÓS SANT PAU,
PRIMER ERMITÀ QUE ES VENERA EN LA ERMITA
DE LA FIGUERA

Puig de Deu sou tan amat
y ab lo cel tan poderós,
Sant Pau benaventurat
pregau per los pecadors.

Vostre naixement insigne
fonch en la baixa Tebaida,
nasquereu de insignes pares
rich de gran virtud y fama,
dels quals haveu hereditat
lo ser sempre tan piadós...

Abans que de la edad vostra
setse anys no foren complerts,
tement del mon la malicia
fugireu prompte als deserts;
amant allí retirat,
al que en tot es poderós...

Buscant lloch per habitar
per aquells deserts entráreu,
y après de molt caminar
una gran cova trobareu;
que us paragué lloch creat
per fer penitencia vos...

Del fruit de una bella palma
vostre cos s'alimentaba,
ab mitg pa que cada día
del cel un corp vos portaba,
lo cual vos fonch duplicat
per venir Antoni á vos...

Usant de gran cortesía
vos sentareu á dinar,
qui aquell pa partiría,
conversa vareu formar;
y après de gran altercat
junts lo partíreu los dos...

En tot en vels Christians
foreu llum molt resplendent,
sou també dels ermitans
fundaor molt excelent,
perque de la soletat
primer cultor foreu vos...

Cent y tretse anys en la terra
vida celestial visquereu,
fent als tres enemichs guerra,
sempre victoria tingueru;
vestit de palma y armat
resisteureu valerós...

Volgué Deu manifestar
lo ser admirable en vos,
que ort, luego sens tardar
envià allí dos lleons,
los quals os han fabricat
sepultura al vostre cos...

En temps de necessitat
al devot que acut á vos,
Siauli son advocat
Sant Pau á Deu poderós.

GOIGS A LA MARE DE DEU DE LA MOLA,
QUE ES VENERA EN LA ERMITA DE LA FIGUERA

Mare de Verb divinal,
que als afligits aconsola,
guardaunos sempre de mal,
Verge santa de la Mola.

Vos sou la Ester verdadera,
que sempre aveu amparat,
ab tota seguritat,
als del lloch de La Figuera;
y puix ab clemencia tal,
mostrau ser Señora sola...

Sou lort tancat que teniu,
la font viva sempre en vos,
y vostra gracia entre nos
liberalment repartiu;
perque ab tan gran raudal,
ofegau la infernal gola...

Sou la torre de David,
rodada de mil pavesos,
rodelles broquets y arnesos
contral diabolich ardit;
y puig del tir infernal,
nous mella la cruel bola...

Sagrada Verge María
en vos clarament se veu,
que sou la Ciutat de Deu,

y cort de sa Monarquía;
de la gloria celestial,
sou vos Verge reinasola...

Estrella sou de la mar,
y nort de la vida humana,
y que á la patria soberana,
als homens soleu guiar,
y per quant nostre caudal,
está perill de alguna ola...

Sou la nau queus ha portat,
á Betlem lo pa de flos
es lo temple vostron cor,
de la santa Trinitat;
ave, águila, cavidal,
que al Sol mira, y al Sol vola...

Vos sou la esala que veu,
Jacob lo gran Patriarca,
y al fi lo que tot abarca,
sou vos la Mare de Deu;
puig vostre cos divinal
li dóna la humana estola...

Mare del Verb divinal,
que als afligits aconsola,
guardaunos sempre de mal,
Verge santa de la Mola.

La Mare de Déu de la Consolació

L'ermita de la Mare de Déu de la Consolació està situada en un dels turons de llicorella pertanyents al municipi de Gratallops. La muntanya, de forma quasi perfectament cònica, està envoltada als seus peus pels vessants dels rius Siurana i Montsant. Molt propera al poble, s'hi pot tenir accés en cotxe per la carretera que es va construir fa aproximadament quinze anys, a la qual s'accedeix en el tram de la carretera que va de Gratallops a la Vilella Baixa. De fet, però, l'antic camí principal, utilitzat pels fidels i per aquells que hi volen pujar a peu, és el camí de Gratallops.

Tal com assenyalen els goigs que s'hi canten, es tracta d'una marededéu trobada. La llegenda que s'explica a Gratallops ens parla

L'ermita de la Mare de Déu de la Consolació. Fotografia de Salvador Palomar

d'una marededéu descoberta per un pastor i de la voluntat de la imatge de ser venerada a l'indret on s'alça l'ermita:

Perquè, la Mare de Déu, la van trobar [...]. Hi havia com un pastor i se la va trobar dins una coveta, i llavors van dir: «—Aquí li farem una ermita». Però a la Mare de Déu sempre la trobaven dalt, això és la llegenda que diuen [...]. Sí que la baixaven cap baix al puesto on la van trobar per fer-li l'ermita... on hi ha un puesto que li diuen la cadireta de la Mare de Déu, perquè són tres lloses que en un marge fan com un sillón, però la Mare de Déu la tornaven a trobar a dalt [...].

Això és la llegenda que explicaven les meves àvies. I com que sempre que la tornaven a baixar, la tornaven a trobar dalt... llavors van dir: «—Bueno, doncs fem l'ermita dalt de tot, al coll», i va ser quan van fer l'ermita dalt. (Teresina Sentís, 56 anys, Falset, 20.8.1996)

La *cadireta de la Mare de Déu* citada és un indret on es troben unes pedres de licorella on es diu que hom hi trobà la imatge.

No sabem en quin moment es basteix l'ermita. L'absis, de factura romànica, apunta que, si més no en part, podia ser del segle XIII. La tradició popular diu que, abans que la Mare de Déu de la Consolació, s'havien venerat en aquest indret altres advocacions de la Mare de Déu, com ara la Mare de Déu de la Llet o la Mare de Déu de Gràcia. Efectivament, fins a la guerra de 1936-39, al costat de la imatge de la Mare de Déu de la Consolació hi havia un retaule on hi figurava la Verge de la Llet, tot i que aquesta no fou mai l'advocació principal.

La història de l'ermita té un dels seus capítols més importants en la figura d'un dels fills de Gratallops, Pere Domènec, nascut a les darreries del segle XV.

Pere Domènec fou rector de Prades, abat de Vilabertran, canonge de la Seu de Barcelona, cambrer del papa Pau III, ministre de negocis eclesiàstics del rei de Portugal i cavaller de l'Orde Pontifícia de Sant Pere i Sant Pau. L'any 1544, aquest abat va restaurar i reformar, a costa seva, la petita església i —sempre segons la tradi-

ció– es diu que va canviar l'advocació de la Mare de Deu de Gràcia per la de la Consolació.

De fet, però, el nom de Mare de Déu de Gràcia no apareix documentat. Jaume Sabaté, basant-se en testaments dels segles xv i xvi en què s'esmenta la Mare de Déu de la Consolació, considera que aquesta ha estat, de sempre, l'advocació de l'ermita (Sabaté: 1998). El testament més antic conegut on apareix l'advocació de la Consolació és del 1451.

Potser per la seva influència a Roma, en temps de Pere Domènec la Santa Seu va concedir moltes indulgències especials per als devots de la Mare de Déu de la Consolació.

L'indret estratègic on està situada l'ermita, dalt d'un turó, ha estat clau perquè hagi estat utilitzada com a fortí en tots els conflictes que s'han anat succeint al llarg del segles xviii, xix i fins a la guerra de 1936-39.

Durant la guerra del Francès, afirma Blasi,

[...] en aquesta ermita s'organitzà el sometent dels pobles del Priorat, a petició de l'abat d'Scala-Dei, per tal d'acudir en ajut de la ciutat de Girona. L'ensenya que menava aquella gent intrèpida a la lluita, es conserva encara a l'església parroquial de Gratallops. (Blasi: 1933, 53)

Arran d'aquest conflicte, l'ermita quedà profanada i mig abandonada, i no va celebrar-s'hi cap mena d'acte religiós fins que el prevere Josep Serra, atenent les súpriques dels devots a la Verge, demanà –a finals del 1813– permís a l'arquebisbat per poder tornar-hi a dir missa. Finalment, els dies 22 i 23 de maig de 1814 es van fer unes gran festes al poble i a l'ermita pel retorn de la Mare de Déu de la Consolació al santuari i es va reprendre el culte.

Al segle xx, l'ermita va ser cremada dos cops al setembre del 1933, i en els primers dies de la guerra de 1936-39 va ser destruïda la imatge i els objectes que restaven al seu interior. El 1947 es va tornar a portar una nova imatge a l'ermita i es va obrir de nou al culte.

L'edifici

L'arquitectura de l'ermita ens mostra la seva evolució històrica. És un edifici romànic, en la part posterior, on s'hi troba un absis semicircular i una nau amb volta semicircular lleugerament apuntada; les reformes promogudes per l'abat Domènec el 1544 la van engrandir, aixecant un tros de nau d'un gòtic tardà, influenciat ja pel renaixement. També s'hi va afegir un creuer, que va dotar l'església d'una planta de creu llatina i d'una sagristia. A més de la nau principal, hi ha dues petites naus laterals amb arcs de nervadures i volta de creuer. Un inventari, a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona, esmenta que el 1544 hi havia les capelles de Sant Joan i de l'Ecce Homo.

Tanmateix, l'ermita ha sofert diverses modificacions al llarg dels segles que li configuren el seu aspecte actual. Segons Liaño, a començaments del segle XVI s'hi afegí un nou tram de creueria estrellada i una capella major del mateix tipus sense canviar l'orientació primitiva del temple. A mitjan aquell mateix segle fou construïda una capella de creueria octopartita al nord, i a les darreries del mateix segle s'afegia una altra capella, quasi bé idèntica, al sud de la planta, de volta estrellada. L'any 1855 es construeix un cambril de perímetre semicircular i s'obre una porta a l'est, canviant així l'orientació originària de l'ermita.

D'altra banda, exteriorment l'ermita té adossades altres dependències, la qual cosa fa que no s'aprecii clarament la seva estructura original. Fa pocs anys s'hi va fer un petit jardí, com a mirador sobre els pobles del Priorat, i un cobert amb taules i bancs per a aquells que vulguin passar el dia a l'ermita. A més, també té adossada la casa de l'ermità.

Entre la història i la llegenda, hom atribueix a Pere Domènec la donació de nombrosos objectes que es trobaven a l'interior de l'ermita. Es parla de l'existència d'un quadre –potser el de la Mare de Déu de la Llet– enviat de Roma, el 1541, atribuït suposadament al mateix Rafael, o si més no a la seva escola. A més d'aquest quadre,

l'abat va fer altres donacions d'importants relíquies de sants, que consistien en petits bocins d'ossets d'aquests sants màrtirs: una costella de sant Llorenç, un queixal de sant Esteve i, fins i tot, la creu del *bon lladre*. Altres llegats foren tres imatges de Crist a la creu. Aquest reliquiari –conegut popularment com les *sagrades relíquies*– tingué culte litúrgic propi, que es va mantenir fins al 1936. També fins aquest any romangué penjat a la paret de l'ermita el seu barret abacial.

Dalt del sostre de l'ermita se sosté el seu barret, que tirà enlaire a l'arribar de Roma i que encara no ha caigut. Lo més notable de l'ermita és un quadro a l'oli representant la Verge de la Llet, de bastant valor artístic. (Gras i Elias: 1910, 65)

Una altra tradició, recollida per Blasi, explica que dins l'ermita, a la capella de la Mare de Déu de Gràcia, hi havia una imatge de Crist que «el dugué a coll, des de Roma, l'esmentat Pere Domènec» (Blasi: 1933, 52).

Segons Sabaté, al segle *xvi* hi havia, doncs, una capella del Sant Crist,

[...] un retaule de la Verge de la Llet i un retaule de la Verge de Gràcia, apart del retaule que es féu nou per la Verge de Consolació, el 1721. És ben palès que hi va haver dues verges distintes al mateix temps dins l'ermita: la de Consolació i la de Gràcia, que alguns atribueixen a una sola. (Sabaté: 1998, 35)

L'actual imatge de la Verge de la Consolació no és l'original, sinó una còpia de la que va ser malmesa l'any 1936. Segons Blasi, aquesta imatge:

[...] és d'una època posterior a la capella; possiblement prové de començaments del segle *xviii*. [...] És una imatge de talla policromada, amida 57 centímetres d'alçada i roman en bon estat de conservació, sortosa-

ment sense cap mutilació. Tot i així, els hàbits postissos tapen aquesta excel·lent joia d'art, adreçada, tanmateix a plasmar un exemplar de dona del país. (Blasi: 1933, 52)

El santuari marià del priorat d'Escaladei

Les manifestacions de religiositat popular al voltant del santuari de la Mare de Déu de Consolació han estat presents al llarg dels segles entre molts dels devots de la comarca. Hom ha considerat la Mare de Déu de la Consolació com a patrona del Priorat històric d'Escaladei. Malgrat que existeixi un cert protagonisme de Gratallops en la vida i en la història del santuari, igualment es pot afirmar que hi guarden especial devoció tots els altres pobles que s'hi albirren des de dalt a l'ermita: Torroja, el Lloar, la Vilella Alta i la Vilella Baixa. També des de dalt del turó es veu Bellmunt del Priorat, encara que aquesta població se situa plenament dins l'àmbit d'influència d'un altre gran santuari marià de la comarca: la Mare de Déu de les Pinyeres, al terme del Masroig. Això no vol dir que la gent de Bellmunt no anessin, en major o menor mesura, a l'ermita de la Consolació. Des de tots els pobles citats es pot accedir a l'ermita per camins de ferradura o de muntanya, que eren els utilitzats sobretot per fidels que hi acudien a fer promeses individuals.

Una forma característica de prometença personal havia estat pujar al santuari descalç, i el motiu sovint era per demanar guariments de salut. Fins fa alguns anys, encara es podien observar a les parets del santuari els exvots, principalment de cera o bé capells per a la Verge, deixats pels fidels en compliment de les seves promences.

La devoció vers la Mare de Déu de la Consolació s'ha expressat en diversos moments. Sovint se li ha dedicat una *Salve* en demanda de peticions individuals.

Hi ha un punt, que li diem lo Collet, que es veu Gratallops i l'ermita... I aquí molta, molta gent se n'ha anat a dalt, al Collet a dir una *Salve* a la Mare de Déu de la Consolació... de sempre, sempre. [...] És aquest punt, on més amunt hi ha una creu, on també el Divendres Sant acabem el

viacrucis, i inclús aquell dia, es resa també una *Salve* a la Mare de Déu de la Consolació. (Maria Vall, 54 anys, Torroja del Priorat, 27.7.1996)

La gent de Gratallops, davant l'adveniment de mal temps, comunament exclamaven:

Ai, Verge de la Consolació,
que no pedregui!

O bé també és coneguda l'expressió:

La Mare de Déu de la Consolació, la més amiga que tinc,
quan pujo dalt a l'ermita, l'adoro al cameril.
(Modesta Llorenç, 92 anys, Gratallops, 14.7.1995)

A més, la Mare de Déu –tal com recorda el text del goigs– havia estat invocada pels pobles propers en cas de necessitat col·lectiva, sobretot en períodes de sequera perllongada. La seva imatge havia estat baixada en processó des de l'ermita fins a les parròquies, on se li feia una novena, i de nou era pujada en processó cap dalt al santuari tot cantant pel camí. La darrera rogativa que es recorda fou, aproximadament, l'any 1963.

Sabaté aporta dades sobre les solemnitats de retorn de la imatge al seu santuari després de la guerra del Francès, els dies 22 i 23 de maig de 1814. Citant documentació de l'AHAT esmenta que es va contractar una cobla de músics de Reus, que es va restaurar i daurar les imatges de la Mare de Déu i els reliquiariis de sant Vicent i santa Llúcia, i es va construir una carrossa (Sabaté: 1998).

Al segle xx coneixem la solemnitat amb motiu de la coronació de la Verge el 1947. En aquella diada hi van participar tots el pobles de l'entorn del santuari i es va fer una gran processó amb la presència de les respectives autoritats eclesiàstiques i civils del moment.

El 1954 la imatge fou portada a Tarragona amb motiu de la clausura del Congrés Marià Diocesà.

A primers de març de 1960 s'organitzaren unes jornades marianes pel Priorat, essent portada la Verge en peregrinació pels diversos pobles de la contrada; el diumenge dia 6, després de la celebració de la missa vespertina a l'ermita, amb assistència dels feligresos dels pobles veïns, es traslladà la Verge en processó cap a l'església de Torroja; durant tota una setmana es van celebrar diversos actes en honor seu, com processó, predicació, misses i adoració. El diumenge dia 13 es va traslladar en processó cap a la Vilella Alta, des d'on després va efectuar el recorregut per diversos pobles del Priorat. A cada poble hi va haver sessió extraordinària de l'Ajuntament, on es declarà filla adoptiva del poble la Mare de Déu de la Consolació, traslladant dit acord al llibre de sessions corresponent. Aquesta declaració no es féu a Gratallops, ja que ho era des de temps pretèrits. (Sabaté: 1998, 142)

Coneixem –també per la documentació conservada a l'AHAT– l'existència de la confraria de Nostra Senyora de la Consolació, l'any 1699, que també era present a diferents pobles de la zona, i que juntament amb les altres confraries de la vila, les de Sant Sebastià, de Sant Isidre, de Sant Llorenç i del Roser, contribuïen al manteniment del santuari i a l'organització de les festes que hi tenien lloc. Durant el segle xx, tot i que amb diverses interrupcions, l'ermita estigué al càrrec d'ermitans fins als anys setanta, els quals tenien cura de l'església, de les terres, i tenien un hortet propi. L'any 1995, i per un període de dos anys hi va anar a viure una ermitana. Actualment, existeix una Junta Parroquial, integrada per membres que habiten no només a Gratallops, i que es responsabilitza de guardar les claus, de demanar subvencions i ajuts per a remodelacions i de tenir-ne cura.

Quant a les festes anyals, sabem que al primer terç del segle xviii se celebraven, entre d'altres, a l'ermita la Mare de Déu de Març, Sant Jordi, Sant Llorenç i Sant Jacint o la Mare de Déu del Roser.

Històricament, la festa principal de l'ermita era el 25 de març. En aquesta diada s'aplegaven dalt al santuari tots els pobles de la seva àrea d'influència.

Quan s'atancava el març –aquell març ventós que solia ser–, per arreu es parlava de la teva diada. [...] Era normal fer el peregrinatge a l'ermita en grups familiars. Passaven dalt tota la jornada i els calia el dinar per completar-la. S'enduien doncs els millors animals, que abillaven amb els gorniments més bons. [...] Quan tots s'havien aplegat es celebrava la santa missa, es cantaven els goigs i es feia l'adoració de la Verge, amb força ofrenes als seus peus. Les noies recent casades li oferien les seves toies, suplicant felicitat al matrimoni.

Una vegada enllestits els actes religiosos, la gent confraternitzava per l'entorn, fins que arribava l'hora de dinar en què es quedaven escampats per les alzines d'aquelles costerudes terres. [...] Dinaven amb calma i satisfacció; les dones aplegaven els plats i els coberts i els posaven als cistells. Els homes tornaven a ensellar els animals i carregar els trastos menys pesants. I amb l'animal pel ramal emprenien el camí de tornada. Ho feien en direcció oposada; els de Torroja i la Vilella Alta tiraven de cara a Montsant; els de la Vilella Baixa, cap a ponent, i els de Gratallops i el Lloar, cap a sol ixent. (Sabaté: 1998, 19-20)

L'aplec de març es va mantenir fins a èpoques relativament recents; de fet, fins que la davallada del nombre d'assistents va aconsellar un canvi de dates. És evident que les raons d'aquest fet cal cercar-les, en bona mesura, en el despoblament de les viles del Priorat.

Als anys vuitanta del segle xx, l'aplec tenia lloc el tercer diumenge d'agost, amb l'objectiu d'aprofitar la presència d'una important colònia d'estiuejants als pobles de la zona, molts dels quals en són fills o descendents. Aquest dia, una part dels assistents a la festa es quedava a dinar i a passar la tarda a l'ermita, sonaven sardanes i els joves de Gratallops tenien cura de la venda de refrescs i mocadors, cintes i altres records.

En els darrers anys, la festa ha tornat a canviar de data i avui se celebra el diumenge següent a la Mare de Déu d'Agost, tot i que no es pot afirmar que aquesta sigui una data consolidada. Aquests canvis de dates, de fet, s'han fet notar de forma molt significativa en el desenvolupament del ritual religiós i festiu, que ha perdut intensitat i que ha quedat reduït fonamentalment a un ofici religiós que finalitza amb el cant dels goigs, datats a finals del segle xviii. Cal afe-

gir, a més, que el grau de participació és molt mínim si ho comparem amb el que havia significat aquest santuari en la religiositat dels pobles de la comarca. Algunes persones, molt poques, continuen anant a peu a l'ermita des de poblacions com Gratallops o la Vilella Baixa. D'altra banda, s'han perdut en bona mesura també els trets de trobada entre els pobles veïns i aquells elements que doten la festivitat religiosa del caire d'aplec: activitats lúdiques, un menjar popular al voltant de l'ermita, ballades de sardanes, etc.

També s'havia celebrat a l'ermita el 8 de setembre, diada de les *marededéus trobades*. Hi assistia gent de tots els pobles de la rodalia. El fet, però, és que a l'igual que l'aplec de març, aquesta celebració es va veure afectada per la davallada dels assistents, al mateix temps que la coincidència de la data amb l'inici d'un període de forta activitat agrícola a la vinya, conreu per excel·lència a la comarca, va comportar que la diada deixés de commemorar-se.

Antigament s'havia celebrat una altra trobada a l'ermita, el dissabte següent al 28 d'agost, diada de Sant Agustí. Sembla que aquesta celebració fou instituïda en temps de l'abat Domènec, si bé n'hem pogut trobar notícies de tradició recent.

Llegendes al voltant de l'ermita

Aquest és un santuari marià que compta amb un ric bagatge de narracions i tradicions llegendàries. La més coneguda fa referència a la imatge de la Mare de Déu, recurrent al tòpic de la rivalitat entre pobles que estan a l'entorn de l'ermita. L'hem aplegat de diverses persones. Hom explica que quan van construir l'ermita i s'hi va posar la imatge de la Mare de Déu, la van deixar de cara a Gratallops, ja que l'ermita es troba dins el seu terme.

El primer cop que hi anaren els de Gratallops quedaren sorpresos en veure la Mare de Déu posada de cara a Torroja. Primer es pensaren que algú havia volgut gastar una broma girant-la. La posaren novament de cara a Gratallops i se'n tornaren cap el poble. Hi pujaren el dissabte següent, però la van trobar novament mirant cap

a Torroja. Encara la van moure un tercer cop, fixant-la, a més, a la base. Fou inútil, ja que, a la següent ocasió en què van tornar a l'ermita, la imatge era com sempre de cara a Torroja. Finalment, malgrat els hi sabés greu, els de Gratallops van haver de creure que la imatge de la Mare de Déu volia estar de cara a Torroja. Si més no, això és el que expliquen els de Torroja.

També ens han parlat del pas de nostre Senyor pel terreny que envolta l'ermita:

I allí, en aquell pati que hi ha, hi havia unes roques on sortia una herba que era verda, i diu que no era en cap més puesto. I si l'agafaves i la posaves per a veure si s'aprenia, no s'aprenia. [...] A mi, la padrina em deia que hi havia passat nostre Senyor. (Ramona Cabré, 88 anys, Torroja del Priorat, 21.8.1996)

Ja hem parlat de com història i llegenda es combinen en allò que s'explica de la vida de Pere Domènec. El 1815, Pau Fort, prevere de la vila de Cornudella de Montsant, recull en les seves notes un fet meravellós protagonitzat per Pere Domènec, i que data el 14 de maig de 1542. Quan era cubiculari del papa Pau III, Domènec va voler arrencar un tros de la veracreu per enviar-lo al seu poble. Va posar un paper blanc sota la creu i va intentar tallar-ne un tros, però el bocí va quedar vermell de sang que va rajar de la creu, que també va tacar el paper. D'aquest portent, se'n va aixecar acta amb diversos testimonis. Pau Fort declara haver vist encara a l'església de Gratallops el paper amb la sang i la fusta enganxats, i la còpia de l'acta (Fort: 1815, 54v).

Recordem també que l'abat Domènec va donar un santcríst a l'ermita, que hom afirma que va portar al coll des de Roma. Doncs bé, es diu que el dimoni se li va aparèixer quan més li costava pujar amb la creu al coll. A la Vilella Alta expliquen que:

Al passar per sota d'un vell oliver que hi havia al camí junt al mas del Franc, el va temptar l'ombra per a reposar uns instants. Mentre estava

descansant se li aparegué un home dient-li: «Què fas aquí cansat de portar aquest tros de fusta i guix al coll?; tira-ho per aquest coster avall!» Aquell home era el dimoni que el volia temptar; l'abat resà la Salve i desaparegué l'home. (Escoda: 1996, 66)

S'explica que en arribar a dalt, cansat com estava, es va treure el barret i aquest, miraculosament, se li va quedar enganxat dalt al sostre. En una altra versió, a Gratallops, en canvi, parlen de xiprers:

A l'arribar a Gratallops, i per tal d'oferir [la creu] a la Verge, se la carregà al coll des del poble fins dalt a l'ermita. Pujava l'inclinat camí suant i esbategant i quan arribà al primer xiprer de la carena, se li ocorregué treure's el pes de l'esquena per reposar una estona. Allí se li aparegué el dimoni tot burlaner li digué: «—Home no siguis tan babau, on vas tan carregat? llença aquesta càrrega». Més a l'arribar al segon xiprer, se li aparegué l'àngel i li va dir: «—Tira amunt que ja ets a dalt, la Verge t'espera».

I l'home s'encoratjà i amb un parell de salts es plantà dins a l'ermita, i al darrer salt que féu, llençà el barret de cardenal a l'aire i aquest quedà penjat al sostre. En aquest primer xiprer, quedà gravada a la seva espessa fusta, una profunda creu que simbolitzà el triomf de la fe. (Sabaté: 1998, 28)

Enllaçar la narració del trasllat de la creu amb la del barret al sostre és, doncs, prou freqüent.

Tanmateix, hom vincula també aquest fet a un altre moment. Es parla d'una vegada que Pere Domènec tornava de Roma, apresat per ser al seu poble i que volia arribar a temps a l'ofici de completes.

Però es veu que el temps li passà i quan se'n donà compte s'anava acostant l'hora; l'emprengué a pas llarg camí amunt tot suant de valent, i quan va arribar al primer xiprer va trobar un home tranquil·lament assegut a sobre unes pedres. Aquest li digué: «—No correu, que quan arribareu dalt, les completes ja s'hauran acabat». Però ell l'emprengué camí amunt amb més afany encara. Al posar els peus dins l'ermita, en aquell precís instant començaven les completes. I amb esperit endolcit i respi-

rant tranquil, va exclamar: «—Alabat sia Déu!», tirant el barret de cardenal enlaire sense donar-se compte que aquell s'havia quedat penjat al sostre. (Sabaté: 1998, 28)

Els goigs

A l'ermita es canten els mateixos goigs de la Mare de Déu des de finals del segle XVIII. Les principals edicions conegudes són:

Reus: Per Rafael Compte, estamper i llibreter (s. XVIII)

Reus: Per Gertrudis Compte, vídua. Any 1803.

Reus: Imp. de Sabater. Any 1876.

Tarragona: Imp. de F. Aris i Fill. Any 1886.

La transcripció que aquí presentem és d'una edició del 1987 que segueix el mateix text que el cantat en el segle XIX. Aquesta versió dels goigs, entre altres variants menys significatives, elimina tota referència a la cartoixa d'Escaladei.

GOIGS A LA MARE DE DÉU DE CONSOLACIÓ

TEXT ANÒNIM. MÚSICA POPULAR.

EDICIÓ DE 1886.

Ja que molt gran és, Senyora,
la vostra intercessió:

*Siau nostra Protectora,
Verge de Consolació.*

aquest Poble, y l'adorná,
perque n' fos més preciós,
en lo qual dispenseu vos
favors sens limitació...

No obstant que no consta bè,
haber vos estat trobada,
que aquí fósseu colocada
molts anys ha, Dèu permeté,
fèr á Gratallops, volgué
un gran favor ab assò...

Venerada pues temps há
en un paratge elevat,
al centro del Priorat
la vostra Imatge està;
desde ahont sabeu mirá
tothom amb compassió...

En son terme deliciós
un temple ab cifrers formá

Per ser Vos consol probat
de aquells, que sou advocada,

sou en tal nom proclamada
qual habeu acreditat,
pues á tots aconsolar
habeu en sa aflicció...

Que persó de enfermedat
curau al ànima y cos,
sab molt bè, qui acut á vos,
perquè en sa necessitat
tothora ha experimentat
vostra gran protecció...

Es cosa també probada,
que de tempestats lliurau
y pluja als camps sechs donau,
luego que sou reclamada,
ó ab professó transportada
desde esta situació...

Per tan poder observat,
vos venen á visitar,
y fan Misses celebrar
la Vila y veinát,
molts dias te acostumat,
pujar allá ab professó...

Los molts miracles obrats
per vostra ma poderosa
explicar no es facil cosa,
sols alguns de retratats;
lo Ermitá, ab Dons votats
demostra la devoció...

Ni tampoch es de admirar
que sia bó y fructuós
lo terreno, que estau vos;
si tal terra per fruyts dar,
y la gent per millorar
reb vostra benedicció...

Vullau Verge proseguir
ser nostra Consoladora,
y fèu de la mort á la hora,
losllops infernals fugir,
per despres ab vos tenir
la mes *grata* habitació...

Pues acreditant tot hora
vostre poder i adffició:
Siau nostra Intercessora,
Verge de Consolació.

Una altra obra de la literatura popular dediacada a l'advocació de l'ermita és aquest *Càntic a la Verge de la Consolació*:

A Vós Verge, Mare
de Consolació;
Lloem, tot cantant-vos
amb gran devoció.
A Vós Verge, Mare
de Consolació.

Sou pura i sou bella
sou Vida dels cors;
Vós lliri i estrella
de bells esplendors...

La vostra puresa
Gabriel va cantar,

COIGS À

OBSEQUI DE LA
DE MARIA SANTÍSSIMA,
CONSOLACIÓ, QUE SE VENERA
DE GRATALLOPS,
ARQUEBISBAT

MAJOR

DEVOTA IMATGE
PROCLAMADA DE
EN LO TERME DEL POBLE
CENTRO DEL PRIORAT,
DE TARRAGONA.

CONSOLATRIX AFFLICTORUM.

Ja que molt gran es, Senyora,
La vostra intercessió:
Siau nostra Protectora
Verge de *Consolació*.

No obstant, que no constabè,
haber vos estat trobada,
que aquí fosseu colocada
molts anys ha, Déu permeté,
fèr á *Gratallops*, volgué
un gran favor ab assó:
Siau nostra Protectora, etc.

En son terme deliciós
un temple ab cifres formá
aquest Poble, y l' adorná,
perque n' fos més preciós,
en lo qual dispensau vos
favors sens limitació:
Siau nostra Protectora, etc.

Venerada pues temps há
en un paratge elevat,
al centro del Priorat,
la vostre Imatge está;
desde ahont sabeu mirá
tothom ab compassió:
Siau nostra Protectora, etc.

Per ser Vos *consol* probat
de aquells, que sou advocada,
sou en tal nom proclamada,
qual habeu acreditat,
pues á tots aconsolar
habeu en sa aflicció:
Siau nostra Protectora, etc.

Que persó de enfermedat
curau al ánima y cos,
sab molt bè, qui acut á vos,
perque en sa necessitat
ha sempre experimentat
vostra gran protecció: etc.

Es cosa també probada,
que de tempestats llurrau,
y pluja als camps sechs donau,
luego que sou reclamada,
ó ab professó transportada
desde esta situació: etc.

Per tan poder observat,
vos venen á visitar,
y fan Missas celebrar
esta Vila y veinát,
molts dias te acostumat,
pujar allá ab professó: etc.

Los molts miracles obrats
per vostra ma poderosa
explicar no es facil cosa,
sols alguns de retratats;
lo Ermitá, ab *Dons* votats
demostra la devoció:
Siau nostra Protectora, etc.

Ni tampoch es de admirar
que sia bó y fructuós
lo terreno, que estau vos,
si tal terra per fruyts dar
y la gent per millorar
reb vostra benedició:
Siau nostra Protectora, etc.

Vullau Verge proseguir
ser nostra *Consoladora*,
y feu de la mort á la hora
los *llops* infernals fugir,
per despres ab vos tenir
la mes *Grata* habitació:
Siau nostra Protectora, etc.

Pues acreditant tot hora
vostre poder y aflicció;
Siau nostra Intercessora,
Verge de *Consolació*.

℣. *Ora pro nobis Sancta Dei Genitrix.*

℞. *Ut digni efficiamur promissionibus Christi.*

OREMUS.

Concede nos famulos tuos quesumus Domine Deus perpetua mentis, et corporis prosperitate gaudere, et gloriosa Beatae Mariae semper virginis intercessione à praesenti liberari tristitia, et aeterna perfui letitia. Per Christum Dominum nostrum. ℞. AMEN.

la vostra pobresa
el món va salvar...

vé a Vós confiada
cercant el Consol...

Sou filla del Pare
sou Mare del Fill,
vostra ànima clara
de Déu és espill...

Mostreu Vós als braços
Jesús Redemptor
que cura amb abraços
la nostra aflicció...

Mare prioratina
oiu-nos si us plau,
meneu-nos, senyora
al port de la pau...

O Mare estimada,
Senyora del Cel,
oiu vostre poble
que us clama fidel...

Fervent us aclama
el vostre Priorat:
Que sigui tothora
per vos amparat...

Salveu les collites,
gardeu vostres fills.
Traieu-nos, o Mare,
de tots els perills.

La vostra fillada
quan sen el condol

*A Vós Verge, Mare
de Consolació.*

Tal com hem comentat abans, fins a la guerra de 1936-39 es conservaven a l'ermita, amb culte propi, les relíquies portades, segons la tradició, per Pere Domènec. Els goigs que transcrivim tot seguit els coneixem per una edició –sense data, de la segona meitat del segle XIX– feta a Valls:

GOIGS EN ALABANSA DE LAS SANTAS RELÍQUIAS QUE
S'VENERAN EN LA VILA DE GRATALLOPS Y QUE FOREN
PORTADAS DE ROMA PER LO INSIGNE ABAT PERE
DOMÈNECH EN 1546.

Per nostre bé general,
de Roma foreu portadas,
Santas Relíquias sagradas,
gardeu-nos sempre de mal.

Cuant Domènec, sant abat,
per los camins vos portava,
molts obstacles li posava
Lucifer, àngel malvat;

més del tot quedà burlat
lo seu intent infernal...

Amb gran pompa y alegria
vos rebé la població,
que baix vostra protecció
se posà desde aquell dia,
votant que cada any faria
una festa especial...

Dotat nostre temple està
de la joia més preciosa,
de la sang pura y hermosa
que Cristo va derramà
per traure al llinatge humà
del antich estat fatal...

Conserva també igualment,
com a relíquia estimada.
llet de la Immaculada,
mare del Omnipotent;
la que serví d'aliment
a Jesús, Rey immortal...

Són joyas d'inmens valor
las del bras de sant Llorens,
santa Llúcia y sant Vicents,
heroichs màrtirs del Senyor;

és pel poble gran favor,
posehir un tresor tal...

De molts sants, en abundància,
las relíquias veneradas,
dins de l'urna estan guardadas
ab gran fe, amor y constància;
de allí surt grata fragància
y virtut medicinal...

Gratallops sempre confia
en la vostra protecció,
reclament ab devoció,
las relíquias, nit y dia;
y en l'altar vos obsequia
cuant és festa principal...

Vullau del poble allunyar
tempestats y malalties,
y a la fi de nostres dias
la nostra ànima amparar;
perquè aixís pugam gosar
de la Glòria celestial...

Per nostre bé general
de Roma foreu portadas,
Santas Relíquias sagradas.
gardeu-nos sempre de mal.

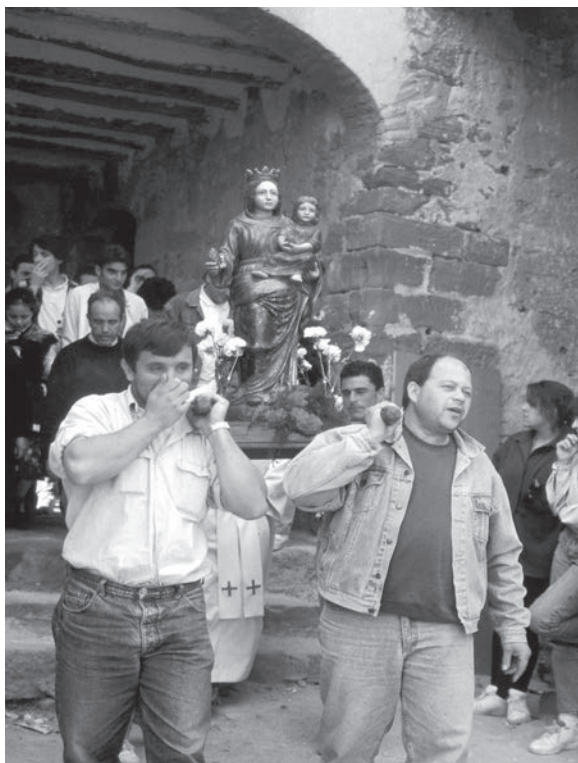
La Mare de Déu de les Pinyeres

L'ermita dedicada a la Mare de Déu de les Pinyeres es troba situada dins el terme municipal del Masroig, dalt del cim d'un pujol proper a la població i reposa sobre una esplanda des d'on es té una extraordinària panoràmica no només de les terres prioratines (el Lloar, el Molar, les mines de Bellmunt, la serra de Montsant...), sinó també de les serres de Pàndols i Cavalls (la Terra Alta) i dels ports de Tortosa-Besseit.

L'origen de l'ermita de les Pinyeres i de la devoció a la seva Mare de Déu cal vincular-ho a l'antiga existència del poble de les Pinyeres, la història del qual es reconstrueix a cavall d'allò que ens diu la documentació –de moment, ben minsa– i la llegenda popular. En l'actualitat es realitzen excavacions arqueològiques a l'indret, que podran aportar noves dades per al coneixement d'aquest antic poblament.

D'una banda, sabem de la concessió d'una carta de poblament per Albert de Castellvell, a les darreries del segle XII, després que l'indret hagués estat una fortificació arran de la seva importància estratègica durant el període de la conquesta cris-

Sortida de la processó amb la imatge, el dia de l'aplec.
Fotografia de Salvador Palomar

tiana del territori. D'aquest lloc fortificat es tenen les últimes notícies fins a mitjan segle XVII, quan sembla que el poble desaparegué tràgicament a causa de la guerra dels Segadors (1640), passant les seves terres i dominis al terme del Masroig. De la destrucció i del despoblament del nucli en parlen diverses llegendes locals.

S'explica d'uns soldats i d'un capità que enverinaren les aigües de la font de la vila, d'uns combats aferrissats en les properes cingleres, dels catalans contra uns enemics no prou identificats, de restes de cairats i travesseres carbonitzats i s'hi ha trobat colgades algunes piques de pedra amb restes de cendra i carbó. També s'han trobat unes sitges misterioses cavades al terra verge o a la pedra i totalment buides, probables amagatalls de queviures, robes o altres matèries orgàniques que, per por d'un saqueig, foren depositades i ningú no tornà a cercar-les. Sembla ser que després de la destrucció el lloc restà abandonat. Traumatitzats per la tragèdia, la senzilla gent de la contrada hi veia terrorífiques aparicions, ànimes en pena, una esgarrifosa cabra de foc, reencarnació de l'ànima del capità que destruí la vila. (Escrit de Francesc Vernet recollit a Del Rió: 1984, 135)

Entre les runes d'aquest antic poble va quedar en peu la façana i les quatre parets d'una església romànica que al segle XVIII fou reconstruïda com a santuari dedicat a la Mare de Déu de les Pinyeres, advocada dels pinyonaires dels boscos de Montsant. Sembla creïble, doncs, que l'actual edifici tingui el seu origen al segle XVIII, quan la gent del Masroig, on va acudir la major part dels fugitius de les Pinyeres, decidí reconstruir l'església i instaurar-hi una nova imatge de la Mare de Déu de factura barroca. Aquesta talla policromada és conservada al poble, mentre que la que presideix l'altar de l'ermita és una rèplica idèntica a l'original, esculpida per Cinto Casanovas i Mn. Àngel Martí i Borràs.

Sobre la imatge de la Mare de Déu també existeix una llegenda, que explica com, davant la imminent destrucció del poble de les Pinyeres, algú va salvar la primitiva imatge amagant-la en un avenc

quasi inaccessible i obert a la cinglera. Però sembla ser que l'esforçat devot no va sobreviure a la tragèdia i la imatge va desaparèixer. Anys després un pastor la va trobar al fons del clivell, però la gent de la contrada venerava ja la nova imatge i la primitiva va restar oblidada a la sagristia de l'ermita, d'on va ser llevada a començaments del segle xx.

L'aplec de les Pinyeres

Malgrat l'aspecte romànic de l'actual edifici, les successives reconstruccions i ampliacions de l'ermita han esborrat gairebé del tot el romànic primitiu. D'altra banda, junt a l'església hi ha la casa de l'ermità; sota un mateix porxo s'obren les dues portes. A la banda esquerra, i també unit per un cantó a aquest conjunt, hi ha un edifici que abans feia d'estable i possiblement, el primer pis, d'estatge per als caminants. Ara, aquest edifici s'ha habilitat com a serveis i bar.

La importància i devoció cap a aquest santuari en tota la seva àrea d'influència, principalment el Masroig i Bellmunt del Priorat, ha fet que la manifestació de promences personals a la Mare de Déu de les Pinyeres hagi estat contínua. La promesa podia consistir a anar caminant un tros del camí cap a l'ermita descalç o de genolls, fer donatius, oracions, etc.; o bé aquesta religiositat personal s'expressava amb exvots portats a l'ermita en recordança d'algun benefici obtingut de la Mare de Déu. Altres tipus de creences personals feien referència a trobar un bon nuvi per part de les noies solteres del poble. Quan es feia la processó de la Mare de Déu, durant tot el recorregut les joves del poble portaven un ciri que encenien a la missa; així es creia que aviat contraurien matrimoni.

De fet, aquesta religiositat existent entorn de la Mare de Déu de les Pinyeres per demanar la seva protecció encara és vigent entre molts devots del poble. Com a exemple més contemporani ens explicaven:

La meva mare, quan vaig anar a examinar-me del cotxe, va anar a portar un ciri a la Mare de Déu. [...] I jo en porto sempre penjada allà, al cotxe, una de les cintes de l'ermita (que es venen el dia de l'aplec). (Maria del Mar Sentís, 33 anys, Bellmunt del Priorat, 24.8.1996)

Tot i que en l'actualitat els pobles que professen amb més intensitat la devoció cap a la Mare de Déu de les Pinyeres són el Masroig i Bellmunt del Priorat, seguits del Lloar i el Molar, en el passat l'àmbit geogràfic d'influència de l'ermita s'estenia a d'altres indrets com Gratallops, els Guiamets, Capçanes i també Falset. Al Masroig, existeix una dita popular que diu:

La marededéu és nostra,
cinco duros nos costa.

(Maria del Mar, 33 anys, Bellmunt del Priorat, 20.8.1996).

La religiositat professada cap a la Mare de Déu era tal, que fins i tot els dos principals pobles devots de l'ermita —el Masroig i Bellmunt— havien arribat a establir una mena de picabaralla per l'exclusivitat del culte. Aquest fet s'expressava sobretot en el moment dels cants dels goigs a l'ermita el dia de la seva festivitat, el dissabte després del diumenge de Pasqua. Si, per a uns, el darrer vers de la tornada diu: «Valeu-nos, Mare de Déu, del Masroig a les Pinyeres», els altres ho canviaven per «de Bellmunt a les Pinyeres»:

Jo me'n recordo d'haver anat amb la meva padrina i em deia pel camí: «—Tu, quan arribem, has de cantar “de Bellmunt a les Pinyeres”». [...] Però aquell dia, quan arribava l'hora de cantar els gojos, los del Masroig cridaven fort: «Del Masroig a les Pinyeres»; però com que de Bellmunt hi anava gent, era més gran, guanyaven els de Bellmunt i es sentia: «De Bellmunt a les Pinyeres». [...] Perquè jo hi aniré a les Pinyeres, i quan arribi lo bocinet del gojos de dir «Del Masroig a les Pinyeres», no se m'acudirà dir-ho, se m'acudirà dir «De Bellmunt a les Pinyeres». (Maria Teresa Torné, 56 anys, Bellmunt del Priorat, 20.8.1996)

Aquesta mateixa mena de pugna expressada en el cant dels goigs succeïa també entre la gent de Gratallops i el Masroig.

La celebració de la diada de la Mare de Déu de les Pinyeres té lloc, doncs, el dissabte després de Pasqua Florida; és, per tant, una festa que no té una data fixa en el calendari, sinó que es veu alterada per la modulació de la Pasqua, festa variable segons la tradició hebreo-judeocristiana.

Certament, es tracta d'una festa que aplega cada any un bon nombre de masrojans, dels pobles veïns assenyalats i també de gent forana, però que manté algun tipus de vincle amb el poble. La diada té alhora un sentit religiós, però també juga un paper important perquè la celebració de l'aplec esdevé un retrobament entre familiars i amics, reforçant així un vincle d'identitat de tota la comunitat.

L'anada a l'ermita acostuma a fer-se a peu, si bé l'itinerari del camí respecte al recorregut original ha canviat, ja que moltes de les dreceres que abans s'usaven s'han perdut. Molts altres assistents prefereixen igualment arribar-hi en cotxe. Antigament, era costum acompanyar-se de l'animal que hi havia a la casa. La següent transcripció oral permet observar com es preparava i celebrava la festa de la Mare de Déu a finals de la dècada dels 40 del segle xx:

Jo, de jove, jove, he vist a casa, tenir l'animal, posar-li la sàrria; la mare, tot lo dia, el dejuni, llogant una dona a fer menjar, carregar, i naltros, petits i grans, a peu anar a l'ermita [...].

[A la festa] venia la Guàrdia Civil, perquè llavors s'aconvidava a la Guàrdia Civil. Venien los capellans de tota la comarca. [...] Es feia la missa, i es pujava la marededéu de l'ermita a dalt a l'era, amb la peanya...

Allavors ja venia una orquesta de música del Masroig, deu o dotze músics, es cantava tota la missa, es feien sardanes. A la tarda es feien ballets, los crios del poble... I a última hora, al mateix puesto que avui puja la marededéu, que es baix a la carretera, baix a la bassa que diem..., doncs en professó, amb la mateixa orquesta, los crios que feien los ballets vestits de catalans, i cap a l'església; es feia la novena i llavors tothom a canviar-se, lo ball i a la nit lo cine... i una gran festada. I llavors tota la setmana es feia la novena i el rosari. I al cap dels nou dies,

doncs se fa la missa major... Llavors se'n feien tres, de misses: la del dematí, la de les deu... i llavors, a la tarda, amb l'orquestra, també es feia la professó, i llavors es tornava a acompanyar baix a la carretera, a la bassa, i llavors se portava amb peanya cap dalt a l'ermita. (Virginia Rosario Munté, 53 anys, el Masroig, viu a Falset, 20.8.1996)

Avui en dia l'esquema de la celebració continua essent bastant similar al de qualsevol aplec. La festa comença amb la celebració de la missa a l'esplanada de damunt de l'ermita, perquè tothom hi tingui cabuda, amb la imatge de la Mare de Déu presidint l'ofici. Un cop acabada l'eucaristia es canten els goigs –d'autor anònim– i els devots passen a besar la imatge. Tot seguit, i per continuar la festa, sardanes fins a l'hora de dinar, essent l'àpat més típic de la diada una paella d'arròs, acompanyada de qualsevol bon vi de la cooperativa del poble.

Després de dinar acostumen a fer-se un bon seguit de balls populars representats pels nens del poble o per algun grup de fora. I a la tarda es baixa cap al poble; molts encara ho fan en processó i duen a coll la imatge de la Mare de Déu fins a l'església parroquial, on se li ofereix una novena durant tota la setmana. El diumenge següent es torna la imatge cap a l'ermita. De fet, un cop al poble, la festa va perdent tot vessant religiós i es transforma en el que podria ser perfectament una tarda típica de festa major; sovint hi ha sessió de ball i ballades de sardanes.

Els goigs

El text dels goigs que es canten a la Mare de Déu de les Pinyeres, han estat arranjats i són d'autor anònim. Es basen en una música popular. L'edició que aquí es transcriu data de l'any 1988.

Puix que sempre socorreu
al que vós busca de veres.
*Valeu-nos, Mare de Déu,
del Masroig i les Pinyeres.*

Vós sou la Rosa plantada
allà a l'hort de Jericó,
de colors avantatjada
de gràcia i perfecció,

blanca i pura com la neu,
de grans fulles i senceres...

Vós sou Palma de Cadés,
que per virtut de l'Altíssim
ens doneu el fruit que n'és
Jesús, vostre Fill dolcíssim,
que en vostres braços ees veu
fent carícies vertaderes...

Vós lliri sou, entre espina,
i Assutzena de les Valls,
que ens serviu de medicina
als que es veuen en treballs;
al que en Vós espera i creu
remedieu de mil maneres...

Cedre sou de les altures
i Xiprer molt olorós;
de totes les criatures
ni una és igual a Vós
Déu Capitana vos féu
de les celestials banderes...

Estrella sou de la Mar,
i del món la Llum i Guia;
el camí no pot errar
el devot que en Vós confia;
i a la mort li apareixeu
amb molts àngels, a fileres...

Com que prest es despoblaren
les Pinyeres, al que es mostra,
els del Masroig dedicaren
eixa Església a honra vostra,
demostrant l'afecte seu,
en les devocions primeres...

Mare de Misericòrdia
conserveu-nos la salut
doneu-nos pau i concòrdia
i pluja en el temps degut;
perquè en eixa vida breu
us puguem servir de veres...

Puix podeu el que voleu
en les Eternals Esferes.
*Valeu-nos, Mare de Déu
del Masroig i les Pinyeres.*

Sant Cristòfol

Segons sembla, antigament el vilatans de Falset havien venerat sant Cristòfol, el *portador de Crist*, malgrat que no es conserva cap vestigi material d'aquesta ermita i avui ni tan sols se n'endevina l'emplaçament.

Tot i que deuria tractar-se d'una ermita d'importància menor, no s'ha trobat documentació escrita que permeti datar o aportar més informacions sobre aquest vell santuari, a excepció dels goigs dedicats al sant, on es pot llegir *Goigs a la llaor de sant Cristòfol, màrtir, patró dels automobilistes, que es venera a la seva ermita de Falset*, però que tampoc aporten cap informació particular de la devoció falsetana a sant Gregori.

L'ermita fou destruïda durant la invasió napoleònica a començaments del segle XIX, i des de llavors va restar abandonada.

La següent descripció, recollida a finals dels anys vint del segle XX, pot ajudar a situar aquesta antiga església en el territori, a més d'oferir-nos alguna altra informació sobre la mateixa:

De l'ermita de Sant Cristòfol es conserven encara murs, arcades i carreus amuntagats. La porta d'entrada, de pedra picada, és un model d'estil romànic. Crida l'atenció de l'excursionista una finestra gòtica empotrada i confosa amb la paret. Altra porta més gran donava a una ampla esplanada tota enllosada i situada, com l'ermita, en una preminència a mig faldar de les «Torres», a 2 Km. llargs de Falset i a la dreta de la carretera de Reus. Malgrat tenir tres fontetes a poca distància, entre elles la del «Lladoner», estava dotada de cisterna. Tenia un departament per l'ermità que, com el de Sant Gregori, baixava al poble una vegada a la setmana per recollir almoïna. Al peu mateix de l'ermita, a mà esquerra, hi ha un fonda cova amb grossos penjarolls d'estalactites. (Pellejà i Borja: 1930, 87)

Cap als anys cinquanta del segle xx es va voler tornar a recuperar l'advocació a sant Cristòfol, i fins i tot es va posar una primera pedra per fer una segona ermita en el lloc on es creia que havia estat l'ermita originària. La iniciativa, però, no va aconseguir tirar endavant.

Els goigs

Es conserven uns goigs dedicats a sant Cristòfol, màrtir, escrits per Joan Montalà, prevere, amb música de Ramon Mañé Campàs, que eren cantats el dia de la seva festivitat.

GOIGS A LLAOR DE SANT CRISTÒFOL, MÀRTIR,
PATRÓ DELS AUTOMOBILISTES, QUE ES VENERA A LA SEVA ERMITA
DE FALSET.

Si l'amor de Déu ens porta
el més feble és poderós.
*Deu-nos fe ben viva i forta,
Sant Cristòfol gloriós.*

Passa-rius era d'ofici,
i es fa apòstol a l'instant
que deman el benefici
de passar Déu fet Infant.
Tota Lícia resta absorta
quan predica aquell colós...

Quan la seva vara un dia
va florir per sant voler,
dins els cors també hi floria
el miracle de la fe.
Qui vacil·la i no es conhorta
amb un fet tan prodigiós?...

Vol l'Imperi que la flama
dels seus déus atii el sant.

Jo per Déu abrando -exclama-
tots els cors amb foc més gran.
El meu Déu no és cosa morta,
qui l'estima és més sortós...

Perquè caigui en la luxúria
té al davant carn de pecat,
i ell trasmuda aquella injúria
en botí de castedat.
Escriu dret amb ratlla torta,
i fa sants, de pecadors...

Els butxins no el deixen viure:
cada instant, un nou turment.
Fins el foc, però, el deix lliure,
perquè el vol l'Omnipotent.
I ell predica i els exhorta,
i el tirà resta confós...

Amb sagetes, bèstia fera,
el tirà el vol fer morir,

i una d'elles torna enrera,
 buidant l'ull del seu butxí.
 Però el sant el reconfort
 amb un fet miraculós...

Mentre a cop de flanc moria,
 rodolant-li a terra el cap,
 amb la dreta els beneia,
 que morint i tot en sap.
 Dalt del cel li obren la porta,
 i ell hi entrava victoriós...

Tot Falset puja a l'Ermita,
 ruc de fe del Priorat,
 demanant bona collita,

sense pedra i tempestat.
 Si la vostra mà ens conforta
 daran fruit nostres suors...

Catalunya pelegrina
 amb vehicles de motor,
 i a l'Ermita s'encamina
 implorant vostre favor.
 En tot risc que el córrer importa
 deu-nos seny als conductors...

Si l'amor de Déu ens porta
 el més feble és poderós.
*Deu-nos fe ben viva i forta,
 Sant Cristòfol gloriós.*

Sant Gregori

L'ermita de Sant Gregori està situada a uns 1.500 m de la vila de Falset. Tot seguint la carretera en direcció Reus, al primer revolt de la falda de la muntanya es troba un petit camí de carro que tot recte ens porta a la Creu del Tres Tombs, a peu de l'ermita. D'aquesta creu comença un altre camí, en direcció muntanya amunt, que duu a una imponent cova de roca vermella on hi ha enclavada l'ermita dedicada a sant Gregori, si bé al seu interior també s'hi aixopluga la imatge de sant Antoni, actualment devoció principal de l'ermita. Tot l'entorn natural que emmarca l'ermita està format per erosionades roques vermelles, de pedra d'esmolador, que adopten curiosíssimes formes. Un bon exemple del que acabem de dir són dues roques verticals conegudes amb el nom de *el gegant i la geganta* o els ano-

L'ermita de Sant Gregori.
Fotografia de
Salvador Palomar

menats *pans de Sant Antoni*, de forma voluminosa i arrodonida en la mateixa pedra, i dels quals se'n poden comptar fins a setanta.

La crema de nombrosos materials escrits de l'arxiu parroquial arran de la guerra del Francès no ha permès datar amb exactitud la construcció d'aquesta ermita; malgrat tot, l'actual inscripció de la porta informa de l'any 1719 com a possible moment de fundació del primer edifici. Antigament l'ermita ocupava tota la cova i on actualment hi ha un petit mirador al fons de la plaça hom suposa que hi havia el cor de l'església. A causa d'un esllavissament de roques que es va produir l'any 1897, aquesta primera ermita va quedar completament enrunada i va restar abandonada durant 32 anys. Tot i així, la gent continuava anant-hi i s'hi aplegava la diada de Sant Antoni.

El 1929 varen començar-se les primeres gestions per reconstruir de nou l'ermita, fet que va comptar amb tot el suport del poble, que hi va col·laborar amb tot tipus d'ajuts, i de l'Ajuntament de la vila. Les dimensions d'aquesta nova ermita reduïren a la meitat els de l'antiga. Un cop acabada l'obra, les imatges dels sants foren retornades processionalment al lloc, on es va celebrar una gran festa de benedicció solemne del nou santuari i es van estrenar els *Goigs de Sant Gregori i Sant Antoni*, compostos pel poeta Salvador Estrem i Fa i harmonitzats per Josep Maria Montlleó. Els diaris de l'època es van fer ressò d'aquest extraordinari esdeveniment:

Falset no recuerda fiestas tan grandes y emotivas como las celebradas hace unos días a raíz de dicha restauración. [...] Miles de personas ocupaban rellanos, caminos, cuevas, rocas, plaza y ermita. Como engarzadas a la multitud sobresalieron aquellas carrozas portantes de Sant Antonio y de lindas niñas típicamente vestidas de payesas. [...] Por la tarde, procesionalmente, se dirigieron los fieles a la Ermita, cantando el santo Rosario. El día anterior y a la misma hora, bulliciosa la población entre músicas, cantos y griterío ensordecedor, se entregaba de lleno a una de sus más predilectas diversiones: la Batalla de Flores. [...] Se cantaron los nuevos Gozos de Sant Antonio Abad y San Gregorio. [...] Seguidamente, lindas y agraciadas muchachas repartieron bonitas flores, se puntearon sar-

danas y se bailaron las clásicas «cocas», [...] Y, despiadada, vino la noche encima y [...] quedó iluminada la montaña por bengalas de variados colores, que a los acordes de la banda de música y entre frenéticos aplausos dieron carácter apoteósico al desfile de concurrentes [...]. (El Correo Catalán, recollit per Pellejà i Borja: 1930, 48-49)

D'aquest període, entre la gent de Falset s'explica una llegenda popular que conta que en el moment que s'estava reconstruint l'ermita, el poble es va dividir en dos bàndols: els partidaris de fer la nova ermita a la cova, i els de fer-la al peu de la muntanya. En aquest darrer lloc, a peu pla, va començar a refer-se l'edifici, però a causa de dos esllavissaments de roques l'ermita no podia acabar-se, de manera que la gent de Falset va arribar a la conclusió que al sant no li havia agradat que el canviessin de lloc, i llavors es va decidir refer l'edifici on havia estat ubicada l'anterior ermita. De fet, aquesta tipus de narració on el sant o marededéu a qui ha d'estar dedicat un santuari desapareix reiteradament d'un lloc i apareix en una altre, és un tema recurrent, com hem vist en parlar d'altres ermites de la comarca, a l'hora d'explicar l'origen de la construcció de moltes ermites.

L'aspecte actual de l'ermita, però, correspon a una posterior reconstrucció feta després de la guerra de 1936-39 i que aprofita de nou la totalitat de la cova.

Sant Antoni Abat

Malgrat que l'ermita està dedicada a sant Gregori, papa romà del segle VI, la devoció principal dels creients és per a sant Antoni, de manera que gairebé arriba a desplaçar l'advocació del primer. D'altra banda, cal dir que aquesta religiositat professada cap a sant Antoni ha perdut força en les darreres dècades. De fet, la importància de l'ermita com a lloc d'oració i de culte religiós individual i col·lectiu ha quedat en l'actualitat reduïda a la festivitat de Sant Antoni, al gener.

El cap de setmana més proper al 17 de gener, Falset celebra la festa de Sant Antoni, coneguda com *l'Encamisada*, una festa que té

lloc pels carrers de la població, però que acaba a l'ermita. La següent descripció de la festa a finals dels anys vint del segle xx mostra com l'ermita de Sant Gregori apareix plenament integrada a la festa:

A l'última de les dotze campanades del migdia, vigília de la festa, eren voleiades totes les campanes i tirotejat l'espai amb grant foc de carrabines. Aquell dia tot era bellugadissa i renou en les cases. Durant la tarda les dones es reunien al forn pastant i coient les ensucrades coques que constituïen l'obligat desdejuni de la festa amb acompanyament del rosat vi de la bóta del recó. En altres cases trobàveu un braseral a la llar que roentava l'oli de la caldera d'aram on es torraven les «aurelletes» i els bufats

«bunyols». Els homes es preparaven per l'Encamisada. Aquesta la formaven dues llargues rengleres de genets cavalcant mules i matxos enflocats amb refinat gust. Els traginers vestien el típic trajo prioratí: calça curta de vellut i calçons de cuiro botonats al costat, mitjons blancs i espadnyes de tres toms, ampla faixa negra o blava, camisa blanca planxada i un giponet amb gràcia a un costat era la prenda més característica.

El penó de Sant Antoni era portat pels majorals i les Autoritats presidien aquella manifestació cívico-religiosa que amb tot el poble anava a les solemnes Completes.

Obrien pas uns quants corpulents «dimonis» amb sarrons ben proveïts de «carretilles» que posades una a una a l'extrem d'un alt bastó, tantost les encenien rodaven bojament per escapar-se escampant una pluja d'espurnes que feien córrer, tot xisclant, als vailets i les noies. La gatzara era gran: trons, música, campanes i cridòria en competència.

Arribada de la imatge del Sant a l'ermita després de l'encamisada. Fotografia de Salvador Palomar

No havia clarejat el dia que sentíeu grinyolar los portes al so del renill de la mula que tot rosegant el crescut pinso era raspallada per l'hereu o el matxer fins deixar-li llampant i pentinat el pel. Després era novament aparellada i els de casa s'endiumenjaven per anar a missa mantinal a l'Ermita on se cantaven el Rosari, Goigs i Lletanies del Sant. Més tard se reunia el poble a la plaça de l'església per a presenciar la benedicció d'aquell bé de Déu de cavalls, matxos, mules i asenets.

[...] La processó es veia concorregudíssima i els carreters i traginers presumien aquella atxa més alta que ells mateixos, que a l'entrar al portal de l'església ja els cremava els dits.

A la tarda s'aplegava a l'Ermita un estol de pelegrins que omplenaven completament altures i fondades berenant i ballant coques amb santa pau i germanor, al so d'aquella música, única a la comarca. (Pellejà i Borja: 1930, 81-83)

En l'actualitat, a Sant Gregori només s'hi va en l'acte final de la celebració –després de l'ofici i la cercavila del diumenge al matí–, quan es torna la imatge del sant a l'ermita. Una part dels carruatges participants a la festa es dirigeix a l'ermita acompanyant el carro que transporta la imatge. En arribar al peu d'aquesta, es donen tres toms al voltant del penó del sant, que se situa a la base de pedra d'una antiga creu fixada el 1928 però avui desapareguda. Tot seguit, la imatge és descarregada i pujada a espatlles fins a l'interior de l'ermita.

En el passat, a més del 17 de gener, a l'ermita s'hi havia anat amb motiu d'altres festivitats com ara el Dilluns de Pasqua –a menjar-s'hi la tradicional *mona*– i per la Festa Major d'estiu, el 15 d'agost. El darrer dia de la festivitat de Santa Càndia, el 9 de setembre, també era costum que els falsetans s'arribessin a l'ermita a la tarda.

Els goigs

Aquests són els *Goigs de Sant Gregori i Sant Antoni* que, amb motiu de la benedicció de la nova ermita, feta el 1929, van ser compostos, com hem comentat abans, pel poeta Salvador Estrem i Fa i harmonitzats per Josep Maria Montlleó:

Per la vostra barba florida,
 pel vostre bàcul daurat;
*feu humil la nostra vida
 amb dolçors de caritat.*

Pels dos Sants que hi feien via,
 la muntanya el cor obrí,
 llum del cel hi replendia,
 i una ermita hi va florí.
 Si era sola i obscurida,
 prou els sants l'han abrandat...

Quan no en baixa la llum dolça
 de la barba de l'Abat,
 l'altre Sant la mitra espolsa
 amb un deix d'humilitat,
 i la roca es trona ungida
 d'aquell bell polsim daurat...

Sant Antoni, Sant Gregori,
 per la flor del romaní
 vostre esguard la fè ens arbori
 i aclareixi el bon camí.
 Quan la nostra passa ardida
 ens durà al vostre costat...

Amb el vostre ull clar que porta
 llum de sol i llum d'estel,
 llumeneu la nostra porta;
 feu de casa nostra un cel.
 Per l'infant qui salta i crida,
 pel bon avi bru i corbat...

Torneu bona aquesta terra
 perquè ens pugui mantenir;
 al bell peu de vostra serra,

collirem el pa i el vi.
 Si en la taula proveïda
 hi és l'amor tot perfumat...

Us durem perfums de vinya
 si en teniu de romaní,
 si en teniu de timó i pinya
 us en pujarem de vi,
 i de fruita ben collida,
 i de mel de rusc daurat...

Pujarem amb cançó alada
 amb la mula i el pollí,
 si el vostre ull ens vigilava
 no ens perdríem pel camí,
 que és tot clar de la florida
 de les flors que hi heu plantat...

Hi vindrem amb la collita
 i amb el rostre enriolat;
 quan serem dintre l'ermita,
 somriureu plens de bondat.
 Vostra mà que és beneïda
 nostre seny haurà tastat...

Atieu la flama encesa
 de la fe del nostre cor,
 allunyeu tota feblesa,
 endolciu la nostra mort.
 Deu-nos l'estrella florida,
 radiant d'eternitat...

Per la vostra barba florida,
 pel vostre bàcul daurat;
*feu humil la nostra vida
 amb dolçors de caritat.*

La Mare de Déu de les Malalties

Tal com succeeix amb altres poblacions del Baix Priorat, Marçà no té cap ermita dins el seu terme i la seva devoció es canalitza, si més no al segle xx, cap a santuaris del Baix Camp, com ara Santa Maria de Prasdip. No podem deixar d'esmentar, però, la devoció d'aquesta població a la Mare de Déu de les Malalties. Efectivament, aquesta advocació mariana, patrona de la vila i venerada a la parròquia, esdevé el centre principal de la vila i rep les pregàries que, en altres indrets, s'adrecen cap a ermites i santuaris ubicats fora vila.

L'origen d'aquesta devoció a la Mare de Déu se situa a l'any 1760, moment en què el poble es posà sota la protecció de santa Maria per deslliurar-se d'unes febres malignes que assolaven la població. Segons la tradició, la proposta va ser votada tres vegades per tot el poble.

Els goigs, un text popular del segle XIX, ho expliciten clarament:

El tristíssim any seixanta
del segle passat, us vérem
demanar a la Sió Santa
l'ajut que no meresquérem.
I prompte ens alliberàreu
del flagell que ens afligia...

En cas de necessitat, la població acudia sistemàticament a la Mare de Déu. Per exemple, en demanda de pluja el 1828, quan la sequera va

Processó de la Mare de Déu de les Malalties. Fotografia de Salvador Palomar

afectar greument la població, o el 1885, quan el còlera feia estralls a la comarca.

Ja al segle xx, hi va haver una forta sequera entre els anys 1921 i 1922. Aquest any es va treure la imatge en solemne processó i es diu que, en retornar a l'església, va caure un xàfec que va alleugerir el patiment dels camps. L'any 1960 es va celebrar amb gran solemnitat el II Centenari de la seva invocació.

La seva festa anual se celebra el dia 27 de desembre. La festivitat va precedida per un novenari, que acaba el 26 al vespre amb el cant dels goigs a la Mare de Déu i, tot seguit, la interpretació de les conegudes «completes a llaor de la Mare de Déu de les Malalties».

El dia 27 el poble es desperta amb el cant de l'«Aurora», interpretat per un grup d'homes, que invita al rosari que té lloc pels carrers de la vila. En acabar el rosari, es canten de nou els goigs.

El text de l'«Aurora» comença així

Quina festa Marçà, en aquesta diada,
celebra fervorós, solemnement,
a la Verge Maria, n'és dedicada
per tal que en tot hora, ens dongui guariment.

Més tard se celebra la missa cantada i, a continuació, surt la processó amb la imatge de la Mare de Déu.

Els santuaris de les Garrigues i el Baix Camp

Alguns pobles del Priorat han mantingut força relació amb ermites i santuaris de les comarques veïnes, tal com els veïns de poblacions de fora la comarca acudien als santuaris prioratins. El cas d'Ulldemolins, població al límit de la comarca, de la qual hem pogut trobar força documentació, pot ser representatiu. Hem trobat anotades diverses processons a Prades, al Baix Camp, i a la Pobla de Cérvoles, a les Garrigues.

Des del segle XVI es constata una important relació amb els veïns de la Pobla que fan pregàries a les ermites d'Ulldemolins o conviden els ulldemolinencs a participar en les seves. Per exemple, el 4 de maig de 1616 el Consell de la vila pren nota que:

L'ermita de Puigcerver, en una imatge de començaments del segle XX.
Fotografia de l'Arxiu Carrutxa

Ses rebuda una carta de la pobla de Cèrvols que han determinat a causa de la sequia portar en profesó nostra Senyora a la Junquera. Ses determinat si vage. (Estella: 1881)

O el 22 de maig de 1645:

Los de la Pobla venen a Sta. Magdalena en profesó. Ses determinat darlos un refresch. (Estella: 1881)

De fet, Ulldemolins es troba plenament a l'àrea d'influència dels santuari marià de la Junquera. Aquestes processons es repeteixen diverses vegades –1627, 1652, 1683, 1749. Del 1749 tenim una descripció al llibre de la confraria del Nom de Jesús d'Ulldemolins:

Los de la Pobla mos convidaren a la Pobla pel dia que trauien la Mare de Déu de la Junquera, y mos portaren la llisènsia y anàrem la profesó desí dia 5 de janer 1749, y per rector lo reverent Jaume Nebot [i dos mossens més], y les moses, blanques, en la mateixa forma que lo Dijous Sant, y la gent tota la de la vila, que no quedà gent, tot[h]om anà y los majorals dels fradrins al costat del Sant Cristo en dos aches, y donaren veles a tot[h]om, y lo regidor primer, qu-ere Isidro Franch, portave la vara de batlle y los dos regidós eren Pere Joseph Berat y Jaume Anglès, care de llag, allà portaven les barres del tàlem tota la profesó. Y digueren misa solemne, y diaques y mestre de serimònies, y predicado[r] un frare d'Escornalbou, Pepió; digueren misa davant la capella de fora la vila y al ras tot[h]om. [...] Y mos donaren la dreta en tot, y al ana[r] per la granga, al torna[r] per les canals; eixírem dellà posta lo sol, y pasat lo riu desí ce formà la profesó, y aches y veles a tot[h]om, entràrem en eixa forma. [...] Portàrem les ensihnes per tota la Pobla y aufisi y quant entràrem en la profesó.

El camí entre Ulldemolins i la Pobla està ben definit i el Peiró, com hem vist, era el punt on sortien a trobar-se als pelegrins i esdevenia, també, indret de romiatge per a altres pregàries.

Sembla ser que també era costum que quan els de Prades treien a Santa Florentina per fer pregàries, hi anessin d'Ulldemolins:

Se té entès que per causa de la sequedat los de Prades trauen Sta. Florentina. Se-s determinat anar ab profesó y que a la gent se-ls don pa, fromage, nous y vi. (AMU: Actes del Consell, 1629)

Una pràctica que afectava altres poblacions, ja que el 25 d'abril de 1622 el Consell deliberava:

En Prades se fa gran festa y van las profesons de tots los pobles vehins per lo que pasaran per así algunas. Ses determinat que la vila los don a tots que aniran a profesó, refresch y a los pobres de la vila sels don tres fanegas de blat y sels don pa, cuan seran a Prades. Esta profesó se feu per la sequia y anaren a Prades los de la Pobla y portaren nostra Senyora. (Estella: 1881)

La documentació conservada de les confraries d'Ulldemolins ens confirma aquest costum. Així, la confraria del Santíssim anota entre les seves despeses del 1683 el fet d'haver «anat a Prades i a la Pobla en professó».

Cal pensar que, malgrat que no s'ha conservat documentació que ens ho confirmi, els veïns d'Albarca feien també processons a Prades.

Si ens situem a les poblacions del sud de la comarca, tant als Guiaments com a Capçanes es tenia Santa Marina de Pratedip com a santuari de referència, encara que durant el segle xx també s'havia anat a la Mare de Déu de les Pinyeres. També hi acudia la gent del Masroig i de Marçà.

Aquí havíem anat molt a l'ermita de Santa Marina. [...] El 18 de juliol de l'any 1936 jo era a Santa Marina amb un autocar que havien fet aquí al poble per anar-hi. [...] Normalment la gent es quedava a dormir allà dalt. (Albert Vendrell, 67 anys, Marçà, 21.08.1997)

Santa Marina es troba a uns quatre quilòmetres de la població de Pratedip. Segons la tradició, l'indret on es troba fou una donació de la família del Mas del Sabater al tombant del 1500. Les primeres

notícies documentals a l'arxiu de la parròquia són de finals del segle XVII.

De Capçanes conservem una descripció del recorregut, publicada el 1896 en una petita monografia excursionista, que pel seu interès transcrivim:

Cada any és costum en el poble de Capsanes assistir, los dies 13 y 14 de setembre, al santuari de Santa Marina, distant quatre hores del poble.

Se marxa a les tres de la tarde, rebentse una bona soleyada, puix en aquet mes y en aquesta hora el sol encare és bastant alt. Aquest any tres quartes parts del poble van compareixe a dit santuari, acompanyada cada família de someres ab sàrries carregades de plats, olles, bots, conills, gallines, etc, puix allí no's troba re.

Lo camí que se segueix és lo mateix de la cova,⁸ camí que sempre segueix la riera de la Vall.

Més tart s'ovira la masia del Remer, vora la cova, a l'altra banda de la riera. No's deixa per res lo camí fins que arriba a un boc de carrasques, o siguen alzines, nomenat Creu del mas de l'Estalella, trobant a mitja hora de la Creu lo mas de l'Estalella.

Amunt sempre,⁹ se troba un pla nomenat de'n Pallarès, desde'l qual se gosa de la vista panoràmica de Santa Marina.

Té de pujar-se un altre coll, nomenat Coll Roig, al cim del qual, y després d'haver donat una volta com un quart de circumferència, hi ha un altre pla; Pla de Santa Marina, en quins costats, a mà esquerra, hi ha'l mas de'n Xeco y a l'altre'l mas de'n Sabater.

Per fi arribem, després de passar un camí de carretera en quins dos costats hi ha altíssims xiprers, al santuari de Santa Marina.

Consta d'església, casa de l'hermità, dos casals o celdes ab la mateixa disposició que les celdes de Sant Joseph de les Llànies de Montserrat, si bé moltes desprovistes de llits.

En lo primer pis hi ha una gran sala, que quasi sempre serveix per ballar. Les seves parets estan plenes de noms.

8. Fa referència a la cova del Ramer, al terme de Tivissa –Llaberia– que descriu en un altre capítol.

9. El camí descrit a partir d'aquí segueix l'actual carretera veïnal (TV-3111) que porta des de Llaberia a Pradip o a Tivissa (T-311).

Entre les dugues celdes y l'església queda una plaça molt gran, ahont se sol reunir tothom després de sopar.

Allí, a la claror de grans tions encesos colocats al mitj de la plaça, la cople de bandúrries, guitarres y guitarró deixa sentir ses melodies.

Durant tota la nit no's dorm gens: molt tranquils corren a picar a les portes tancades. Aixís s'espera les 6 del matí, en que tothom prepara l'esmorzar y dinar alhora. Se torna a ballar fins a l'hora de dinar, efectuantse la sortida a les 3 de la tarde per arribar a Capsanes a les 7. (Nogué: 1896, 15)

El costum es va mantenir ben viu fins a la meitat del segle xx.

Teníem unes dues hores de camí. Hi anàvem amb els animals, marxàvem el dia abans, el dia 17, i es dormia allà dalt a l'ermita: amb els animals, les sàrries... i l'endemà es baixava. [...] Allí ens trobàvem amb la gent de Praddip, Vandellós, de Guiamets, també de Marçà. (Antoni Bonfill, 73 anys, Capçanes, 20.08.1996)

Des dels Guiaments es feia també un llarg recorregut fins a l'ermita. A començaments del segle xx, ens han comentat que s'hi anava passant per Tivissa i el coll de Fatxes.

Recordo que a mi em van prendre amb carro... Hi van anar els avis, la mare [...] van marxar el dia abans, van dormir allà, doncs perquè la festa era a la nit. Tots los carros, la gent que es portava lo menjar; en acabat acampaven allà prop de l'ermita. (Rosalia Perpinyà, 71 anys, els Guiaments, 20.08.1996)

Els habitants del Padrell, Porrera i la Torre de Fontaubella havien acudit, en el passat, a la Mare de Déu de Puigcerver, al terme d'Alforja. El camins estan ben definits.¹⁰

10. Des del Pradell es pot pujar al coll de la Teixeta i des d'allí, cap a Puigcerver, seguir un tram del sender de gran recorregut GR7. Des de Porrera hi ha una variant, el sender GR7-4. Des de la Torre de Fontaubella es pot anar a buscar el GR7 al coll Roig, al peu de la Mola, per on passa la carretera de la Torre a Collejou.

A l'ermita de la Mare de la Mare de Déu de Puigcerver –indret emblemàtic en la religiositat popular dels pobles del Baix Camp– s'hi arriba, avui amb molta facilitat, des d'un camí que surt al coll d'Alforja. S'hi pot anar, però, directament des del poble, que es troba a uns set quilòmetres. El 1933, Blasi en fa una poètica descripció:

El camí que condueix al Santuari de Puigcerver és costarut, a trossos sorrenc i a trossos pedregós, fins assolir la collada del bosc de Puigdarenes. Per evitar el pendent massa fadigós, alguns opten per anar a l'ermita pel coll d'Alforja, des d'on la ruta cau planera tot vorejant comellars. És una ruta perduda entre mates i pedruscalls i a propòsit només per a les cabres que pasturen per aquests indrets. El trajecte és llarg, i gairebé tot ell esdevé un embussament de troncs i de mates i de pedres. Així i tot, es presenta gemat i ombriu a estones, i a cada revolt apareix un nou encís i n'hi ha tants d'encisos i revolts que de vegades esdevenen imperceptibles. A cada passa us sobta un escull, a cada escull segueix una moixaina, i a cada moixaina se us obren més les ànsies d'assolir l'ermitori, que s'albira al fil de la carena, sobre un dels turons més enesprats, com una fita que es dreça imponent sobre aquestes terres. (Blasi: 1933, 26)

La imatge de la marededéu és una imatge trobada, segons una llegenda ja referida al segle XVII pel pare Narcís Camós. Seguim, en tot cas, a Blasi:

Es conta que els veïns d'Alforja s'adonaren d'unes resplendors baixades del cel, projectades amb intensitat damunt el bosc de Puigdarenes, com si fossin llengües de foc. Moguts per aïtal meravella, que cada dia tenia lloc mentre el sol anava esfonsant-se pausadament dins les muntanyes properes, el Consell del poble menà tres homes a esbrinar l'esdeveniment i, en ésser a l'indret esmentat, constataren el fet. Poderen admirar com les resplendors meravelloses embolcallaven tota la muntanya de Puigcerver situada enfront. Animosos, s'adreçaren al cim d'aquesta muntanya i foren corpresos per l'aparició d'una imatge de la Verge, ombrejada per la copa alterosa d'una cervera. L'anaren a cercar en processó tota la gent d'Alforja, per tal de venerar-la en una capella prop del poble, però per tres vegades la Verge s'entorna a la soca de la cervera i aleshores resolgueren aixecar l'ermita en l'indret on havia estat trobada la imatge. (Blasi: 1933, 28)

Camós documenta les festes que se celebren a l'ermita, que mostren la important àrea d'influència del santuari, i explicita la processó anyal des de Porrera del dissabte de Pasqüetes:

Hácese su fiesta mayor el día de su Asunción. Visítanla con procesión el martes de Pascua de Flores, de las Borjas, de Riudecols, de las Voltas, de Duas Aiguas y de Argentera. El Sábado in Albis, de Porrera y el Domingo in Albis, de Alforja.
(Camós: 1949, 44)

Pintura d'estil bizanti
a l'interior de l'ermita
de la Mare de Déu
del Loreto.
Fotografia de
Salvador Palomar

Patrimoni, oci i festa

Les ermites i santuaris del Priorat, que en el passat havien estat principalment un dels llocs preferents per a l'expressió de la religiositat popular de la comunitat, actuen ara com un espai de trobada –dels veïns d'un poble i/o d'aquells que hi mantenen algun tipus de vincle– que incorpora, cada cop amb més força, elements lúdics i festius.

La celebració de festes al voltant de l'advocació que es venera a l'ermita, els aplecs d'estiu, la commemoració de vots de poble o jubileus, l'anada a les ermites en diades assenyalades, no deixen de ser sinó també un reforçament dels vincles socials de la comunitat i un marc identitari per a aquells que hi participen.

A la vegada, les ermites són també un indret visitat per excursionistes de pas i famílies del poble, sobretot durant el període estiuenc. L'habilitació de taules i fogons, sota l'ombra dels plàtans, permet fer-hi àpats col·lectius i populars a l'aire lliure. Algunes fins i tot disposen d'espais d'acampada, més o menys agençats, d'acampada.

La creació de patrimoni: el Loreto d'Ulldemolins

L'ermita de la Mare de Déu del Loreto d'Ulldemolins, a més de ser un centre de devoció religiosa molt important per al poble, constitueix alhora un dels exemples més clars de recuperació de patrimoni artístic que s'ha donat en els darrers anys a la comarca.

Als començaments dels anys noranta del segle xx, l'interior de l'ermita de la Mare de Déu de Loreto presentava un aspecte de gran senzillesa. Amb motiu del centenari del vot del poble a la Mare de Déu, el 1983, s'havia arranjat la façana i l'any 1991 es volgué decorar l'interior del temple cobrint-lo de pintures. Aquestes, d'estil bizantí, s'encarregaren a Juan Etxenique Celis –ortodox xilè d'ori-

gen basc–, que les realitzà en el transcurs de cinc anys, de forma intermitent, amb la col·laboració d'altres persones, com Panxo O. Bogeskov. El cost de l'obra va anar a càrrec de la parròquia, que rebé el suport de la població per mitjà de diverses col·lectes i activitats culturals que es van organitzar. L'obra acabada fou beneïda i inaugurada el 14 d'agost de 1995.

El procediment pictòric emprat fou el tremp a l'ou o a la caseïna, sobre el mur o sobre fusta antihumitat segons els indrets. Cada icona o plafó representa una fita de la història de la salvació en el Nou Testament, mentre que a la part superior s'hi representen figures de l'Antic Testament. Hi trobem la presentació de la Mare de Déu al temple i el trasllat de l'Arca de l'Aliança, l'ascensió de Crist i l'esbarzer ardent amb l'escala de Jacob, la resurrecció de Crist i les noces de Canà, la dormició de la Mare de Déu i el paradís, la presentació de Jesús al temple i l'anada a Egipte, la crucifixió i l'epitafion amb el naixement d'Eva. El sostre del temple, que representa el cel, està decorat amb estrelles i serafins. El cambril és presidit per la imatge de Crist i al seu costat hi ha la Mare de Déu amb sant Joan Baptista, sant Jaume –patró d'Ulldemolins– i sant Joan el Teòleg. La imatge de la Mare de Déu és al mig del cambril en un templet. A la contraportada s'hi pot veure la glorificació de Maria.

En el treball, fet amb gran rigor, sobta l'ús de la perspectiva, els volums i el tractament de les imatges que es fa, ja que, en paraules de Mn. Joan Roig:

Les imatges transfigurades de l'art ortodoxe representen persones que viuen amb Déu i no estan subjectes ni a l'espai ni al temps. (*Diari de Tarragona*, 16.8.1995)

Les referències iconogràfiques a la població hi apareixen repetidament.

L'efecte del conjunt és impressionant i constitueix un clar exemple de revalorització patrimonial de l'indret, que reforça el valor simbòlic i espiritual que l'ermita té per als habitants d'Ulldemolins.

El cicle festiu de les ermites del Priorat

Si féssim un recorregut per les dates bàsiques del calendari festiu, acabariem, de fet, fent un recorregut per moltes de les ermites i santuaris de la comarca. En l'actualitat, són un bon nombre les celebracions festives que es mantenen vigents al voltant d'aquests indrets. En forma de síntesi d'allò que ja hem anat exposant en els capítols anteriors us presentem una breu relació d'aquestes festes.

Seguint el curs de l'any, a mitjan gener té lloc la festivitat de Sant Pau Ermità (15 de gener) a l'ermita del mateix nom, al poble de la Figuera, on, després de la pujada a l'ermita i la celebració de la missa, s'encén una foguera, al voltant de la qual la gent del poble fa un esmorzar popular.

Dies després trobem la festa de Sant Antoni (17 de gener), que se celebra en ermites com la de Sant Antoni de Porrera, on es pugen a beneir els animals domèstics, principalment, i després té lloc un esmorzar; o a Sant Joan del Codolar, a Cornudella. En aquest poble, després de la benedicció dels animals –que té lloc al davant de l'església parroquial el dissabte més proper a la diada del sant– es manté el costum de pujar dalt a l'ermita, on es fa una missa. Molts hi pugen en cotxe, alguns a peu i en els darrers anys aquells que tenen cavalleries aprofiten per apropar-se a Sant Joan amb els animals.

Ben coneguda és també l'*Encamisada* de Falset, que acaba amb l'anada dels participants a l'ermita de Sant Gregori, tot acompanyant la imatge del sant.

També a l'entorn d'aquesta festa, se celebra a l'ermita de Sant Antoni i Santa Bàrbara d'Ulldemolins, una festa de nova creació dedicada a santa Bàrbara, tot i que l'ermita està dedicada al sant de Pàdua i que al seu interior hi ha també la imatge de sant Antoni Abat. Si antigament el treball a l'oliva –entre desembre i gener– va acabar condicionant la diada de sant Antoni, i que finalment no s'hi fes cap mena de celebració, a partir del gener del 1997, aprofitant que en l'actualitat la temporada de feina ja s'ha acabat per sant Antoni, es trasllada a aquestes dates la festa de santa Bàrbara.

Aquest dia, els veïns d'Ulldemolins s'apropen a l'ermita, on es canta un missa i els goigs de nova creació dedicats a la santa. A continuació, tothom es queda a dinar pels encontorns.

L'entrada de la primavera i la fi del cicle pasqual compta encara avui amb diverses festes que se celebren entorn de les ermites. Han desaparegut, però, els aplecs de dilluns de Pasqua a Montsant –aquest en temps passats– i a Santa Magdalena, de celebració prou recent, si bé és cert que les ermites acostumen a ser un dels llocs més visitats tant per gent dels pobles com per forasters per anar-se a menjar la *mona*.

El dissabte després de Pasqua –dissabte de Pasqüetes– té lloc la festivitat de la Mare de Déu de les Pinyeres, celebrada a l'ermita del Masroig, que compta amb la presència de bona part dels masrojans, i també de gent de Bellmunt, del Molar i del Lloar. Al matí se celebra la missa a l'esplanada amb la imatge de la marededéu presidint l'ofici i a la tarda la imatge és baixada al poble en processó, i es porta a l'església, on se li ofereix una novena durant tota la setmana.

A finals del mes d'abril, s'assenyalen dues festivitats: la diada de Sant Jordi (23 d'abril) i la de Sant Marc (25 d'abril). Dalt a Montsant, la festa votada de Sant Jordi se celebra amb un aplec a l'ermita, que compta sobretot amb la presència d'excursionistes provinents de les comarques properes. Per la seva banda, Sant Marc és celebrat a dues poblacions i a dues ermites del Priorat: a Sant Salvador de Margalef, on es puja a esmorzar i oir missa, i al santuari de la Mare de Déu de la Foia a Cabassers, on l'acte central de la qual continua essent la subhasta dels rams.

Poc després té lloc la celebració anual del jubileu a Siurana, cada 9 de maig. Avui en dia, la festa continua plenament vigent i amb la presència de gent d'Alforja, Arbolí, Cornudella, Poboleda, Ulldemolins..., i de tants d'altres pobles que tradicionalment hi han assistit.

Finalment, dins aquest cicle cal destacar també la celebració de Sant Antoni de Pàdua a l'ermita d'Ulldemolins (13 de juny), amb l'anada a l'ermita des del poble.

Arribats a l'estiu, començaríem amb la festivitat de Sant Joan (24 de juny) a l'ermita de Cornudella. Durant el mes de juliol té lloc la celebració de la festivitat de Santa Magdalena (22 de juliol) al santuari d'Ulldemolins, festa revaloritzada arran de la desaparició de la que hom hi celebrava el Dilluns de Pasqua.

I durant el mes d'agost és quan es concentren la major part dels aplecs i festes. El dia 5 d'agost, diada de la Mare de Déu de les Neus, celebració d'un aplec a l'ermita de la Foia a Cabassers; el dia 6 d'agost, pujada a l'ermita i celebració de l'ofici a Sant Salvador de Margalef; el segon diumenge d'agost, a partir de la recuperació de la festa el 1983, aplec a la cova de Santa Llúcia de la Bisbal de Falset. Una altra festa que també queda fixada en el calendari després d'haver sofert diversos canvis de dates és l'aplec de la Mare de Déu de la Consolació, celebrat avui el tercer diumenge d'agost.

Per la Mare de Déu d'Agost, el dia 15, a Siurana és festa major; la parròquia dedicada a Santa Maria, que esdevé alhora santuari de devoció comarcal, celebra aquest dia també la seva festivitat. Els de Poboleda acudeixen la tarda de l'endemà de la festivitat a l'ermita dedicada a Santa Maria Assumpta. Aquest mateix dia (16 d'agost) se celebra el dia de Sant Roc, i la gent de Cabassers sol pujar a l'ermita de bon matí en romiatge i després de l'ofici s'hi queda a esmorzar.

El dia següent (17 d'agost) té lloc l'aplec de la Mare de Déu de Montsant, tercer dia de la festa major d'Albarca. Hi participen persones d'Albarca, procedents d'aquesta població o de Cornudella, i d'Ulldemolins, principalment. L'aplec, en aquesta data, és relativament recent, ja que fou instaurada a començaments del segle xx.

Posteriorment, el 24 d'agost, Sant Bartomeu, festivitat principal a l'ermita dedicada al sant a Ulldemolins, on des de l'any 1987 es torna a fer l'aplec. Finalment, tot i que d'importància menor i amb una participació local reduïda, hi hauria la diada de Sant Joan Degollat (29 d'agost) a l'ermita de Sant Joan de Cornudella.

Pel setembre, a Ulldemolins, coincidint amb la festa major del poble, que sempre s'escau el diumenge després de la Mare de Déu

de Setembre, tot el poble va a buscar la imatge del Loreto en processó per traslladar-la a l'església parroquial, on al cap de vuit dies s'hi comença la novena en el seu honor. Mesos més tard, el 10 desembre, data de l'antiga celebració de la festa de la Mare de Déu del Loreto, al santuari s'hi fa una missa.

Un recurs per interpretar el territori

Ja sigui pel seu sentit més religiós com pel seu vessant més lúdic, les ermites han estat –i són– punt de destinació de no pocs visitants que s'apropen al territori.

En capítols anteriors, hem vist alguns exemples de la importància que, en el passat, els hi ha atorgat el moviment excursionista. De fet, l'excursionisme ha estat –i és– al nostre país una forma de descoberta i coneixement del territori que ha anat evolucionant amb el pas del temps. Si ja en els seus orígens es feia palesa la voluntat de coneixement d'un medi rural, que acabava reflectint-se en reculls etnogràfics i arxius fotogràfics, de nou, en els darrers anys, hom constata com l'excursionisme combina el gaudi del medi natural i la pràctica esportiva amb un creixent interès pel coneixement del patrimoni cultural.

Des de fa més de dos segles les societats occidentals han anat construint una nova manera de percebre la muntanya, la natura, el món rural en general. Aquesta nova mirada col·lectiva va començar a perfilar-se al segle XVIII –tot i haver-hi precedents anteriors– i es va anar consolidant durant la segona meitat del XIX, assimilant percepcions i postures procedents dels principals moviments culturals i filosòfics de cada moment històric per evolucionar fins arribar als nostres dies. La racionalitat de la Il·lustració, la imatge indomable de la natura del Romanticisme o el desenvolupament científic de l'última part del vuitcents van contribuir notablement al procés de renovació i valorització ètica i estètica del paisatge. Les idees que sorgiren d'aquests moviments han influït i marcat profundament la manera actual d'apropar-se a la natura, a la muntanya i al món

rural per part de les societats occidentals, així com la lectura d'aquests espais i la seva explotació. (López, 1999)

Parlem d'un excursionisme que va a peu, en vehicle a motor o en bicicleta i que en l'actualitat es mostra cada cop més interessat a conèixer els aspectes culturals que atorguen un significat específic als indrets. Això provoca una creixent demanda d'eines per interpretar el territori i gaudir del coneixement que ens aporta el pas pels llocs.

En aquest sentit, el patrimoni com a herència cultural que s'expressa de forma material –arquitectura, art– i/o immaterial –la història per ella mateixa, les tradicions, creences...– pot ser un recurs que ens serveixi, a l'igual que ho fan els espais naturals, per a entendre el territori en la seva dimensió no només física sinó també social. Des d'una perspectiva que considera el paisatge com a resultat de l'acció humana sobre l'entorn natural, entenem que aquest passa a ser una font que ajuda a conèixer i interpretar la història talment com ho fan les fonts orals, documentals o bibliogràfiques.

Les ermites, com d'altres edificis d'interès històric o etnogràfic –torres, refugis de pastor, molins...– esdevenen indrets claus per comprendre aquest territori, ja que ens mostren les creences d'unes comunitats, el seu temps de festa; ens indiquen l'abast de les antigues jurisdiccions o ens expliquen les característiques de la xarxa de camins que ha restat sobre un territori.

Més enllà d'entendre el patrimoni cultural com a una representació de la identitat d'una comunitat –idea que s'ha anat exposant al llarg de tot el llibre–, cal veure la possibilitat que ofereix aquest patrimoni com a eix impulsor de desenvolupament econòmic per a la comarca del Priorat. En un moment en què es valora més la importància d'un turisme de qualitat que cerca, lluny de la massificació d'altres destinacions, el coneixement i el gaudi estètic del paisatge, aquells llocs amb un alt interès patrimonial conformen una veritable xarxa sobre el territori, que permetria establir rutes i valoritzar elements que, de forma aïllada, motivarien força menys l'interès dels visitants.

El mateix valor artístic de les ermites i santuaris, la seva ubicació en paratges absolutament extraordinaris, les celebracions tant religioses com lúdiques que en l'actualitat es mantenen en plena vigència, entre d'altres trets distintius, ultrapassen el significat identitari que assumeixen aquests espais –i que d'altra banda no han de perdre– per convertir-se en eines de dinamització econòmica i cultural de la zona.

De la mateixa forma que, ubicades en llocs enlairats, les ermites han estat, en el passat, indrets privilegiats per a la relació entre les persones i la divinitat, avui, en el marc de la relació entre les persones i la natura, les ermites conserven aquest caire d'espais de referència que relacionen la societat amb el seu entorn.

Cal recordar que la majoria d'ermites prioratines es troben dins espais d'alt valor natural i paisatgístic –la serra de Montsant, principalment– que hauran de preservar-se com a tals espais naturals adoptant les mesures de protecció legals corresponents. Una de les possibilitats a desenvolupar seria integrar les ermites del Priorat, junt amb altres components del patrimoni, en rutes que possibilitarien la descoberta d'aquest paisatge.

Concloent, doncs, les noves formes que s'estan adoptant en el tractament del patrimoni han d'apostar per presentar la comarca com un conjunt harmònic d'indrets i manifestacions culturals per així augmentar el valor de cadascun d'ells i revaloritzar, en definitiva, els recursos propis amb què compta cada poble.

Bibliografia

AMADES, Joan. *Imatges de la Mare de Déu trobades a Catalunya*. Barcelona: Editorial Selecta-Catalonia, 1989.

AMADES, Joan. *Costumari Català. El curs de l'any*. Barcelona: Editorial Salvat-Edicions 62, 1982.

AMIGÓ, Ramon; IGLÉSIES, Josep; SANTASUSAGNA, Joaquim. *Les muntanyes de Prades, el Montsant i Serra la Llena*. Barcelona: Rafael Dalmau editor, 1960.

ARASA, Daniel. «Mas Roger fué el hogar del último ermitaño del Montsant», a *El Correo Catalán*, 1974 (Especial sobre masies i cases pairals del Priorat).

ASENS, Joan. *Guia del Priorat*. Tarragona: Edicions de la Llibreria de la Rambla, 1981.

BARGALLÓ, Modest. «L'ermita morta del Montsant», a *Revista del Centre de Lectura*. Reus: Centre de Lectura, 1920.

BIETE FARRÉ, Vicenç. *Cabacés, un poble al peu del Montsant*. Cabassers: Ajuntament de Cabacés, 1991.

BLASI I VALLESPINOSA, Francesc. *Santuaris marians de la diòcesi de Tarragona*. Reus: Centre de Lectura, 1933.

BORI I ROQUÉ, Jaume (coord.). *Recull de folklore del Montsant-Serra de Prades*. Tarragona: Ed. El Mèdol, 1990.

BUNDÓ I NIN, Anton. *Santa Maria de la Jonquera. Recull històric i documental sobre el culte i la devoció a la patrona de la Poble de Cérvoles*. La Poble de Cérvoles: Ajuntament de la Poble de Cérvoles, 1992.

CAMÓS, Narcís. *Jardín de María plantado en el Principado de Cataluña*. (Barcelona, 1657¹; Girona, 1772). Barcelona: Editorial Orbis, 1949.

CARRERES, Joan. *Guía para visitar los Santuarios marianos de Cataluña*. Vol. I de la sèrie *María en los pueblos de España*. Madrid: Ediciones Encuentro, 1988.

CARBONELL, Marià; MARTÍNEZ, Antoni; VIDAL, Mercè; FIGUERAS, Jordi. *L'església de Sant Jaume d'Ulldemolins*. Ulldemolins: Ajuntament d'Ulldemolins, 1995.

CLUA, Francesc. *Los dos masos*. Barcelona: Impremta La Renaixença, 1918.

CHRISTIAN SELLNER, Albert. *Calendario perpetuo de los Santos*. Barcelona: Edhasa, 1994.

CIURANA I SANS, Jaume. *Aportació a la història de Ciurana*. Reus: 1993.

DIVERSOS AUTORS. *Calendari de festes de Catalunya, Andorra i la Franja*. Barcelona: Editorial Alta Fulla-Fundació Serveis de Cultura Popular, 1989.

ESCODA I BONET, R. *Memòries d'un poble: La Vilella d'Amunt*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 1996.

FORT I COGUL, Eufemià. *Notícia de Siurana de Prades*. Santes Creus: Fundació Roger de Belfort, 1975.

FORT I COGUL, Eufemià. «El eremitismo en la archidiócesis tarraconense», a *España eremítica. VI Semana de estudios monásticos. Leyre, 1963*. Pamplona: 1970.

FRANQUET, Josep M. *Divulgació històrica de Cornudella: l'ermita de Sant Joan del Codolar*. Fulls mecanoscrits i fotocopiats. Cornudella de Montsant, 24 de juny de 1978.

FRANQUET, Josep M. «L'ermita de Sant Joan del Codolar», edició de Mn. J. M. FONT, dins *XI Aplec de Sardanes*. Cornudella de Montsant: 1987.

Goigs de les advocacions de la parròquia d'Albarca, a cura de Joan Roig i Montserrat. Albarca: Edició conjunta de la Parròquia de Sant Vicenç d'Albarca i els Gogistes Tarraconins, 1988.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. *Història de la cartoixa de Scala Dei*. Reus: Fundació Roger de Belfort, 1991.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. «La pesta negra a Ulldemolins», dins *Carrutxa*, 13. Reus: Carrutxa, 1991.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. «El Priorat», dins *Catalunya Romànica*, vol. XXI, Barcelona: Fundació Gran Enciclopèdia Catalana.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. *Història de Cornudella de Montsant. Una vila del Comtat de Prades*. Reus: Fundació Roger de Belfort, 1994.

GORT I JUANPERE, Ezequiel. «Testament de fra Llorens Julià», dins *Anuari de festes. Ulldemolins*: 1997.

GRAS I ELIAS, Francesc. *Historia de las ermitas del arzobispado de Tarragona*. Reus: Impremta dels germans Sanjuan, 1909.

GRAS I ELIAS, Francesc. *D'Escornalbou a Scala Dei*. Reus: Impremta dels germans Sanjuan, 1910.

GUIX, JOSEP M.: *Història de la R. Congregació de la Puríssima Sang de Nostre Senyor Jesús*. Reus: 1990.

IGLESIAS, M.; MORRÓN, R. *L'ermita de Sant Joan del Codolar, Cornudella del Montsant..* Treball núm. 1398, a l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1981.

LIANO MARTÍNEZ, Emma. *Inventario artístico de Tarragona y su provincia*, vol. I. Madrid: Ministerio de Cultura y Ciencia, 1983.

LLADONOSA, Josep. *El Montsant i els ermitans*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1962.

LLADONOSA, Josep. *Ulldemolins: història, costums i tradició*. Santes Creus: Fundació Roger de Belfort, 1981.

LLECHA SABATÉ, J. «L'ermita de la Mare de Déu de la Foia. Cabassers». Treball núm. 1395, a l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1987.

LÓPEZ MONNÉ, Rafael. *Senderisme. Camins i senyals*. Tarragona: Arola Editors, 1999.

MADOZ, Pascual. *Diccionario geográfico, estadístico e histórico de España*. (1842¹) 1985.

MONTLLÉO, Modest. *La vall d'Ulldemolins*. Barcelona: 1980².

MORERA, Emilio. *Tarragona Cristiana*. (Vol. I) Tarragona: Institut d'Estudis Tarracconenses Ramon Berenguer IV-Diputació de Tarragona, 1981².

NAVAIS ICART, Mònica. «L'ermita de Santa Magdalena d'Ulldemolins». Treball núm. 1392, a l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1988-89.

NAVAS, Delfí. *Descripció històrica, física y política de Cabacés*. Reus: 1918.

NOGUÉ, Francesc. *Capsanes y sos encontorns*. Capsanes: 1896.

PALLARÉS, Teresa; PINTO, Ana Cristina. «L'ermita de la Mare de Déu de la Consolació, Gratallops». Treball núm. 1391, a l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1985.

PALOMAR, Salvador; FONTS, Montsant. *Santa Maria de Montsant: religiositat popular i conflicte territorial*. Reus: Carrutxa i Quaderns d'Ulldemolins, 1992.

PRAT, Joan. «Els santuaris a Catalunya», a *Dolça Catalunya. Tradicions i llegendes* (Vol. I). Barcelona: Ed. Mateu, 1982.

PELLEJÀ I BORJA, H. *L'ermita de Sant Gregori de Falset*. Barcelona: 1930.

RAVENTÓS I GIRALT, Josep. *El Santuari del Loreto d'Ulldemolins i el seu vot de poble de 1685*. Campos: 1985.

DEL RÍO I MATEU, Jesús. *El Masroig. Etnografia de la cultura material i ritual*. Barcelona: El Llamp, 1984. (Col·l. Antropologia).

ROIG, Joan (ed.). *Antologia de versos populars contemporanis «Pinzellades de blavor»*. Ulldemolins: 1992.

ROIG, Joan. *Goigs de les advocacions de la parròquia d'Albarca*. Albarca: Edició conjunta de la Parròquia d'Albarca i els Gogistes de Tarragona, 1998.

ROQUER, Antoni. *Ermita de Sant Joan del Codolar. Notes històriques*. Cornudella de Montsant: 1983.

SABATÉ I ALENTORN, Jaume. *Guia de Gratallops*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarracconenses Ramon Berenguer IV, 1986 (El Llibres de la Medusa, 120).

SABATÉ I ALENTORN, Jaume. *L'ermita de la Mare de Déu de Consolació. Patrona del Priorat*. Gratallops: 1998.

SALVAT BARCELÓ, M. «L'ermita de Sant Gregori». Treball núm. 1390, a l'Arxiu d'Etnografia de Catalunya. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 1985.

Siurana, antologia poètica. Siurana: 1982.

(VALLS O) DE VALLES, Josep. *Primer Instituto de la sagrada religión de Cartuxa. Fundaciones de los conventos de toda España, mártires de Inglaterra y generales de toda la orden.* Madrid: Mateu Barceló, impressor i llibreter, 1663 (Barcelona: 1792²).

VAQUER, Joan. *Impressions de bells indrets tarragonins.* Barcelona: Publicacions de l'Orfeó de Sants, 1929.

VIDAL LLECHA, Miquel. *Breu història de la imatge de la Mare de Déu de la Foia.* Tarragona: 1968.

VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *Etnografia de Reus i la seva comarca.* Barcelona: Editorial Altafulla, 1990².

VIOLANT I SIMORRA, Ramon. *La Rosa.* 1956.

DE LA VORÀGINE, Santiago. *La leyenda dorada.* Barcelona: Alianza Editorial, 1987 (Col·l. Alianza Forma, 29-30).

Diaris i revistes

Avui, 3.9.1980

Diari de Reus, 25.4.1935

Diari de Tarragona, 16.8.1995

El Correo Catalán, 28.8.1963

El Correo Catalán, 11.9.1974

El Punt, 26.1.1997

Full parroquial de la Diocèsi de Tarragona, 1978 i 1980

La Veu del Priorat, anys 1993 i 1994

Muntanya CEC, núm. 748, 12, 1986

Portal del Priorat, any 1965. Poboleda

Priorat, 3.4.1932

Priorat, 3.7.1937

Priorat, 1997

Setmanari Reus, 7.10.1967

Setmanari Reus, 9.3.1968

Setmanari Tele-Estel, 20.10.1967

Fonts documentals

Arxiu del Cançoner de Música Tradicional de Carrutxa (ACMT)

Núm. Reg. 274. Correspon a la carpeta de l'OCPC: C-158. r. 71(018)

Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT)

Ordinacions y instituts de la general confraria de Maria Santíssima, baix lo títol d'Assumpció, del lloch de Ciurana en lo altar major de dita iglésia, en lo comptat de Prades, Archebisbat de Tarragona.

Actes de toes les vegades que se ha tret en pública proessó per la carretera, la Sta y miraculosa Imatge de Maria Santíssima de la Iglésia Paroquial del lloch de Ciurana; rebuts i testificats per lo Mnt. D. Jaume Roig, rector de dita iglésia.

Arxiu Històric Comarcal de Reus (AHCR)

«Manual de comptes».

«Fons de la Comunitat de preveres. Lligall vària 1737-1741».

«Llevador Morera de Montsant 1737-41».

Arxiu Municipal de Cornudella de Montsant (AMCOR)

Arxiu Parroquial de Cornudella de Montsant (APCOR)

«Llibreta de Consuetuts».

«Llibre de Determinacions, 1699-1713».

Memòrias que lo reverent Pau Fort, prevere y beneficiat de la vila de Cornudella, recullí de diferents parts, en particular del Arxiu de la parroquial iglésia de dita vila. 1815.

Arxiu Municipal d'Ulldemolins (AMU)

«Llibre d'actes del Consell de la Vila d'Ulldemolins».

ESTELLA, Jaume. *Actes de hechos antiguos y modernos de Ulldemolins*. Ulldemolins: 1881. Manuscrit transcripció de les «Actes del Consell, 1672-91».

Arxiu Parroquial d'Albarca (APA)

«Llibre o consueta (y inventario de los efectos) de esta parròquia de Albarca 1851-1936».

Arxiu Parroquial de Cabassers. «Llibre de visites 1800-20». Relligades al mateix volum hi ha transcripcions de diverses circulars del bisbat.

Arxiu Parroquial d'Ulldemolins (APU)

«Llibre de visites, 1696-1914».

«Llibre d'òbits».

«Notes de les processons, 1847-50».

«Llibre de la confraria del Santíssim Nom de Jesús, 1712-1865».

«Majorals del Loreto, 1834»

Els santuaris i ermites han estat espais físics i socials privilegiats per a la manifestació de la religiositat popular. Aquest llibre és un recorregut per la comarca del Priorat que s'atura en aquests indrets de devoció per mostrar-los com a patrimoni viu d'un territori. Basant-nos tant en la documentació escrita com oral i audiovisual, hem volgut reconstruir, del passat fins al present, la història, les formes de devoció personals i col·lectives, la literatura popular, l'àmbit d'influència concret o interlocal, etc. d'aquests llocs situats en paratges naturals excepcionals.

Avui, la celebració de festes al voltant de les ermites, ja siguin vinculades al calendari festiu o a les advocacions que s'hi veneren, els aplecs d'estiu, els romiatges anyals i la commemoració de vots de poble o jubileus, fan que aquests edificis actuïn com a punts de trobada i, per tant, que siguin un reforçament de les relacions socials i de la identitat col·lectiva dels qui hi participen. Aquesta recerca ha estat inclosa en l'INVENTARI DEL PATRIMONI ETNOLÒGIC DE CATALUNYA i realitzada des de CARRUTXA (Centre de Documentació de Cultura Popular).

SALVADOR PALOMAR ABADIA va néixer el 1956 a Reus i resideix, tant com li és possible, a Albarca (Priorat). És responsable de les col·leccions d'etnologia del museu de Reus. Membre fundador de CARRUTXA, ha participat en recerques i publicat llibres i articles sobre festes d'hivern, diables, manifestacions festives, teatre popular i cançoner. Ha fet diverses exposicions sobre aquests temes. Va coordinar el programa INVENTARI DEL PATRIMONI ETNOLÒGIC DEL PRIORAT i, en l'actualitat, és coresponsable del programa PETJADES SOBRE EL COSTER sobre arquitectura rural al Priorat per a l'INVENTARI DEL PATRIMONI ETNOLÒGIC DE CATALUNYA.

MONTSERRAT SOLÀ RIVERA va néixer el 1974 a Reus. És llicenciada en Antropologia Social i Cultural per la Universitat Autònoma de Barcelona i membre de CARRUTXA des del 1995. Ha treballat sobre diversos temes de patrimoni etnològic i actualment s'està doctorant a la Universitat de Barcelona, on prepara un estudi sobre el paper de la festa en el context urbà i contemporani, concretament a la ciutat de Mataró.